MOZAİKLERDE ANTİK DÖNEM ONARIMLARI

Demet BEŞİKÇİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Birol CAN

Uşak

Şubat, 2021

MOZAİKLERDE ANTİK DÖNEM ONARIMLARI

Demet BEŞİKÇİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arkeoloji Anabilim Dalı Arkeoloji Bölümü

Danışman: Prof. Dr. Birol CAN

Uşak

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Şubat, 2021

ÖZET

Demet Beşikçi

Arkeoloji Ana Bilim Dalı

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şubat 2021

Danışman: Prof. Dr. Birol CAN

Mozaikler ilk oluşturulduklarından bu yana önemli bir süsleme öğesi olmuşlardır. Bulundukları mekanlarda görsel şölen etkisi veren mozaikler, kullanıldıkları dönem içinde çeşitli nedenlerle tahrip olmuşlar, bu tahribatın ardından da çeşitli tekniklerle onarılarak kullanıma yeniden kazandırılmışlardır. Mozaiklerdeki onarım izleri, sadece uygulanan teknik hakkında bilgi vermemekte, mozaik sanatının dönemsel ya da bölgesel gelişimine dair ipuçları da barındırmaktadır. Bunlar dönem insanlarının günlük yaşamları ve toplum düşüncesini yansıtan etkilerdir.

Antik dönem mozaik onarımları incelendiğinde, herhangi bir kural ya da disiplin çerçevesinde yapılmadıkları fakat bir anlayış ve düşünce tarzıyla uygulandıkları anlaşılmaktadır. Kullanımdan kaynaklı, bir felaket sonucu ve kasıtlı tahribatlar sonucu hasara uğrayan mozaik döşemeler, farklı anlayışlar doğrultusunda onarılmıştır. Onarımın boyutu, niteliği (uyumluluğu/uyumsuzluğu), çevre koşulları, yapının niteliği, mozaiğin konumu, dönemin şartları gibi etkenler, onarımın niteliğini belirleyen unsurlardır. Bunlar dışında özgün malzeme kullanımı, uygulanan yöntem ve uygulama şekli de onarımın kalitesine doğrudan etki etmiştir. Bu onarım uygulamaları, tercih ediliş nedenleri ve uygulama biçimlerindeki farklılıklarla birlikte antik dönem restorasyon çalışmaları hakkında da önemli bilgiler verir.

Bu tez çalışması, erken dönem mozaiklerden geç dönem mozaiklere kadar, onarım uygulamalarında bir bütünlüğün, stilin olup olmadığını anlamaya yönelik bilgiler edilmesini amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Antik Onarım, Mozaik, Tahribat, Tessera, Restorasyon

ABSTRACT

Demet Beşikçi

Department of Archaeology

Graduate Education Institute, Uşak University, February 2021

Advisor: Prof. Dr. Birol CAN

Mosaics have been an important decorative item since they were first created. The mosaics, which give the effect of a visual feast wherever they located, were destroyed for various reasons during the period they were used, and after this destruction, they were repaired with various techniques and brought back to use. The repair marks on the mosaics do not only provide information about the technique applied, but also contain clues about the periodic or regional development of the mosaic art. These are the effects that reflect the daily lives and social thinking of the people of the period.

When antique mosaic repairs are examined, it is understood that they were not made within the framework of any rule or discipline, but were applied with an understanding and way of thinking. The mosaic floors, which were damaged due to use, as a result of a disaster and as a result of deliberate destructions, were repaired in accordance with different understandings. The size, nature (compatibility / incompatibility) of the repair, environmental conditions, the nature of the building, the location of the mosaic, the conditions of the period are the factors that determine the quality of the repair. Apart from these, the use of unique materials, the method and the method of application directly affected the quality of the repair. These restoration practices give important information about the ancient period restoration works, as well as the reasons for their preference and differences in their application.

This thesis study aimed to provide information about whether there is an integrity and style in restoration practices from early period mosaics to late period mosaics.

Keywords: Ancient Repair, Mosaic, Destruction, Tessera, Restoration

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Arkeoloji Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı **1743002009** No'lu öğrencisi **Demet BEŞİKÇİ** 'nin **"Mozaiklerde Antik Dönem Onarımları"** adlı tezi 23 /02 / 2021 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans Tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri		Adı Soyadı	İmza
Danışman	:	Prof. Dr. Birol CAN	
Üye	:	Prof. Dr. Rainer Maria CZICHON	
Üye	:	Prof. Dr. Yaşar Selçuk ŞENER	

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Mozaiklerde antik dönem onarımları kapsamında yaptığım inceleme ve araştırma, yaklaşık iki yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Antik Çağ Mozaikleri konusunda oldukça fazla örnek ve kaynak olmasına rağmen mozaikler üzerinde antik dönem onarımlarıyla ilgili kaynaklar oldukça kısıtlıdır. Örneklerin fazla olmasına rağmen, onarımlar çoğunlukla, mozaikleri ele alan kaynaklar içinde bir bilgi olarak detaylı olmayacak şekilde ele alınmıştır. Bu çalışma içerisinde yer alan mozaikler, incelemeler sonucunda kararlaştırılmış belirli seçkin örnekleri kapsamaktadır.

Bu çalışma, günümüzde koordineli olarak yürüyen restorasyon ve arkeolojinin, antik dönemde mozaikler üzerindeki durumunun merak edilmesi üzerine ortaya çıkmıştır.

Yüksek lisans ve tez sürem boyunca desteğini benden esirgemeyen, mozaik konusundaki bilgi ve birikimini benimle paylaşarak hep bir adım öteye gitmemi sağlayan, disiplinli ve prensipli duruşunu örnek aldığım, değerli danışmanım Prof. Dr. Birol CAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Kıtalar arası uzaklıkta çalışmama katkı sağlayan ve desteklerini esirgemeyen, Antiocheia ad Cragum kazı başkanı Michael Hoff'a, ihtiyacım olan görselleri bana ulaştıran değerli Brian Cannon'a, Doliche kazı başkan yardımcısı Dilek Çobanoğlu'na, Aphrodisias kazı başkan yardımcısı Serra Somersan'a, verdiği değerli bilgilerden ötürü Paul G. P. Meyboom'a, epigrafik incelemelerde yardımını esirgemeyen Eski Çağ Dilleri Uzmanı Şenkal Kileci'ye, görsellerim konusunda desteğini gördüğüm meslektaşım Serap Yılmaz'a, harita ve çizimlerimde yardımlarını aldığım, meslektaşım aynı zamanda kardeşim Buket Beşikçi'ye, kıymetli dostum Büşra Kileci ve Emine Sürücü'ye, hayatım boyunca maddi, manevi desteklerini benden esirgemeyip, bana inanan, güvenen, varlıklarıyla güç bulduğum başta babam Engin Beşikçi olmak üzere tüm aile bireylerime, teşekkürü bir borç bilir ve saygılarımı sunarım.

Şubat 2021 **Demet Beşikçi**

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı: Demet BEŞİKÇİ

Doğum Yeri ve Tarihi:

Eğitimi:

Ön Lisans: Erzincan Üniversitesi, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı

Lisans Öğretimi: Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü

Yüksek Lisans Öğretimi: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri:

- 2020, Cedrus VIII, "Sigma Formlu Masalar ve Blaundos Altar Tablası"

İş Deneyimi / Çalıştığı Kurumlar:

- Beçin Kalesi -Milas/Muğla, Mimari Restoratör
- Aizanoi Antik Kenti-Çavdarhisar/Kütahya, Mimari Restoratör/Stajyer
- Laodikeia Antik Kenti-Denizli, Stajyer
- Doğanpınar Barajı Kazıları/Yenice Höyük Kazısı-Oğuzeli/Gaziantep, Restoratör
- Antiocheia ad Cragum Antik Kenti-Gazipaşa/Antalya, Restoratör
- Klazomenai Antik Kenti-Urla/İzmir, Arkeolog
- Blaundos Antik Kenti- Ulubey/Uşak, Restoratör-Arkeolog

Projeler:

İletişim:

E-posta Adresi:

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI
ÖNSÖZ iii
ÖZGEÇMİŞ iv
İÇİNDEKİLER v
GÖRSELLER LİSTESİ VE KAYNAKÇALARI vii
1. BÖLÜM: GİRİŞ
TEZİN İÇERİĞİ 1
1.1. Konu Ve Kapsam 1
1.2. Amaç 1
1.3. Yöntem 1
1.4. Araştırmalar 3
2. BÖLÜM
MOZAİK NEDİR? 5
2.1. Tanımı Ve Tarihçesi 5
2.2. Mozaik Katmanları, Kullanılan Malzemeler Ve Yapım Teknikleri 15
2.2.1. Mozaik Katmanları 15
2.2.2. Kullanılan Malzemeler 16
2.2.3. Yapım Teknikleri 17
3. BÖLÜM
MOZAİK TAHRİBATLARI VE NEDENLERİ 20
3.1. Mozaiğin Kendi Yapısal Özelliklerinden Kaynaklı Bozulmalar 20
3.2. Doğa Koşullarından Kaynaklı Bozulmalar 21
3.3. İnsan Müdahalesinden Kaynaklı Bozulmalar 26
4. BÖLÜM
GÜNÜMÜZDE YAPILAN MOZAİK ONARIM UYGULAMALARI 29
5. BÖLÜM
MOZAİKLERDE ANTİK DÖNEM ONARIMLARI 33
5.1. Orijinaline Benzetilmeye Çalışılan Mozaik Onarım Uygulamaları 34
5.2. Orijinaline Benzetilmeye Çalışılmayan Mozaik Onarım Uygulamaları 55
5.2.1. Tessera Kullanılarak Yapılan Mozaik Onarım Uygulamaları 55

5.2.1.1. Kasıtlı Tahribatlar Sonucu Yapılan Mozaik Onarım Uygulamaları 56

5.2.1.2. Kasıtlı Olmayan Tahribatlar Sonucu Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları 66

5.2.2. Taş Plakalarla Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları 75

5.2.3. Lakunaya Harç Doldurularak Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları . 80

5.3. Mekansal Onarımlar 82

6. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 86

KAYNAKÇA 93

GÖRSELLER 104

GÖRSELLER LİSTESİ VE KAYNAKÇALARI

Harita 1: Çalışma içinde antik onarımı incelenen mozaiklerin bulundukları merkezlerin harita üzerindeki dağılımı (Çizim: Demet Beşikçi)

Tablo 1: Çalışma içinde antik onarımları incelenen mozaiklerin başlıklar altında kronolojik olarak sırasını gösteren tablo (Hazırlayan: Demet Beşikçi)

Görsel 1: Egeria Nymphe Grotto, Herman van Swanevelt Gravürü (1600-1655) https://www.nga.gov/collection/art-object-page.53947.html

Görsel 2: Göbekli Tepe-Nevali Çori yerleşimleri terazzo tabanları, Şanlıurfa Göbeklitepe: https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/tarladan-zirveye-gobeklitepenin-sira-disi-yolculugu/1349890, Nevali Çori: Sagona-Zimansky, 2009, Res. 3.9., s. 56.

Görsel 3: Uruk-Warka, C Tapınağı sütunları, Sümer, MÖ 3000-3100 https://en.wikipedia.org/wiki/Tessellation#/media/File:Stone-Cone_Temple_mosaics,_Pergamon_Museum.JPG

Görsel 4: Al-Ubaid, Ninhursag Tapınağı sütunları, MÖ 2400-2250 https://www.bmimages.com/preview.asp?image=00683645001

Görsel 5: Horus Zoser'in mezar odasının girişini süsleyen sırlı karo seramikler, Sakkarah Piramidi, MÖ 2668-2649 http://www.ancientresource.com/lots/egyptian/old-kingdom-faience-tomb-artifacts.html

Görsel 6: Oyun Levhası, Knossos Sarayı, MÖ 1600 (Evans, 1921, Plate V, s. 471.)

Görsel 7: Tiryns, Çakıl Taşı Mozaikler, MÖ 14.yüzyıl (Salzmann, 1982, Tafel 1-1.)

Görsel 8: Ziyarettepe çakıl taşı mozaikleri, Diyarbakır, MÖ 8. yüzyıl https://blogs.uakron.edu/ziyaret/files/2012/08/IMG_1693.jpg

Görsel 9: Altıntepe çakıl taşı mozaikleri, Erzincan, MÖ 8. yüzyılın 2. yarısı (Karaosmanoğlu, Korucu, 2015, Foto. 6)

Görsel 10: Bronz halka çiviler, Ayanis Kalesi, Van, MÖ 685-650 (Işıklı, 2014, s. 133.)

Görsel 11: Geometrik ve bitkisel bezemeli çakıl taşı mozaik, Olynthos, MÖ 5.-4. yüzyıl https://www.greecehighdefinition.com/blog/2017/2/23/hellenistic-pebble-mosaic

Görsel 12: Renkli çakıl taşı mozaik, Pella, MÖ 4. yüzyıl https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Lion_hunt_mosaic_from_Pella.jpg

Görsel 13: Olympia Zeus Tapınağı pronaosu, çakıl taşı mozaik döşeme, MÖ 4. yüzyıl http://tr.travelogues.gr/tag.php?view=13281&page=2

Görsel 14: Assos antik kenti bouleuterion mozaik döşemesi (Arslan, Bakan, 2012, fig. 5, s. 5.; Bingöl, 1997, Abb. 44.)

Görsel 15: "Su İçen Güvercinler ve Süpürülmemiş Oda" mozaikleri https://en.wikipedia.org/wiki/Sosus_of_Pergamon

Görsel 16: Seremoni öncesi hazırlık, Bardo Müzesi, Tunus, MS 5. Yüzyıl https://tr.pinterest.com/pin/661466264005516203/

Görsel 17: Hagia Sophia güney kapısının üzerinde bulunan mozaik, İstanbul, MS 10. yüzyıl https://hagiasophiaturkey.com/the-vestibule-mosaic/

Görsel 18: Mozaiklerin katmanları (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 19: Tortul kayaçların doğa koşullarından etkilenerek daha kolay tahrip olduklarına dair mozaik http://konservasyonrestorasyon.blogspot.com/2016/10/mozaik-bozulmalar.html

Görsel 20: Bitki tohumlarının tessera aralarında büyüdüğünü gösteren mozaik örneği http://konservasyonrestorasyon.blogspot.com/2016/10/mozaik-bozulmalar.html

Görsel 21: Doğa koşullarından etkilenen mozaik döşemede görülen pullanma ve dökülmeler http://konservasyonrestorasyon.blogspot.com/2016/10/mozaik-bozulmalar.html

Görsel 22: Doğa koşullarından etkilenen mozaiklerde oluşabilecek lakuna boşlukları http://konservasyonrestorasyon.blogspot.com/2016/10/mozaik-bozulmalar.html

Görsel 23: Mozaiklerde görülen yosun ve likenli görüntü http://konservasyonrestorasyon.blogspot.com/2016/10/mozaik-bozulmalar.html

Görsel 24: Mozaikler üzerindeki çiçeklenmeler http://konservasyonrestorasyon.blogspot.com/2016/10/mozaik-bozulmalar.html

Görsel 25: Mozaiklerin müzedeki hatalı korunmasına bir örnek (Fotoğraf: Demet Beşikçi)

Görsel 26: Mozaiklerin mekanik temizliğiyle ilgili çalışmalar (Şener, 2012 b, s. 210, Res. 4.)

Görsel 27: Mozaiklerin boşluk onarım uygulamaları (Şener, 2012 b, s. 213, Res. 7.)

Görsel 28: Alexander Mozaiği genel fotoğrafı, Pompeii, Faun Evi, MÖ 101 (Dunbabin, 1999, Fig. 41, s. 41.)

Görsel 29: Alexander Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar **a.** Bordürdeki onarımlı alanlar, **b.** Koyu tesseralarla yapılmış onarımlar, **c.** Harçla yapılmış onarımlı alan (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 30: Nilotik Mozaik, Pompeii, Faun Evi, MÖ 90-80 https://www.wikidata.org/wiki/Q47468132

Görsel 31: Nilotik Mozaik üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 32: Pentheus Mozaiği, Nimes Arkeoloji Müzesi, Fransa, MS 2. Yüzyıl (Houix, Blanc-Bijon, Breuil. Darmon, Bellefonds, 2012, Fig. 4., s. 452.)

Görsel 33: Pentheus Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 34: Pentheus Mozaiği detay; **a.** Sonbahar betimlemesi üzerindeki antik onarım, **b.** Menad betimlemesi üzerindeki antik onarım, Fransa, MS 2. yüzyıl (**a.** Houix, Blanc-Bijon, Breuil. Darmon, Bellefonds, 2012, Fig. 21., s. 463.; **b.** Houix, Blanc-Bijon, Breuil. Darmon, Bellefonds, 2012, Fig. 10., s. 455.)

Görsel 35: Dört Mevsim Mozaiği (Red Pavement), Antiochia ad Orontes, MS 2. yüzyıl (Cimok, 2000, s. 71.)

Görsel 36: Dört Mevsim Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 37: Dört Mevsim Mozaiği detay; **a.** Kalydon Domuz Avı'nın betimlendiği sahne üzerindeki antik onarım (Çizim: Buket Beşikçi), **b.** Phaedra ve Hippolytos'un betimlendiği sahne üzerindeki antik onarım (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 38: Dört Mevsim Mozaiği detay; Adonis ve Aphrodite'nin betimlendiği sahne üzerindeki antik onarım (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 39: Dört Mevsim Mozaiği detay; **a.** Bahar Puttosu üzerindeki antik onarım (Çizim: Buket Beşikçi), **b.** Kış Puttosu üzerindeki antik onarım (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 40: Baccano Villası Musalar mozaiği, Roma Ulusal Müzesi, İtalya, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı https://www.esplorafrancigena.it/content/cc60-villa-imperiale-di-baccano-bosco-di-baccano-casale-sili-0

Görsel 41: Baccano Villası üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 42: Baccano Villası Mozaiği detay; **a.** Musalar üzerindeki antik onarım detayları (Çizim: Buket Beşikçi) **b.** Ganymedes ve Balıklar panellerindeki antik onarım detayları (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 43: Baccano Villası bahar figüründeki antik onarım detayları (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 44: Euphrates mozaiği, Zeugma Antik Kenti, MS 2. yüzyıl (Ergeç, 2006, s. 158-159.)

Görsel 45: Euphrates Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 46: Euphrates betimlemesindeki antik onarım detayı (Önal, 2012, Pl. 36., s. 332.)

Görsel 47: Musalar mozaiği, Euphrates Villası, Zeugma Antik Kenti, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı (Ergeç, 2006, s. 150-151.)

Görsel 48: Musalar Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 49: Musalar Mozaiği'nin Zeugma'daki diğer mozaiklerle stil benzerliklerini gösteren görsel (**a.** Ergeç, 2006, s. 122-123., Darmon, 2012, Pl. 34., s. 330., Pl. 48., s.338. **b.** Darmon, 2012, Pl. 33., s. 329., Pl. 47., s.338.)

Görsel 50: Gaia Mozaiği, Zeugma Antik Kenti, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı (Ergeç, 2006, s. 174-175.)

Görsel 51: Gaia Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 52: Ketos Mozaiği, Zeugma Antik Kenti, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı (Ergeç, 2006, s. 72-73.)

Görsel 53: Ketos Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 54: Ephesos, Yamaç Evler 2, SR2 Mekanı Mozaiği, İzmir, MS 3. yüzyılın 1. çeyreği (Scheibelreiter-Gail, Abb. 123., s. 490.)

Görsel 55: Ephesos, Yamaç Evler 2-SR2 mekanı mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 56: Kuşlar ve Çiçekler Mozaiği, Antiochia ad Orontes, MS 3. yüzyıl http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/18791#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-606%2C-30%2C2234%2C1057

Görsel 57: Kuşlar ve Çiçekler Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 58: Venüs'ün Taçlandırılması Mozaiği, Elles, Tunus, MS 4. yüzyıl https://tr.pinterest.com/pin/661466264005515860/

Görsel 59: Venüs'ün Taçlandırılması Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 60: Venüs'ün Taçlandırılması Mozaiği detay, Elles, Tunus, MS 4. yüzyıl https://tr.pinterest.com/pin/330592428880361273/

Görsel 61: Adonis Mozaiği, Merida, İspanya, MS 4. yüzyıl
Museo Nacional de Arte Romano, Müze arşivi: http://ceres.mcu.es/pages/Main

Görsel 62: Adonis Mozaiği kare panel görünüm detay, Merida, İspanya, MS 4. yüzyıl
Museo Nacional de Arte Romano, Müze arşivi: http://ceres.mcu.es/pages/Main

Görsel 63: Adonis Mozaiği, üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 64: Adonis Mozaiği, ilkbahar onarımı detay, Merida, İspanya, MS 4. yüzyıl
Museo Nacional de Arte Romano, Müze arşivi: http://ceres.mcu.es/pages/Main

Görsel 65: Phoenix Mozaiği, Antiochia ad Orontes, MS 5. yüzyıl (Cimok, 2000, s. 289.)

Görsel 66: Phoenix Mozaiği onarım detayı, **a.** Olması gereken görüntüsü, **b.** Mozaiğin onarım görmüş hali (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 67: Dara Mozaiği, Dara antik kenti, Mardin, MS 514 (Erdoğan, 2017, Res. 6., s. 342.)

Görsel 68: Dara Mozaiği, üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 69: Dara Mozaiği yazıt detayı, Dara antik kenti, Mardin, MS 514 (Erdoğan, 2017, Res. 6., s. 342.)

Görsel 70: Madaba Haritası Mozaiği, Ürdün, MS 6. yüzyılın ortaları
http://coursetourism2010.blogspot.com/2011/02/madaba-mosaic-map-high-resolution.html

Görsel 71: Madaba Haritası Mozaiği, ikonoklastik tahrip ve onarım detayı; kayıkçıların ikonoklastik düşünceyle tahrip edilerek yeniden onarılması (Avi-Yonah,1954, Pl. 2-3, s. 84-85.)

Görsel 72: Madaba, ikonoklastik tahrip ve onarım detayı; Aslan tarafından kovalanan ceylan (Avi-Yonah, 1954, Pl. 1, s. 82.)
Görsel 73: Piskopos Sergius Kilisesi planı, Ürdün, MS 587-588. (Piccirillo, 1988, s. 228.; Düzenleme: Demet Beşikçi)
Görsel 74: Piskopos Sergius Kilisesi, onarım detayları
https://universes.art/en/art-destinations/jordan/umm-er-rasas/st-stephen-complex/photo-tour/bishop-sergius-church-3, https://en.ammonnews.net/article/8580,
Görsel 75: Kherbet Beit Lei Kilisesi Mozaiği, İsrail, MS 6. yüzyıl
https://tr.pinterest.com/pin/488570259548226298/
Görsel 76: Kherbet Beit Lei Kilisesi onarımlarının detayları (Çizim: Buket Beşikçi)
https://www.biblicalarchaeology.org/wp-content/uploads/khirbet-beit-lei-mosaic.jpg
,https://www.biblicalarchaeology.org/wp-content/uploads/khirbet-beit-lei-mosaic.jpg
Görsel 77: St. Apollinare Nuova Bazilikası mozaikleri **a.** Güney nef mozaikleri **b.** Kuzey nef mozaikleri, Ravenna, MS 6. yüzyıl
a-b: https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeni_Aziz_Apollinare_Bazilikas%C4%B1
Görsel 78: St. Apollinare Nuova Bazilikası, Orta nef kuzey duvarı üzerinde kadın detaylarındaki onarımlar
https://www.spotsfrance.com/en/extraordinary-mosaic-art-in-the-basilicas-of-ravenna/
Görsel 79: St. Apollinare Nuova Bazilikası, Orta nef kuzey duvarı üzerinde Classe şehrinin liman detayındaki onarımlar (Federico, 2018, Figure 4, s. 292.)
Görsel 80: St. Apollinare Nuova Bazilikası, Theodoric'in sarayı antik onarım detayı (Domnatio memoria)
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Meister_von_San_Apollinare_Nuovo_in_Ravenna_003.jpg
Görsel 81: Aslanlar Kilisesi planı, Umm al'Rasas, Ürdün, MS 6. yüzyılın sonları (Eckersley, 2016, Plan 7, s. 344.; Düzenleme: Demet Beşikçi)
Görsel 82: Aslanlar Kilisesi mozaiklerindeki tahribat ve onarım detayları (Eckersley, 2016, Figure 30 a-b, s. 367.)
Görsel 83: Aslanlar Kilisesi apsis mozaiklerindeki tahribat ve onarım detayları (Eckersley, 2016, Figure 33, s. 368.)
Görsel 84: Nicaea Dormition (Koimesis) Kilisesi, **a.** Apsis mozaikleri **b.** Bema mozaikleri, İznik, Bursa, MS 7-8. yüzyıl (**a.** Underwood, 1959, Fig. 3, s. 244., **b.** Fig. 8, s. 249.)

Görsel 85: Nicaea Dormition (Koimesis) Kilisesi Apsis mozaiği detayı (Çizim: Underwood, 1959, Fig. 1-2, s. 243.)
Görsel 86: Nicaea Dormition (Koimesis) Kilisesi Bema mozaikleri detayı (Çizim: Underwood, 1959, Fig. 1-2, s. 243.)
Görsel 87: St. Stephan Kilisesi planı, orta nef mozaikleri üzerindeki onarımlar, Umm-ar Rasas, Ürdün, MS 718-756 (Eckersley, 2016, Plan 12, s. 349.; Düzenleme: Demet Beşikçi)
Görsel 88: St. Stephan Kilisesi, orta nef mozaiklerindeki onarımlar (Friedman, 2012, Figure 6, s. 24.)
Görsel 89: St. Stephan Kilisesi, bema önündeki dikdörtgen alanın onarımı (Eckersley, 2016, Fig. 70, s. 401.)
Görsel 90: St. Stephan Kilisesi ikonoklast tahrip ve onarım detayları (Friedman, 2012, Figure 7, s. 26.)
Görsel 91: Ma'in Akropolis Kilisesi planı, Ürdün, MS 719-720 (Eckersley, 2016, Plan 13, s. 350.)
Görsel 92: Ma'in Akropolis Kilisesi mozaiği antik onarım detayı
http://islamicart.museumwnf.org/database_item.php?id=object;ISL;jo;Mus01_H;40;en
Görsel 93: Ostia Yedi Bilge Hamamı planı, İtalya, MS 130-150
Regio III - Insula X - Terme dei Sette Sapienti (III,X,2) (ostia-antica.org)
Görsel 94: Ostia Hamamı, Frigidarium mozaiği üzerindeki antik onarım detayı
https://www.pinterest.it/pin/485544403574721479/
Görsel 95: Gordion Megaron 2 Mozaiği, antik onarımlı alanlar, Ankara, MÖ 8. yüzyıl
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gordion%27s_Megaron_pebble_mosaic_08.jpg
Görsel 96: Gordion H yapısı Ön Oda Mozaiği, antik onarımlı alanlar, Ankara, MÖ 6. yüzyıl (Young, 1957, s. 8.)
Görsel 97: Ostia Yedi Bilge Hamamı mozaiği, İtalya, MS 130-150
Regio III - Insula X - Terme dei Sette Sapienti (III,X,2) (ostia-antica.org)
Görsel 98: Ostia Neptün Hamamı mozaiği, İtalya, MS 139 (Çizim: Buket Beşikçi)
Görsel 99: Ostia Koçlar Hamamı mozaiği, İtalya, MS 2. yüzyılın ilk yarısı (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 100: a. Antiochia ad Orontes Çobanlığa ait Sahne Mozaiği, MS 2. yüzyılın ilk yarısı **b.** Antiochia ad Orontes Çobanlığa ait Sahne Mozaiği, antik onarımlı alanlar (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 101: Antiochia ad Orontes Narkisos Mozaiği, MS 2. yüzyıl (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 102: Antiochia ad Orontes Narkisos Mozaiği, onarım detayı (Cimok, 2000, s. 178.; Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 103: Antiochia ad Cragum Latrina Mozaiği, Antalya, MS 2. yüzyıl (Antiochia ad Cragum kazı arşivi)

Görsel 104: Antiochia ad Cragum Latrina Mozaiği, antik onarımın bulunduğu alan (Çizim: Brian Cannon, Fotoğraf Düzenleme: Demet Beşikçi)

Görsel 105: Antiochia ad Orontes Akhilleus ve Diedeima Mozaiği, MS 2. yüzyıl (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 106: Antiochia ad Orontes Akhilleus ve Diedeima Mozaiği, antik onarım detayı http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/18209#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-661%2C-78%2C2344%2C1109

Görsel 107: Ostia Şirketler Meydanı planı, İtalya, MS 2. yüzyılın sonu- 3. yüzyılın başı, https://www.ostia-antica.org/piazzale/corp.htm

Görsel 108: Ostia Şirketler Meydanı stoa mozaiklerinden antik onarım örnekleri https://www.ostia-antica.org/piazzale/corp.htm

Görsel 109: Ostia Şirketler Meydanı stoa mozaiklerinden antik onarım örnekleri https://www.ostia-antica.org/piazzale/corp.htm

Görsel 110: Ostia Şirketler Meydanı stoa mozaiklerinden antik onarım örnekleri https://www.ostia-antica.org/piazzale/corp.htm

Görsel 111: Edessa Üç Ayaklı Sehpa Mozaiği, Şanlıurfa, MS 3. yüzyıl (Salman, 2007, Şekil 102.)

Görsel 112 Üç Ayaklı Sehpa Mozaiği, A parçası detay (Salman, 2007, Şekil 104.; Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 113: Üç Ayaklı Sehpa Mozaiği, B parçası detay (Salman, 2007, Şekil 106.; Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 114: Doliche Kilise Mozaiği, Gaziantep, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı (Kücük Asya Arastirma Merkezi/Forschungsstelle Asia Minor fotoğraf arşivi)

Görsel 115: Doliche Kilise Mozaiği, antik onarım detayı (Kücük Asya Arastirma Merkezi/Forschungsstelle Asia Minor fotoğraf arşivi)

Görsel 116: Aphrodisias kuzeydoğu surlarındaki binaya ait mozaik, Aydın, MS 4. yüzyılın üçüncü ya da son çeyreği (Campbell, 1991, Plate 113, Plate 118.)

Görsel 117: Aphrodisias kuzeydoğu surlarındaki binaya ait mozaik, antik onarımlı alan (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 118: Aphrodisias kuzeydoğu surlarındaki binaya ait mozaik, antik onarımlı alan (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 119: Antiochia ad Orontes Epikosmesis Mozaiği, MS 5. yüzyıl (Cimok, 2000, s. 301.)

Görsel 120: Epikosmesis Mozaiği, antik onarım detayı (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 121: Ephesos Yamaç Evi 2, SR25 Mekanı Mozaiği, İzmir, MS 1. yüzyılın başları (Scheibelreiter-Gail, 2011, Abb. 137., s. 505.; Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 122: Ostia Caseggiato Dell'İndivioso yapısı, İtalya, MS 3.yüzyılın ilk yarısı (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 123: Ostia Taberne dei Pescivendoli, İtalya, MS 3.yüzyılın ilk yarısı https://www.ostia-antica.org/regio4/5/5-1.htm

Görsel 124: Ostia Taberne dei Pescivendoli antik onarıma ait görsel https://www.ostia-antica.org/regio4/5/5-1.htm

Görsel 125: a. Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6 - 31a (Scheibelreiter-Gail, 2011, Abb. 158-159., s. 520.) **b.** Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6 - 31a (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 126: Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6 – 31a detay (Scheibelreiter-Gail, 2011, Abb. 160., s. 520.)

Görsel 127: a. Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6 – 31 (Scheibelreiter-Gail, 2011, Abb. 163., s. 523.) **b.** Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6 – 31 (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 128: Antiochia ad Orontes Deniz Tanrıçası Evi, MS 494-496 http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/16561

Görsel 129: Antiochia ad Orontes Deniz Tanrıçası Evi, antik onarım detayı http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/16564

Görsel 130: Antiochia ad Cragum Büyük Hamam Havuz Mozaiği, Antalya, MS 3. yüzyıl (Antiochia ad Cragum kazı arşivi)

Görsel 131: Antiochia ad Cragum Büyük Hamam, kare paneldeki drenaj kanalına ait antik düzenleme (Antiochia ad Cragum kazı arşivi)

Görsel 132: Antiochia ad Cragum Büyük Hamam, Güney uçtaki taş kullanılarak yapılmış antik onarım uygulaması (Antiochia ad Cragum kazı arşivi)

Görsel 133: Antiochia ad Orontes Aion ve Chronoi Mozaiği, MS 3. yüzyılın ortası http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/17755

Görsel 134: Antiochia ad Orontes Aion ve Chronoi Mozaiği, antik onarım detayı http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/17754

Görsel 135: Alexander Mozaiği, harçla yapılmış antik onarım uygulaması, Pompeii, Faun Evi, MÖ 101 (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 136: Smyrna Agora Mozaiği, İzmir, MS 2-3. yüzyıl (Ersoy, Alatepeli, 2011, Resim 3, s. 20.)

Görsel 137: Smyrna Agora Mozaiği mozaiklerdeki mekânsal onarımlar (Ersoy, Alatepeli, 2011, Resim 9, s. 24.)

Görsel 138 Piazza Armerina, Bikinili Kızlar Mozaiği, İtalya, MS 4. yüzyıl (Çizim: Büşra Kileci)
https://www.italianways.com/ancient-romes-bikinis-in-piazza-armerina/

Görsel 139: Piazza Armerina, Bikinili Kızlar Mozaiği, erken mozaik döşemeden görüntü
https://www.italianways.com/ancient-romes-bikinis-in-piazza-armerina/

Görsel 140: Keramos, Çökertme köyündeki üç evreli mekânsal mozaik onarımı, MS 4. yüzyıl (Scheibelreiter-Gail, 2011, Abb. 350., s. 591.)

Görsel 141: Doliche Keber Tepe, Kilise Mozaiği, Gaziantep, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı (Kücük Asya Arastirma Merkezi/Forschungsstelle Asia Minor fotoğraf arşivi)

Görsel 142: Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Mozaikleri, iki evreli mozaik zemin, Antalya, MS 5. yüzyıl (Tiryaki, 2016, Fig. 19, 20, s. 533, 534.)

Görsel 143: Hadrianaoplis B Kilisesi planı, Karabük, MS 7. yüzyıl (Patacı, Öz, Laflı, 2012, Çizim 3, s.169.)

Görsel 144: Hadrianaoplis B Kilisesi mozaiğindeki mekânsal onarım detayı (Patacı, 2012, Resim 197, s. 169.)

1. BÖLÜM: GİRİŞ

TEZİN İÇERİĞİ

1.1.KONU VE KAPSAM

"Mozaiklerde Antik Dönem Onarımları" başlıklı tez çalışmasının konusunu, antik dönemde yapıların zemin ve duvarlarını süsleyen mozaiklerin üstlerindeki, yine antik dönem içinde yapılmış onarım çalışmalarının bütünü oluşturmaktadır. Bu onarımlar, çeşitli nedenlerden ötürü oluşmuş tahriplerin sonucunda yapılmıştır. MÖ 8. yüzyılda ilk mozaik döşeme üzerinde görülen antik onarım uygulaması, en erken mozaiklerdeki antik onarım örneğini oluşturmaktadır. En geç antik onarım örneğini ise MS 8. yüzyıla ait St. Stephan Kilisesi Mozaikleri oluşturmaktadır. Bu aralıkta ele alınan mozaik onarım örnekleri, antik onarım görmüş mozaikler arasından belli başlı olanlarıdır.

Çalışma kapsamı içinde ele alınan mozaiklerinin çoğunu zemin mozaikleri oluştururken, az sayıda duvar mozaiklerinden de antik onarıma ait örnekler mevcuttur. Bu onarımlar, onarım şekillerine göre başlıklar altında kategorize edilerek detaylı incelemeleri yapılmıştır.

1.2.AMAÇ

Mozaiklerdeki antik onarımların araştırma kapsamındaki örnekler üzerinden değerlendirildiğinde pek çok sorunun yanıtı bulunmaktadır. Çalışma, "Mozaiklerdeki onarımlar, antik dönemde kimler tarafından, nasıl uygulamalarla yapılmış? Mozaiklerdeki antik onarımlar arasında bir kural ya da birlik söz konusu mu? Mozaiklerdeki antik onarımların yapılış amaçları nelerdir? Mozaiklerdeki antik onarımların yapımında malzeme kullanımı ve tercih neye göre belirleniyor? Mozaiklerdeki onarımlar, antik dönem insanının yaşayışı hakkında bir bilgi veriyor mu?" gibi soruların yanıtını almayı amaçlamıştır.

1.3.YÖNTEM

Çalışma, literatür araştırmasıyla başlamıştır. Bu literatür taraması sürecinde ele geçen kaynak ve verilere ağırlıklı olarak Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ulaşılmıştır. Bunun dışında erişilemeyen kaynaklara Milli Kütüphane'de ve Ankara

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde ulaşılmıştır. Milli ve Üniversite kütüphanelerinin yanı sıra Academia.edu, Researchgate, Perseus Digital Library, Z-Library, Getty Research Institute, Perseé, Internet Archive ve Open Library gibi online kütüphane ve platformlardan faydalanılmıştır. Toplanılan kaynaklar incelendikten sonra antik onarım olduğu düşünülen mozaikler hakkında veriler toplanmış ve kayıt altına alınmıştır. Mozaiklerle ilgili görseller toplanmış ve kaynaklar içinde bu mozaiklerle ilgili verilen bilgiler değerlendirilmiştir. Bu mozaikler arasındaki onarımlardan bazılarının erken dönem kazıları sırasında yapıldıkları anlaşılmış ve bunlar tez kapsamından çıkarılmıştır. Tespit edilen mozaikler kendi içinde değerlendirildiklerinde bunların uygulama şekli olarak kendi içlerinde ayrımlarının oldukları görülmüştür. Bu uygulama şekillerine göre ana başlık altında alt başlıklar belirlenmiştir. Alt başlıklar kapsamına giren mozaikler kendi içinde kronolojik bir sıraya konulmuş **(Tablo 1)**, metin içindeki anlatım da bu sıralamaya göre ilerlemiştir. Alt başlıklara ayrılan mozaikler hakkında tanımlamalar ve onarımlarla ilgili çıkarımlar görseller üzerinden değerlendirilerek yapılmıştır. Bütün mozaiklerin tanımlama ve değerlendirmeleri yapıldıktan sonra, "Değerlendirme ve Sonuç" başlığı altında antik onarımlarla ilgili çıkarım, tespit ve değerlendirmeler belirtilmiştir. Son olarak çalışmadaki yazım ve imla kuralları düzenlendikten sonra görsellerin, dipnotların ve kaynakçanın düzenlemesi yapılarak süreç tamamlanmıştır.

Konu olarak mozaikler üzerindeki antik dönem tamiratlarını ve müdahalelerini konu alan tezin 1.BÖLÜM'ün, çalışma ile ilgili amaç, kapsam, yöntem ve araştırma tarihçesi hakkında ön bilgiler anlatılmıştır. Hemen sonrasında 2. BÖLÜM 'de, mozaiğin etimolojik kökeni, tarihçesi, bölümleri, uygulama şekilleri ve kullanılan malzemeler hakkında bilgiler alt başlıklara ayrılarak ele alınmıştır. Çalışmanın 3.BÖLÜM' ünde ise mozaiklerin bozulma ve tahribatlarına neden olan yapısal, doğa ve insan kaynaklı etkenler alt başlıklara ayrılarak anlatılmıştır. Bu tahribatların mozaikler üzerinde ne boyutta hasarlara neden olduğu anlatılmıştır. 4. BÖLÜM' de, "Kazılar sonucunda ortaya çıkan mozaiklerin korunmasına yönelik günümüzde nasıl çalışmalar yapılmaktadır? Bu onarımlar uluslararası bildirge ve tüzükler doğrultusunda mı uygulanmaktadır?" bu soruların cevabı verilmeye çalışılmıştır.

5. BÖLÜM, "Mozaiklerde Antik Dönem Onarımları" başlığı altında tez çalışmasının ana konusunu oluşturmaktadır. Burada, antik dönemde çeşitli nedenlerden dolayı tahrip olmuş mozaiklerin yine aynı dönemde mozaik ustaları

tarafından onarılarak yeniden kullanılmaya devam edildiğiyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca mozaiklerdeki onarımın uygulanış şekilleri, onarımların kalitesi, kullanılan malzemelerdeki tercihler ve neden onarıldığı üzerine bilgilendirme ve açıklamalara da yer verilmiştir. Antik dönemde hemen hemen bütün mozaikler üzerinde görülmüş antik onarımlar oldukça fazladır. Bu bakımından seçkin örnekleri üzerinden verilen bilgiler, fotoğraf ve çizimlerle desteklenerek anlatılmıştır. Değerlendirme ve Sonuç başlığı altında ise yapılan çalışma ile ilgili değerlendirme ve kazanımlar aktarılmış ve antik onarımlarla ilgili çalışma sonuca bağlanmıştır.

1.4. ARAŞTIRMALAR

Mozaiklerde antik dönem onarımları hakkında; bir kurala mı yoksa bireylere mi bağlı yapılmaktaydı? Kimler tarafından ve nasıl uygulanmaktaydı? Onarım kalitesini belirleyen etkenler nelerdi? gibi soruların cevabını bulduğumuz bir kaynak henüz literatürde yer almamaktadır. Mozaiklerdeki antik dönem onarımları ilk olarak mozaiklerin tanıtılıp, anlatıldığı ana kaynaklar içerisinde yer etmiştir. Doro Levi, 1947 yılında "Antioch Mosaic Pavement[1]" adlı kitabında Antakya mozaikleri hakkında verdiği bilgiler içinde Dört Mevsim Mozaiği, Phoenix Mozaiği, Kuşlar ve Çiçekler Mozaiği vb. bazı mozaiklerler ilgili verdiği bilgiler arasında antik onarım geçirmiş olduklarından da bahsetmiştir. Ayrıca Katherine M. D. Dunbabin'nin 1999 yılında yayınlanan "Mosaics of the Greek and Roman World[2]" adlı kitabında da aynı şekilde İskender Mozaiği, Baccano Mozaiği gibi ünlü mozaiklerin antik dönemde onarım geçirmiş oldukları anlatılmıştır. 2000 yılında yayınlanan Fatih Cimok'un "Antioch Mosaics[3]" kitabında, Antakya mozaikleriyle ilgili bilgileri arasında mozaiklerin antik dönemde onarıldığı yer almaktadır. Birol Can'ın, mozaikle ilgili Aktüel Arkeoloji'de 2014 yılında çıkan mozaik sayısında, antik dönemde mozaiklerin onarım geçirdikleriyle ilgili bilgilere değinmiştir[4]. Ayrıca aynı derginin 67. sayısında, Antiochia ad Cragum Latrina Mozaiği üzerindeki mozaiğin onarımlarına da değinmiştir[5].

---

[1] Doro Levi, *Antioch Mosaic Pavements I*, (Princeton: Princeton University Press, 1947)
[2] Katherine M. D. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World* (Cambridge University Press, 1999)
[3] Fatih Cimok, *Antioch Mosaic*, (A Turizm Yayınları, 2000).
[4] Birol Can, "Mozaikler Işığında Antik Çağ Yaşamından Kesitler", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı 39, (2014), s. 14-19.
[5] Michael Hoff-Birol Can, "Tuvalette Mizah; Binlerce Yıldır Değişmeyen Toplumsal İçgüdü", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 67 (2019), s. 4-7.

Yukarıda bahsedilen çalışmalarda, mozaikler üzerindeki antik onarımlar tespit edilmiş olmasına rağmen, antik onarımlar hakkında detaylı bilgilendirme yapılmamıştır. Antik onarım üzerine, François Baratte tarafından 1980 yılında, Bulletin de l'Association pour l'Étude de la Mosaïque dans l'Antiquité (AIEMA)'da, "*Remarques sur les Restaurations Antiques dans la Mosaïque*[6]" ele alınan makalede, antik onarımlar hakkında tespit ve değerlendirmelerle ilgili bilgiler örnekler üzerinden kaleme almıştır. 2002 yılında Thessakoniki'de yapılan VIII. Conference of the International Committe fort he Conservation of Mosaics (ICCM)'in 2005 yılında yayınlanan bildiri kitabında, José Maria Blazquez Martinez'in "Mosaics of Roman Spain Restored in the Antiquity[7]" yayınında İspanya'nın mozaiklerinin üzerindeki antik müdahalelerle ilgili bölgesel ayrım yapılarak bilgilendirme yapılmıştır. Aynı kaynak içinde Katherina Mavromichali, "ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΜΕΙΣ ΣΕ ΨΗΦΙΔΩΤΑ[8]" başlıklı makalesinde antik mozaik onarımları, örnekler üzerinden değerlendirilmiştir.

[6] François Baratte, "Remarques sur les Restaurations Antiques dans la Mosaïque", *Bulletin de l'Association pour l'Étude de la Mosaïque dans l'Antiquité (AIEMA)*, Vol:8/1, (1980), s. 81-85.
[7] José Maria Blazquez Martinez, "Mosaics of Roman Spain Restored in the Antiquity", *VIII. Conference of the International Committe fort he Conservation of Mosaics (ICCM)*, (Thessaloniki, 2005), s. 127-135.
[8] Katherina Mavromichali, "ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΜΕΙΣ ΣΕ ΨΗΦΙΔΩΤΑ" *VIII th Conference of the International Committe fort he Conservation of Mosaics (ICCM),* 29 October-3 November 2002, (Thessaloniki: 2005), s. 111-126.

2. BÖLÜM

MOZAİK NEDİR?

2.1.Tanımı ve Tarihçesi

Mozaik; harçlı bir katman üzerine pişmiş toprak, mermer, çakıl taşı, kırık taş ve cam gibi malzemelerin belli bir düzende sıralanarak hem işlevsel hem de estetik amaçlı olarak, yatay ve dikey yüzeylerde kullanılan kaplama tekniğidir.

Mozaik kelimesinin kökeni hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bilim insanları arasında en hâkim olan görüş Hellen mitolojisindeki ilham perileri olan mousalardan gelmiş olduğudur. *Opus musivum* olarak adlandırılan duvar mozaikleri ilk önce, mousaların yaşadıkları yer olan pınar ve kaynak mağaralarını süslemiştir **(Görsel 1)**[9]. Musivum kelimesinin mousalar kelimesiyle benzer olduğu kabul edildiğinde, opus musivumun '*mousaların eseri'* anlamında kullanılan bir kaplama adı olarak tercih edilmiş olabileceği düşünülebilir. Hellencede, mozaiği oluşturan küçük taşlara *musoi* denilmekte, *musivum* ise sırlı kübik taşların yan yana gelerek oluşturdukları duvar resmi anlamına gelmektedir[10]. Latince kökenli *tesserula* ya da *tessela* kelimeleri mozaiği oluşturan kübik ya da prizmatik dörtgen küçük taşlar olarak literatürde yer almaktadır[11]. Antik kaynaklarda mozaik döşemeyi ifade eden birçok farklı kelime bulunmaktadır. Romalı mimar Vitruvius, *De Architectura* kitabında mozaik için genel bir isim vermek yerine, mermer parçalarından oluşan döşemeye *sectile* adını verirken, iki parmak kalınlığında ve Hellence dört anlamına gelen mozaiği oluşturan küçük taşları *tessera (τέσσερα)*, tesseraların oluşturduğu yer döşemesini ise *tesseris structum* olarak adlandırmıştır[12]. Yaşlı Plinius *Naturalis Historia* (I/87, XXXVI/62,65) adlı kitabında Latincede taş döşeme anlamına gelen *lithostrotus*[13] *(λιθόστρωτος)*(Hellence karşılığı lithostrotos) sözcüğünü kullanmıştır. Plinius dışında Eusebius Pamphilius, Diogenes Laertius, Appion ve Flavius Josephus gibi antik

---

[9] Bernard Marrey, *La* Mosaïque *dans l'*architecture *a* paris *aux XIX et XX siècles* (Editions du Linteau, 2012), s. 5.

[10] Henry George Liddell, Robert Scott, *Greek- English Lexico,*(New York: Harper-Brothers Franklin Square, 1883), s. 980.

[11] P. G. W. Glare, *Oxford Latin Dictionary* (Oxford University Press, 2012), s. 2128-2129.

[12] Vitruvius, *De Architectura* (Ed: F. Krohn) (VII/1, 4), Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0072:book=7:chapter=1&highlight=structurae%2Cstruantur%2Ctesseris%2Ctessera%2Cstruatur%2Cstructum%2Cstructa

[13] Latince kökenli kelimenin sözlük anlamı, küçük taşlardan oluşan mozaik kaplamadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Glare, *Ön. ver.*, s. 1139

yazarlar da eserlerinde lithostroton kelimesini kullanmışlardır[14]. MS 4. yüzyılda kaleme alınan *Historia Augustae* (Pescennius/VI) adlı eserde *pictum de musivo* kelimesi döşemenin anlatımında kullanılmıştır. MS 397-400 yılları arasında Saint Augustine Hippo tarafından yazılmış *Confessions* (III/2/2) adlı otobiyografide *musivo picta sunt* ibaresi geçmektedir.

Mozaik sanatı Yunan ve Roma mimarisinde uygulama alanlarına göre farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bu farklılık, mozaik kaplamayı oluşturan zanaatkâr grubun adlandırılmasında da etkili olmuştur. Duvar ve tonozlara yapılan mozaik süslemeyi yapan ustalar *museiarius/musivarius* olarak adlandırılırken, zemin döşemesi yapan ustalara *tessellarius* denilmektedir[15]. Antik dönemde mozaiği duvara yapmakla zemine yapmak arasında tartışılmaz farklılıklar vardı. MS 301 yılında imparator Diocletianus tarafından ele alınmış *Edictum de Pretiis Rerum Venalium* (Tavan Fiyat Fermanı) sayesinde mozaik işçilerinin diğer zanaatkârlara göre günlük ne kadar ücret karşılığında çalıştıkları hakkında fikir alınabilinmektedir. Diocletianus fermanına göre mozaik ustaları iki başlık altında ücretlendirilmişlerdir: Musivariuslar günlük yemek dahil 60 denarius alırken, tessellariuslar yemek dahil 50 denariusa çalışmaktadır[16].

---

[14] Bahsi geçen antik yazarlara ait eserler ve kelimenin geçtiği ilgili yerler aşağıda verildiği şekildedir.
Eusebius Pamphilius, *The Church History of Eusebius* (VI/41-4): "εἶτα πιστὴν γυναῖκα, Κοῖνταν καλουμένην, ἐπὶ τὸ εἰδωλεῖον ἀγαγόντες, ἠνάγκαζον προσκυνεῖν: ἀποστρεφομένην δὲ καὶ βδελυττομένην ἐκδήσαντες τῶν ποδῶν διὰ πάσης τῆς πόλεως κατὰ τοῦ τραχέος **λιθοστρώτου** σύροντες προσαρασσομένην τοῦ μυλιαίοις λίθοις, ἅμα καὶ μαστιγοῦντες, ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀγαγόντες κατέλευσαν τόπον."
Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers* (II/8-75): "πρὸς οὖν τοὺς μεμφομένους αὐτῷ ἔφη, "ἔχω [Λαΐδα], ἀλλ᾽ οὐκ ἔχομαι: ἐπεὶ τὸ κρατεῖν καὶ μὴ ἡττᾶσθαι ἡδονῶν ἄριστον, οὐ τὸ μὴ χρῆσθαι." πρὸς τὸν ὀνειδίσαντα αὐτῷ πολυτελῆ ὀψωνίαν ἔφη, "σὺ δ᾽ οὐκ ἂν τριωβόλου ταῦτ᾽ ἐπρίω;" ὁμολογήσαντος δέ, "οὐκέτι τοίνυν," ἔφη, "φιλήδονος ἐγώ, ἀλλὰ σὺ φιλάργυρος." Σίμου ποτὲ τοῦ Διονυσίου ταμίου πολυτελεῖς οἴκους αὐτῷ καὶ **λιθοστρώτους** δεικνύντος--ἦν δὲ Φρὺξ καὶ ὅλεθρος--ἀναχρεμψάμενος προσέπτυσε τῇ ὄψει: τοῦ δ᾽ ἀγανακτήσαντος, "οὐκ εἶχον," εἶπε, "τόπον ἐπιτηδειότερον.""
Appion, *The Civil Wars*, (III/3-26): "ἡ στρατιὰ δὲ σὺν ὀργῇ καὶ ὁ οἰκετικὸς ἄλλος ὅμιλος αὐτῆς, ἐπεὶ τοῦ φόνου Καίσαρος ὁ Τρεβώνιος μετεσχήκει καὶ κτεινομένου τὸν Ἀντώνιον ἐν ὁμιλίᾳ περὶ θύρας τοῦ βουλευτηρίου περιεσπάκει, εἰς τε τὸ ἄλλο σῶμα αὐτοῦ ποικίλως ἐνύβριζον καὶ τὴν κεφαλὴν οἷα σφαῖραν ἐν **λιθοστρώτῳ** πόλει διαβάλλοντες ἐς ἀλλήλους ἐπὶ γέλωτι συνέχεάν τε καὶ συνέτριψαν."
Flavius Josephus, *De Bello Judoico Libri VII*, (VII/85): " τὰ γὰρ ὑποδήματα πεπαρμένα πυκνοῖς καὶ ὀξέσιν ἥλοις ἔχων, ὥσπερ τῶν ἄλλων στρατιωτῶν ἕκαστος, καὶ κατὰ **λιθοστρώτου** τρέχων ὑπολισθάνει, πεσὼν δὲ ὕπτιος μετὰ μεγίστου τῆς πανοπλίας ἤχου τοὺς φεύγοντας ἐπιστρέφει."
[15] Katherine M. D. Dunbabin, *Mosaics of the Greek and Roman World* (Cambridge University Press, 1999), s. 236.
[16] 1 gr. altını euro cinsinden değeriyle çarpılarak denariusun günümüz değeri bulunmaktadır. Altın fiyatı günden güne değişse bile euro cinsinden değeri ile antik dönem mal ve hizmet maliyetlerinin karşılaştırılması kolay hale gelmektedir. Bu hesap şekline göre; günlük 60 denariusa çalışan Musivariuslar 8,48 €, 50 denariusa çalışan Tesselariuslar 7,07 €'ya çalıştıkları bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Antony Kropff, "An English Translation of the Edict on Max

Taban mozaikleriyle duvar mozaikleri arasındaki fiyat ayrımı bazı bilim insanları için tartışma konusudur. Bu ayrım el becerisi gerektiren zanaatkârlarla taş ustası, marangoz, demirci gibi meslek gruplarının arasında fiyat farkının olduğu göz önünde bulundurularak, zemin döşeme işçisiyle, kaldırım parke işçilerinin ya da mermer ustalarının kastedilmiş olduğu düşünülmektedir[17]. Ayrıca duvar ve kubbe mozaiklerinin taban mozaiklerine nazaran daha zor, buna bağlı olarak da bu süsleme sanatının pahalı olması da bir etken olarak görülebilir. Duvar ve kubbe mozaiklerinin yapımındaki zorluğu bir kenara bıraktığımızda, yapımı sırasındaki risk boyutu da göz önüne alınmalıdır. Duvar ve kubbelerde çalışmaları için kurdukları iskeleler üzerinde çalışan musivariusların düşme tehlikesiyle de karşı karşıya olmaları daha fazla ücret almasında etkili bir neden olarak gösterilebilir[18].

Mozaik ya da benzeri döşemenin oldukça erken çağlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Erken dönem örnekleri bilinen klasik mozaik tekniğinin özelliklerini göstermese de bunların bazılarının hem estetik yönü olduğu hem de ihtiyaca yönelik düzenlemelerle yapıldığı örnekler bulunmaktadır. Doğal çakıl taşların yan yana sıkıştırılarak oluşturdukları bu zemin Neolitik dönemin ilk yerleşim yerlerindeki yapıların, ocak ve depo gibi mekânlarda rastlanmıştır[19]. Göbekli Tepe ve Nevali Çori yerleşimlerinde, tapınak olarak nitelendirilen yapıların zeminleri, *terazzo* tabanla döşenmiştir **(Görsel 2)**[20]. Bu döşeme şekli, yakılan kirece nehir taşları ve kayaçların karıştırılıp, sertleştirilmesiyle elde edilmektedir. Mozaik sanatının bir kaplama tekniği olarak bilinen ilk örneklerini Sümerlilerin Uruk kentinde görmekteyiz. MÖ 4. binyıl başlarına tarihlendirilen C tapınağı duvarları üzerinde kilden yapılmış konik çivilerin yan yana gelerek oluşturdukları geometrik desenler, dönemin bezeme ve sanat anlayışını ortaya koymaktadır **(Görsel 3)**[21]. Alçı içine gömülerek yapılmış bu kaplama tekniği tapınağın girişini süsleyerek, cepheye estetik bir görünüm kazandırmanın yanı sıra kerpiçten yapılmış duvar ve sütunların mukavemetini arttırmaya yönelik yapılmış

imum Prices, Also Known as The Price Edith of Diocletian" (*Published Academia.edu*, 2016), s. 18, https://www.academia.edu/23644199/New_English_translation_of_the_Price_Edict_of_Diocletianus [7 Kasım 2019].

[17] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 275.

[18] Mehmet Uğuryol, "Arkeolojik Taban Mozaiklerinin Restorasyon, Konservasyonu ve Sergilenmesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2005), s.23

[19] Halet Çambel, R. J. Braidwood ve Mehmet Özdoğan, "Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları", *4. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Ankara: 1982), s. 11-12.; Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas,* Sayı: 1, (2002), s. 71.

[20] Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömleksiz Neolitik", *Arkeo Atlas,* Cilt/Sayı: 1/1, (2011), s. 60-61.

[21] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 5.

bir uygulamadır. Diğer bir Sümer kenti olan Al Ubaid'de buna benzer bir kaplama uygulaması yapılmıştır. Ninhursag tapınağının palmiye tomruklarından yapılmış sütunları üzerine yaklaşık bir santimetre kalınlığında zift (bitum) sürüldükten sonra sedef, pembe ve siyah kil taşından tesseralar, bakır telle tutturularak estetik bir görünüm oluşturulmaya çalışılmıştır **(Görsel 4)**[22]. Bu sütun dekorasyonunda kullanılan teknik, mozaik döşeme tekniklerinden biri olarak kabul edilen opus sectilenin kökenini kökeni hakkında fikir vermektedir.

Mimari yapıların yanı sıra küçük eserlerin süslenmesinde de mozaik benzeri uygulamaları görmek mümkündür. Sümerlilerin Ur şehrinde bulunan bir standart üzerinde lapis lazuli, kireç taşı, deniz kabukları gibi farklı malzemeler kullanılarak yapılmış olduğu görülmektedir. Sümerliler gibi yapılarının estetik görüntüsüne önem veren Mısırlılar, renkli taşlarla birlikte camı da işleyerek mozaik süsleme sanatında kullanmışlardır. Sakkarah'daki III. Hanedanlık Dönemi'nden Horus Zoser'e ait büyük piramidin mezar odasının girişinde sırlı seramik karoların olduğu bilinmektedir **(Görsel 5)**[23]. Bugün seramik karoların bir kısmı Sakkarah'da Imhotep müzesinde sergilenmektedir. Mısır ile benzer mozaik kaplama tekniğine Tunç çağının sonunda Minos ve Miken yapılarında da rastlanıldığını bilim insanları aktarmaktadır[24]. Knossos sarayının tapınaklar deposu içinde ele geçmiş, tahtadan yapılmış oyun levhası üzerinde fildişi, kahverengi, altın rengi ve sarı renklerdeki taşlarla süslenmiş pano, Girit için verilecek güzel örnekler arasında yer almaktadır **(Görsel 6)**[25]. Bu örnekler, yapıları süsleme düşüncesiyle yapılmış, fakat döşeme ya da kaplama tekniği olarak mozaik kullanımı daha geç dönemlerde, Yunanistan, Mısır ve Anadolu'da başlamıştır[26]. Tiryns'te bulunmuş MÖ 14. yüzyıla tarihlendirilen çakıl taşı mozaik döşemesi, sarı, beyaz, siyah ve kahverengi renkte, birbiriyle eşit olmayan taşlarla döşenmesine rağmen estetik bir amaca uydurulmaya çalışılmıştır **(Görsel 7)**[27].

MÖ 8. yüzyılda Gordion'da ilk kez estetik bir kaygıyla yapılmış desenli zemin döşemesi ele geçmiştir[28]. Renkli çakıl taşlarından yapılmış mozaik üzerinde farklı

---

[22] H. R. Hall ve C. L. Woolley, *Ur Excavations Al-'Ubaid,* Vol. I, (Oxford University Press, 1927), s. 100.
[23] Georges Perrot ve Charles Chipiez, *Histoire de l'Art dans l'Antiquite*, Vol. I, (Paris: 1882), s. 823.
[24] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 5.
[25] Arthur J. Evans, *The Palace of Minos at Knossos,* Vol. I, (Londra: 1921), s.472.
[26] Üstüner, *Ön. ver.*, s. 13.
[27] Dieter Salzmann, *Untersuchungen zu den Antiken Kieselmosaiken von den Anfangen: von den Anfängen bis zum Beginn der Tesseratechik*, (Berlin: 1982), s. 5
[28] Roger Ling, *Ancient Mosaics* (America: Princeton University Press, 1998), s. 19.

geometrik desenlerin yer aldığı görülmektedir. Mavi, kırmızı, beyaz ve sarı renkte çakıl taşları, iç içe geçmiş üçgen, swastika, rozet, meander ve karo (diamond) gibi bezemeler oluşturmaktadır[29]. MÖ 8. yüzyıl içinde çakıl taşı mozaik döşemenin kullanıldığı diğer yerleşimlerden biri olan Ziyarettepe'de siyah beyaz renkte çakıl taşlarından dikdörtgen şekillerin olduğu mozaik döşeme bulunmaktadır **(Görsel 8)**[30]. Anadolu yerleşimlerinden biri olan Altıntepe'de de yuvarlak çakıl taşlarından yapılmış MÖ 8. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilen mozaik zemin bulunmaktadır **(Görsel 9)**[31]. Aslantaş'da ele geçmiş dama tahtası desenli çakıl taşı mozaik erken dönem mozaik döşemeler arasında yer almaktadır[32]. Suriye sınırları içinde bulunan Til Barsib'de Anadolu'daki yerleşimler ile çağdaş döneme ait çakıl taşı mozaik döşemeler bulunmaktadır[33]. Erken dönem mozaikleri, bu sanatın/tekniğin oluşum ve gelişim evrelerini göstermesi açısından son derece önem teşkil etmektedir. Urartu devletinin garnizon yerleşimi olan Ayanis Kalesi'nde MÖ 7. yüzyıla tarihlenen, tanrı Haldi'ye adanmış tapınağın iç duvarlarında intaglio tekniğinde yapılmış tanrı, rozet, hayvan ve bitkisel motiflerden oluşan süslemeler bulunmaktadır. Ayrıca Haldi tapınağının cellası içinde, siyah-beyaz renkte taş halkaların bronz çivilerle zemine aplike edilmiş mozaik uygulaması da kazılar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu halka mozaiklerin tapınak duvarlarında da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir **(Görsel 10)**[34]. Diğer bir Urartu kalesi olan Toprakkale kazılarında II. Rusa'ya (MÖ 685-645) ait sarayın döşemelerinde de Ayanis'teki iç içe geçmiş halka mozaiklerin benzerlerini görmekteyiz[35].

Mozaik, MÖ 6. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve insanların severek kullandıkları bir sanat dalı haline gelmiştir. Sparta'daki Artemis Orthia ve Delphi'deki Athena Pronaia tapınaklarında bezemesiz çakıl taşı mozaik döşemelere rastlanılmıştır[36]. MÖ 5. yüzyılda ortaya çıkan örnekler üzerinden Kıta Yunanistan'da çakıl taşı mozaik döşemelerin gelişimi takip edilmektedir. Çakıl taşı mozaik döşemeler

---

[29] Rodney S. Young, "Gordion 1956 Preliminary Report", *American Journal of Archaeology*, Vol. 61, s. 322.
[30] Timothy Matney ve Lynn Rainville, "Seventh Preliminary Report on Excavations at Ziyarettepe(Diyarbakır Province) 2003 Season", *26. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, (Ankara: 2005), s. 64.
[31] Salzmann, *Ön. ver.*, s. 83.
[32] Orhan Bingöl, *Malerei und Mosaik den Antike in der Türkei* (Mainz: Verlag Philipp Von Zabern, 1997), s. 33.
[33] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 5.
[34] Mehmet Işıklı, "Ayanis/Urartu Mozaik Sanatı", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı:39 (2014), s. 135.
[35] Oktay Belli, "Urartu Krallığı'nın Tarihsel Gelişimi", *Urartu: Savaş ve Estetik*, Der.: Filiz Özdem (Yapı Kredi Yayınları, 2003-2004), s. 70.
[36] Salzmann, *Ön. ver.*, s. 5.

konusunda Olynthos en önemli merkez konumundadır[37]. Geometrik desenlerin ve bitkisel bezemelerin ustaca yapıldığı bu mozaik zeminlere mitolojik konulardan sahneler de işlenmiştir **(Görsel 11)**. Koyu zemin üzerine açık renkte figür betimlemeleri oluşturulan çakıl taşı zeminlerin zaman içinde sarı, kırmızı ve yeşil gibi renkler kullanılarak detaylandırma çalışmalarının yapıldığı görülür[38]. Arkaik dönem içerisinde yalnızca özel yapılar ve tapınaklarda karşılaşılan mozaik döşemelerin Klasik dönemde konutların mutfak, avlu, koridor gibi mekânlarına yayıldığı görülür. Islak zeminlerde işlevsel amaçlı kullanılan bu döşemeler, zamanla ziyaretçilerin ağırlandığı, görselliğin daha ön planda tutulduğu yemek odaları (*triclinium)* ve andronlarda sıklıkla kullanılmıştır[39]. Olynthos'da Nereidler Mozaiği, İki Panter Arasındaki Geyik Mozaiği, Bellerophon Mozaiği, Kentauromachie Mozaiği ve Frizli Mozaik, çakıl taşı döşemelerin en güzel örnekleri arasındadır. MÖ 4. yüzyılda Pella mozaiklerinde renk çeşitliliğine bağlı olarak ışık-gölgenin kullanılmaya başlanması, figürlü anlatımlarda doğallığın ve detayların verilmesinde önemli rol oynamıştır **(Görsel 12)**. Mitolojik konularda figürlerin saç, göz, kas hatları gibi detayların farklı malzemeler (kurşun, pişmiş toprak) kullanılarak verilmesi, dönemin yenilikleri içindedir[40]. Bazı bilim insanları, klasik dönem mozaik sanatının, dönemin vazo resim sanatından etkilendiğini düşünmektedir[41]. Olympia Zeus Tapınağı pronaosunda geometrik desenlerin çevrelediği triton ve çocuk betimlemesi, dönemin mozaik anlayışını yansıtan başka önemli bir örnektir **(Görsel 13)**[42]. Klasik dönemde Olynthos, Pella ve Olympia'yla çağdaş, çakıl taşı mozaik konusunda önemli örnekler çıkartmış başka merkezler de bulunmaktadır. Bu merkezlerden birkaçı; Korinth, Eleusis, Sparta, Sicilya-Motya ve Tarsus'tur. Anadolu'da klasik dönemde bilinen tek örnek Sinop'ta Serapis Tapınağı'nın oldukça tahrip olmuş bir odasının zemininde ortaya çıkan çakıl taşı mozaiktir[43]. Siyah ve beyaz renkte taşlardan oluşturulmuş mozaik döşeme MÖ 4. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmektedir[44].

---

[37] Martin Robertson, "Greek Mosaics", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 85 (1965), s. 73.
[38] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 6.
[39] Ling, *Ön. ver.*, s. 19.
[40] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 12-13.
[41] Martin Robertson, "Early Greek Mosaic", *Studies in the History of Art*, Vol. 10, Symposium Series I: Makedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times (National Gallery of Art, 1982), s. 240-249, s. 242.
[42] James K. Smith, "The Temple of Zeus at Olympia", *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 4 (Rome: 1924), s. 162.
[43] Bingöl, *Ön. ver.*, s. 70.
[44] Salzmann, *Ön. ver.*, s. 113.

Hellenistik dönemin erken evrelerinde çakıl taşı döşeme tekniğinin devam ettiği görülmektedir. Pella'da çakıl taşları ile birlikte figürlerde renkli taşlar ve terracotta gibi malzemelerin de kullanılması farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır[45]. MÖ 3. yüzyılda çakıl taşı döşemelerin yanı sıra belirli boyutlarda ve genellikle kübik yontulan taşların (*tessera*) kullanıldığı mozaik tekniği ortaya çıkmıştır[46]. Tessera olarak adlandırılan kübik taşların kullanıldığı ilk zamanlarda mozaik zeminlerin *emblemata* olarak adlandırılan orta panolarının kübik taşlardan, diğer kısımların çakıl taşlarından yapılması sık karşılaşılan bir uygulama olmuştur. Taşların şekiller verilerek çakıl taşlarıyla birlikte kullanıldığı bu yeni döşeme tekniğinin önemli örnekleri Yunanistan'ın bazı şehirlerinde görülmüştür[47]. Assos antik kentinin bouleuterionuna ait eros betimli döşeme, Anadolu'da erken hellenistik döneme tarihlendirilen[48] önemli bir mozaik döşemedir **(Görsel 14)**. Taşların şekillendirilmesiyle birlikte kompozisyonlarda detaylar daha kolay verilmeye başlanmış, figürler ön plana çıkmıştır. Mozaik döşemelerdeki bu gelişmeler tesseraların mozaik yapımında sık tercih edilmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan yeni teknikle birlikte renk çeşitliliği artmış ve çakıl taşı mozaiklerde sınırlı olarak verilen detaylarda ve ışık-gölge kontrastında ilerleme kat edilmiştir. Çakıl taşı döşemelerden tessera mozaiklere geçiş evresini gösteren en güzel ve ilk örneklerinden biri Sicilya/Morgantina'daki Ganymede evinde ortaya çıkmıştır[49]. Anadolu'da Hellenistik dönem özelliklerini gösteren örnekleri Pergamon saray mozaiklerinde görmek mümkündür. Plinius'dan edindiğimiz bilgilere göre dönemin ünlü mozaik sanatçısı Sosus'un yaptığı 'Su İçen Güvercinler' ve 'Süpürülmemiş Oda' adlı iki mozaik döşemesi, mozaik sanatı açısından önemli bir yere sahiptir **(Görsel 15)**[50]. Mozaik döşemelerde emblemata dışında kalan yerlerin, bordürlerdeki geometrik ve bitkisel bezemelerin yapımında kullanılan *Opus Tesselatum* tekniğiyle birlikte resimsel bir etki elde edebilmek için kıvrımlardan oluşan *Opus Vermiculatum* tekniği de kullanılmaya başlanmıştır[51]. İtalya'nın Pompeii kentinde MÖ 2. yüzyıla tarihlenen mozaikler üzerinde Hellenistik dönem etkileri tam anlamıyla görülmektedir[52]. Pompeii'de Faun

[45] Derya Şahin, *Amisos Mozaiği*, (Ankara: Dösimm Basımevi, 2004), s. 2.
[46] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 16., Can, *Ön. ver.*, 2014, s. 17.
[47] Çakıl taşının ve tesseranın birlikte kullanıldığı önemli Yunan şehirleri Beroia, Olympia, Lebena, Rhodos, Demetrias'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salzmann, *Ön. ver.,* s. 115- 119.
[48] Bingöl, *Ön. ver.*, s. 73.
[49] Üstüner, *Ön. ver.*, s.23.
[50] Plinius, *Naturalis Historia*, (XXXVI/60).
[51] Edgar Waterman Anthony, *A History of Mosaics*, (New York: Hacker Art Books, 1968), s. 48.
[52] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 38.

evi olarak adlandırılan yapı içerisinde bulunmuş, Issos Savaşı'nın betimlendiği MÖ 1. yüzyılda yapılmış olduğu düşünülen İskender mozaiği üzerindeki betimlemeler ve verilen detaylar oldukça kaliteli bir işçiliğe sahiptir[53]. Pompeii'de MÖ 2. yüzyıl ortalarında, bu gibi lüks sayılabilecek işçilikler yüksek zümreden insanların konutlarında görülmektedir. Bu dönem tessera mozaiklerinin en önemli örneklerinin bir kısmını da Delos adasındaki mozaikler oluşturmaktadır[54]. Delos mozaikleri de kompozisyonlardaki kaliteli işçilik, figürlerdeki çok renklilik ve bordür çeşitliliği bakımından önem arz etmektedir[55].

Mozaik sanatının Roma döneminde oldukça gelişmiş bir noktaya geldiği mevcut örneklerden anlaşılmaktadır. Roma döneminde, daha önceden ortaya çıkmış tekniklerin kullanımı sürmüş ve gelişim göstermiştir. MÖ 2. yüzyılda cam hamurunun kullanılmasıyla kompozisyonlarda renk seçeneği artmış, zemin ve duvar mozaikleri üzerinde günlük hayat içinden en küçük detaylar bile geniş bir renk yelpazesi kullanılarak işlenecek düzeye gelmiştir. Malzeme çeşitliliğinde yaşanan bu yenilik mozaik sanatını üst seviyelere taşımıştır. Tüm bunların yanı sıra Roma döneminde az maliyet gerektiren teknik ve malzemelerin gelişmesi, mozaik sanatını ucuz ve yaygın hale getirmiştir. MÖ 1. yüzyıldan itibaren konut ve hamam duvarlarında dekorasyon amaçlı mozaik sanatının uygulandığı görülmektedir[56]. Roma'da Agrippina hamamının duvarlarına işlenmiş kompozisyonlu mozaik kaplama, anlatı içeren duvar mozaiklerinin en erken örneği olarak sayılmaktadır[57]. Aynı yüzyıl sonlarında renkli taşlardan yapılmış bezeme ve betimlemelerin yerine, mozaik döşemelerde yalnızca siyah-beyaz taşların kullanılması yaygın bir zemin kaplama geleneği haline gelmiştir[58]. Pompeii ve Herculaneum gibi kentlerin varsıllarına ait evlerin ön oda olarak adlandırılan mekânlarında siyah-beyaz tesseralarla döşenmiş mozaiklere rastlanmıştır[59]. Roma, Ostia ve İtalya'da gelişen bu mozaik döşeme şekli Roma döneminde oldukça yaygın hale gelmiştir[60]. Mozaiğin sevilen bir sanat dalı olması

---

[53] *Aynı*. s. 40.
[54]Oğuz Erkan, "Mozaik Sanatı ve Büyük Saray Mozaikleri Restorasyon Çalışmaları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2006), s. 12
[55]Ayşin Özügül, "Antik Döşeme Mozaiklerinde Bordür Motifleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1996), s. 14.
[56] Malcolm Colledge, *How to Recognize Roman Art* (New York: Penguin Books, 1980), s. 50.
[57] Üstüner, *Ön. ver.*, s. 85.
[58] Şahin, *Ön. ver.*, s. 4.
[59] Claudine Dauphin, "Carpets of Stone: The Graeco-Roman Legacy in the Levant", *Classics Ireland*, Vol: 4 (1977), s. 7.
[60] Colledge, *Ön. ver.*, s. 47.

tessera döşemelere olan talebi arttırmıştır. Roma döneminde mozaik sanatında Yunanistan ve Anadolu'da çok renkli tessera kullanılarak yapılmış eşsiz örnekler bulunmaktadır[61]. MÖ 1. yüzyılın sonlarında Roma'nın bazı eyaletlerinde önemini kaybetmeye başlayan emblemata tekniğinin MS 2. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden önem kazanmaya başladığı görülmektedir **(Görsel 16)**[62]. Aynı zamanda bu yüzyılda zemin döşemesi maliyetinin düşmesi, mozaiği her kesimden insanın yaptırabildiği bir sanat dalı haline getirmiştir. Bu tarihlerde geometrik bezemelerin ışık-gölge oyunu yaparak perspektif oluşturulması, aynı zamanda geometrik bordürlerin çevrelediği döşemenin panellere ayrılması gibi yenilikler göze çarpmaktadır[63]. MS 3. yüzyılda geometrik bezemelerin önem kazandığı siyah-beyaz teknikle yapılmış mozaik döşemeler, MS 4. yüzyılda çok renkli figürsel anlatıların olduğu zeminlere yerini bırakmıştır. Aynı yüzyılda opus sectile mermer plaka döşemelerin de tercih edildiği görülmektedir.

MS 4. yüzyıla kadar, Hristiyanlar dinlerini serbestçe yaşayamamışlar ve gördükleri baskılardan dolayı yapılaşma faaliyetlerine girememişlerdir. MS 4. yüzyılda imparator I. Constantin'in[64] ortaya çıkan dini benimseyerek yeni haklar tanıması, Hristiyanlığın mimari ve sanatsal alanda gelişmesine katkı sağlamıştır. Hristiyanlığın en önemli dini yapısı olan bazilikaların genel mimarisindeki gelişim iç mekân düzenlemelerinde de görülmektedir. Pagan tapınaklarının aksine, Hristiyanlığın dinsel mekanlarına girilebiliyor olması, bazilika ve kiliselerin iç süslemelerine verilen önemi artmıştır. Kiliselerin iç mekânlarında MS 4. yüzyıl ile başlayan mozaik kullanımı 14. yüzyıla kadar önemini korumuştur[65]. Bu dönem mozaikleri, zemin döşemesi olarak yapılmalarının yanı sıra, duvar ve tonozlarda da yaygın olarak kullanılmıştır. Kilise dekorasyonunda önemli bir yere gelen mozaik kaplamalarda pano ve bordürlerde, geometrik ve bitkisel kompozisyonlarla birlikte İncil'den hikâyelerin betimlendiği görülmüştür. Mozaik kaplamalarda anlatılan dini betimlemelerde İsa ve Meryem figürlerinin çoğu kilise ve bazilikaların tonoz ve kubbelerini süsleyen karakterler olduğu görülmüştür[66]. Tanrının evi olarak görülen

[61] Şahin, *Ön. ver.*, s. 5.
[62] Üstüner, *Ön. ver.*, s. 86
[63] Özügül, *Ön. ver.*, s. 15.
[64] Antony Cutler, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (New York: Oxford University Press, 1991), s. 1412.
[65] David Talbot Rice, *Byzantine Art*, (İngiltere: Penguin Books, 1968), s. 119.
[66] *Aynı.* s. 119.

kiliselerin iç mekânları mozaik kaplamalar sayesinde hem zengin bir görselliğe sahip olurken hem de kilise cemaatine dini öğretilerin aktarılmasında son derece önemli sayılmıştır[67]. Okuma yazma bilmeyen cemaatin görsel olarak öğretileri ve ritüelleri öğrenerek benimsemeleriyle ilgili ilk denemelerin MS 6. yüzyılın ortalarında Konstantinopolis'te inşa edilmiş Kutsal Havariler Kilisesi'nde olduğu bilinmektedir[68]. Kilise mimarisinde en dikkat çeken bölümlerden biri olan apsis, görsel açıdan da en süslü mekânı oluşturmaktadır. Roma ve Ravenna bazilikalarının birçoğunda apsislerin mozaik kaplamalarla süslendiği bilinmektedir. Roma'da bulunan Santa Constanza Kilisesi[69] (MS 4. yüzyıl) ve Ravenna San Vitale Kilisesi (MS 6. yüzyıl) apsislerinin mozaikleri,[70] erken Hristiyanlık dönemine ait nadide örnekler arasındadır. Mozaik kaplamaların yapımında kullanılan renkli taş, mermer, tuğla ve terracotta malzemelerin duvar ve tonoz gibi düşey yüzeylerde uzun süre kalamayacak kadar ağır kütleye sahip olmaları, daha hafif bir malzeme olan cam tesseraların tercih edilmesine neden olmuştur[71]. Bunun yanında, cam tesseraların ışığı daha iyi yansıtması iç mekânda etkileyici bir atmosfer oluşturmuştur. Bu dönemde yoğun olarak tercih edilen altın ve gümüş sırlı cam tesseralar üzerine ince bir cam tabakasının kaplanarak kullanılmasıyla renklerin canlılığı korunmuştur **(Görsel 17)**[72]. MS 6. yüzyılda imparator Iustinian tarafından yaptırılan, Bizans mimarisinin en görkemli yapılarından biri olan Ayasofya'nın erken evresine ait mozaik kaplamalarının bitkisel ve geometrik bezemelerinin altın yaldızlı tesseralarla yapıldığı bilinmektedir. İkonoklast Dönem'den sonra Ayasofya mozaiklerinin stil olarak üst seviyelere ulaştığı, yapılan İsa, Meryem, aziz ve imparator tasvirlerinden anlaşılmaktadır.

MS 14. yüzyıldan sonra imparatorluğun zayıflamasına bağlı olarak bu sanat dalının bakımının zor ve masrafının fazla olması gibi nedenlerle önemini kaybetmiştir[73].

---

[67] Aslı Alpaslan, "Bizans Mozaik Sanatının Türk Sanatı ve Sanatçıları Üzerindeki Etkisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), s. 23.
[68] Rice, *Ön. ver.*, s. 122.
[69] *Aynı.* s. 118-119.
[70] Michael Grant, *Roma'dan Bizans'a; İS. Beşinci Yüzyıl*, Çeviren: Z. Zühre İlkgelen (İstanbul: Homer Kitapevi, 2000), s. 161.
[71] Grant, *Ön. ver.*, s. 127.
[72] Lawrence Majewski, "The Cleaning, Consolidation and Treatment of Wall Mosaics", *Mosaics No: 1 Deterioration and Conservation*, (Rome: ICCROM, 1977), s. 54.; Cutler, *Ön. ver.*, s. 1412.
[73] Rice, *Ön. ver.*, s. 119.

2.2. Mozaik Katmanları, Kullanılan Malzemeler ve Yapım Teknikleri

Mozaik zeminlerin dayanıklılığı malzeme yapısı, yapım tekniği, konum gibi nedenlere bağlı olmakla birlikte sağlam bir mozaik zeminin oluşumunda belirli katmanların olması gerekmektedir. Bu bölümde mozaik katmanlarının nasıl olduğu, hangi malzemelerin kullanıldığı ve yapımıyla ilgili kullanılan tekniklerin neler olduğu üzerinde temel bilgilendirmeler yapılacaktır.

2.2.1. Mozaik Katmanları

Mozaik döşemeleri oluşturan beş temel katman bulunmaktadır. Bu katmanlar en alttan en üste doğru aşağıda anlatıldığı şekliyle sıralanır **(Görsel 18)**.

1. Statumen: Mozaik döşemenin en alt tabakasını oluşturan statumen, yaklaşık 8-10 cm büyüklüğünde taşlardan oluşan blokaj katmanıdır. En alt tabaka olmasından dolayı zeminin sağlam ve nem geçirgenliğinin en alt seviyelerde olması son derece önem arz etmektedir. Mozaik döşemeyi zeminden gelen nemden korumak için tabanın sıkıştırılarak taşların sağlam bir yüzeye döşenmesi gerekmektedir. Yüzeyden akan suların taşların arasından sızarak toprağa karışması için taşlar dik yerleştirilmelidir. Statumen tabakası düz ve sağlam bir mozaik döşemenin ilk aşamasını oluşturmaktadır.

2. Rudus: Statumen katmanının üzerinde bulunan ikinci tabakadır. Bu tabaka iri taneli çakıl taşı, kiremit parçaları gibi malzemelerin kireç harcıyla karıştırılarak yaklaşık 15 cm kalınlıkta döşenmesiyle oluşmaktadır[74]. Romalı ünlü mimar Vitruvius (VII/I), bu katmanın yapımında kullanılan malzemenin niteliğine göre yeni ise 1/3, eski malzemeden yapılıyorsa da 2/5 oranında, kalınlığının ise bir ayağın 3/4'ü kadar olması gerektiğini belirtmiştir[75]. Mozaiklerin mekânsal konumu ve teknik şartlarına göre bu oranlarda değişiklikler olmaktadır.

3. Nucleus: Rudus üzerinde yer alan daha ince taneli malzemelerin (kum, kireç taşı, tuğla ve seramik kırığı vb.) kireç harcıyla karıştırıldığı tabakadır. Vitruvius (VII/I) kitabında, bu katman için de küçük taşlar, 1/3 oranında kiremit tozu ile 2/5 oranında kireç eklenmesiyle agreganın oluşturulması gerektiğini, aynı zamanda bu tabakanın tokmaklarla sert bir yüzey elde edene kadar sıkıştırılmasını ve yaklaşık olarak 15 cm kalınlığında olması gerektiğini belirtmiştir[76].

---

[74] Üstüner, *Ön. ver.,* s. 63.
[75] Vitruvius, *Ön ver.,* 7/1.
[76] *Aynı.* 7/1.

4. Yatak Harcı: Kireç harcının yoğun olarak kullanıldığı tabakadadır. Mermer tozu, tuğla tozu ve kiremit tozu gibi ince taneli agregalar da eklenerek bağlayıcı olarak kullanılmaktadır. Tesseraların içine gömülerek sabitlendiği bu tabakada tesseralar, henüz ıslak iken desen taslağının harç üzerine çizilmesinden yola çıkarak yerleştirilir.

5. Tesselatum: Mozaik döşemenin en üst tabakasını oluşturmaktadır. Tesseralar bir figür ve desen oluşturmak için belirli bir şekilde ve düzen içerisinde yerleştirilmeleri gerekmektedir. Mozaiğin bu son evresinde döşeme çıkıntı oluşturmamalı, hepsinin aynı seviyede olmaları için perdahlama gibi işlemlere tabi tutulmaları gerekmektedir. Tesseraların harç içinden çıkmasını engellemek için taş aralarına harç karışımı yedirilerek tesselatumun mukavemeti arttırılmaktadır.

2.2.2. Kullanılan Malzemeler

Mozaik sanatında kullanılan malzemeler çoğunlukla bölgesel kaynaklıdır[77]. Erken dönem mozaiklerinin yapımında kullanılan taşların nehir yatağı ve deniz kıyısında kolayca bulunmasıyla çakıl taşından yapılmış mozaik döşemelerin hızla geliştiği görülmektedir. Yontulmamış çakıl taşlarından yapılmış bu döşemeler "*opus lapilla"* olarak adlandırılmıştır[78]. Çoğunlukla siyah-beyaz renkte yapılan çakıl taşı mozaiklerde mermer parçaları, kalker yongaları gibi malzemelerin de kullanıldığı görülmüştür. Bu malzemeler muhtemelen heykeltıraşlık atölyesinden alınan artık malzemelerdir[79]. Hellenistik döneme kadar yapılan mozaik döşemelerde doğada bulunan çakıl taşlarındaki renklerin sınırlı olmasından dolayı detayların verilmesinde farklı malzemeler de kullanılmıştır. Saç, göz, kas hatları gibi birçok detay, kurşun levhaların kıvrım yapmasıyla verilmiştir[80]. Bunların dışında kırık tuğla ve kiremit parçaları, kullanılan malzemeler arasında bulunmaktadır. Hellenistik dönemle birlikte taşlara verilen şekiller sayesinde renk seçiminde çeşitlilik artmıştır. Tessera olarak adlandırılan kübik formdaki bu taşlar; kireç taşı, mermer, granit, tuğla ve cam gibi malzemelerin yanı sıra; zümrüt, yakut gibi değerli taşlardan da elde edilmiştir[81]. MÖ 2. yüzyılda cam hamurunun kullanılmaya başlanması malzeme tercihinde büyük bir

[77] Dunbabin, *Ön. ver.,* s. 279.
[78] Latince küçük çakıl taşı anlamına gelen *lapillus* kelimesinden türeyen lapilla, süs taşı, değerli ya da yarı değerli taş anlamında da kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Glare, *Ön. ver.*, s. 1102
[79] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 19.
[80] *Aynı.* s. 12-13.
[81] Erkan*, Ön. ver.*, s. 37.

yenilik oluşmuştur. Renk seçeneklerindeki çeşitlilik, mozaik kaplamalarda en küçük detayların bile verilmesine olanak sağlamıştır[82].

Hristiyanlığın yaygınlaşmasıyla mozaik duvar, tonoz ve kubbelerde mekânın ihtişamını arttırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Atık camların potalarda eritilip kalıplara dökülmesinden sonra kesilip kübik şekiller verilmesi ile üretilmiştir. Dikey ve düşey yüzeylerde kullanılan cam tesseralarda çoğunlukla altın ve gümüş renklerin kullanılmasının yanı sıra; yeşil, kırmızı, mavi, mor gibi renklerin de bazilika ve kiliselerin iç mekânlarında sevilerek kullanıldığı görülmektedir[83]. İlk cam mozaikler, muhtemelen büyük cam imalathanelerinin olduğu bilinen İskenderiye'de yapılmıştır[84].

2.2.3. Yapım Teknikleri

Mozaik sanatı erken dönemlerden günümüze kadar kendi içinde gelişim evreleri geçirmiştir. Bu gelişim gerek farklı malzeme kullanımına gerekse malzemelerin uygulanış şekillerine göre ilerleme göstermiştir. Mozaik döşemeler tesseraların yüzeydeki dizilimlerine göre farklı tanımlanmış ve adlandırılmışlardır. Bu adlandırmalar mozaik sanatını kendi içinde tekniklere ayırmıştır. Sözü geçen bu teknikler şu şekildedir:

1. *Opus Tesselatum:* Mermer, taş, tuğla ve cam hamurundan malzemelerin kesilerek elde edilen aynı ölçüdeki tesseraların yan yana getirilerek duvar ve zeminlere döşenen mozaik tekniğidir[85]. MÖ 2. ve 1. yüzyılda Roma hamamlarında yaygın olarak kullanılan bir teknik olmuştur[86]. Zemin döşemelerinde geometrik desenlerin dekore edilmesinde sıklıkla kullanılan bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır[87]. Bu tekniğin erken dönemlerinde 0,7 cm'lik boyutlarda kesilen tesseralar Roma döneminin geç dönemlerine doğru gittikçe 1 cm'ye kadar büyümüştür[88].

2. *Opus Vermiculatum:* Figürlü anlatımların işlendiği mozaik döşemelerde tesseralar kurtçuk şeklinde kıvrım yaparak desen oluştururlar. Çeşitli

---

[82] Marrey, *Ön. ver*, s. 6
[83] *Aynı.* s. 6
[84] Grant, *Ön. ver.*, s. 128.
[85] Üstüner, *Ön. ver.*, s. 70.
[86] Zişan Kaplan, Başak İpekoğlu ve Hasan Böke, "Roma Dönemi Döşeme Mozaiklerinin Yapım Tekniği ve Malzeme Özellikleri", *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu* (Trabzon: 2017), s. 238.
[87] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 30.
[88] Üstüner, *Ön. ver.*, s. 70.

boyutlarda tesseraların oluşturduğu bu tekniğe *opus vermiculatum* denilmektedir. Latince'de kurtçuk anlamına gelen *vermiculus* kelimesinden türemiştir[89]. Bu tekniğin MÖ 3. yüzyılda Yunanistan ve Mısır'da ortaya çıktığı düşünülmektedir[90]. Mozaik döşemelerin yapımında çakıl taşlarının yerini şekilli tesseraların almasıyla opus vermiculatum tekniği de gelişmiştir[91]. Bu tekniğin ilk uygulama alanı mozaiğin genelde merkezinde yer alan *emblemata*[92] üzerinde olmuş, MS 2. yüzyıldan itibaren mozaik döşemenin genelinde kullanılmaya başlanmıştır[93]. Detaylarda çok küçük parçaların kullanılması ile doğal ve seçkin eserlerin oluşmasına imkân vermiştir. Opus vermiculatum, opus tesselatum ile farklı teknikler olmalarına rağmen bazı benzerlikleri nedeniyle birçok mozaik döşemede birlikte kullanılmışlardır[94].

3. *Opus Musivum:* Yapıların duvar, tonoz ve kemer gibi düşey yüzeylerinde kullanılan mozaik kaplama tekniğidir. Duvar ya da düşey yüzeyde işlenen konularda, figürler ve arka plan birbiriyle ilişkili içinde ve ışık-gölge oyunu oluşturularak daha güzel bir görüntü oluşturmuştur[95]. Bu kaplama tekniği taban mozaiğine kıyasla yapımının daha zahmetli ve tehlikeli olmasından dolayı yüksek maliyet gerektirdiği düşünülmektedir[96]. Opus tesselatum ve opus vermiculatum tekniklerine nazaran daha küçük boyutta taşların uygulanması ile oluşmuştur.

4. *Opus Signinum:* Antik Roma'da mermerle kaplanan duvarlara sürülen kırmızımtırak bir harç olarak tanımlanmaktadır[97]. Latince su geçirmez sıva anlamında kullanılan *signium* kelimesinden türemiştir[98]. Tuğla ve kiremit parçalarının ezilerek kireç harcıyla karışımından elde edilmektedir. Sıvanın dayanıklılığını arttırmak ve görüntü açısından estetikliği sağlamak için *capilli* denilen parlak ve küçük taşlar belirli aralıklarla harç henüz ıslakken yerleştirilmektedir[99]. Su geçirmez özelliğe sahip

---

[89] Glare, *Ön. ver.*, s. 2245.
[90] Melina Smirniou ve diğerleri, "Investigating the Construction Metods of an Opus Vermiculatum Mosaic Panel", *The British Museum Technical Research Bulletin*, Vol. 4, (2010), s. 67.
[91] Anne-Marie Guimier-Sorbets ve Nenne Marie- Dominique, "L'emploi du vere de la faïence et de la peinture dans les mosaïques de Délos", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Vol. 116(2), (1992), s. 607.
[92] Mozaik döşemenin merkezinde yer alan figürlü panolara verilen isimdir. Emblemata genellikle sanatçının atölyesinde önceden hazırlanır daha sonra mozaik döşeme yapılacak yere hazır bir şekilde yerleştirilmek için getirilirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yasemin Er, *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004), s. 95-96, Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 29.
[93] Üstüner, *Ön. ver.,* s. 108.
[94] *Aynı.* s. 71.
[95] Ling, *Ön. ver.*, s. 7.
[96] Uğuryol, *Ön. ver.*, s. 23.
[97] Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1993), s.129.
[98] Glare, *Ön. ver.*, s. 1939.
[99] Üstüner, *Ön. ver.,* s. 66.

sıvanın çoğunlukla havuz tabanları, su kanalları ve sarnıçlar gibi ıslak zeminlerde tercih edildiği görülmektedir.

5. *Opus Sectile:* Farklı şekillerde renkli mermer plakaların yan yana dizilerek oluşturulduğu döşeme tekniğidir. Üçgen, kare, dikdörtgen gibi şekillerde kesilen mermerlerin, geometrik desenler ve figürlü anlatımlar betimlenirken porfir, bazalt ve granit gibi malzemelerin de kullanıldığı görülmüştür. Roma İmparatorluğu'nun geç dönemlerine kadar kullanılan bu teknik 12. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda yeniden görülmeye başlanmıştır[100].

6. *Opus Alexandrinum:* Opus sectile ve tesseralardan oluşan mozaik döşeme tekniğidir. Genellikle açık zemin üzerine siyah ve kırmızı renkte birbirini kesen sarmal şeritler ve geometrik bezemelerin hakim olduğu bilinmektedir[101]. Kırmızı porfir ve yeşil serpantinlerden yapılan opus sectile döşeme şekli olarak da yorumlanmaktadır. Bu mozaik döşeme tekniğinin İskenderiye'de ortaya çıkmasından dolayı *Opus Alexandrinum* adını aldığı düşünülmektedir[102].

[100] Erkan, *Ön. ver.*, s. 42.
[101] Er, *Ön. ver.*, s. 251; Saltuk, *Ön. ver.,* s.128.
[102] Üstüner, *Ön. ver.*, s. 69.

3. BÖLÜM

MOZAİK TAHRİBATLARI VE NEDENLERİ

Mozaik döşemeler antik dönemden günümüze ulaşana kadar çeşitli sebeplerle tahrip olmaktadırlar. Doğal yollarla ya da insan müdahalesiyle gerçekleşen bu aşınma ve yıpranmalar çoğu zaman mozaik döşemeler üzerinde geri dönülmez hasarlar oluşturmaktadır. Mozaik döşemelerin tahrip olarak yok olma aşamasına sürükleyen etmenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Mozaiklerin kendi yapısal özelliklerden kaynaklı bozulmalar
2. Doğa koşullarından kaynaklanan bozulmalar
   - Atmosfer etkisi ile oluşan bozulmalar
   - Su ve nemin etkisi ile oluşan bozulmalar
   - Bitki oluşumundan kaynaklı bozulmalar (otlar, yosunlar, likenler)
   - Hayvanlardan kaynaklı bozulmalar
   - Deprem, sel, yangın gibi doğal afetlerden kaynaklanan bozulmalar
3. İnsan müdahalesinden kaynaklanan bozulmalar
   - Ziyaretçilerin bilinçsizce yaptığı davranışlardan kaynaklanan bozulmalar
   - Arkeolojik kazılarda oluşan bozulmalar
   - Hatalı restorasyon ve konservasyon uygulamalarından kaynaklanan bozulmalar
   - Müzelerde, mozaikler için uygun koruma ortamının oluşturulamamasından kaynaklanan bozulmalar
   - Kaçak kazıların yarattığı bozulmalar

3.1. Mozaiğin Kendi Yapısal Özelliklerinden Kaynaklı Bozulmalar

Mozaiklerin yapısal özelliklerinden kaynaklı bozulmalar, ilk oluşturdukları zamandan günümüze kadar geçen süreç içerisinde muhteviyatında oluşmuş her türlü tahribat ve hasarı kapsamaktadır. Döşeme ve kaplamaların yapım aşamasındaki yanlış uygulamalar, kalitesiz veya eksik malzeme kullanımı gibi faktörler mozaiğin tahribini hızlandırmaktadır[103]. Malzemelerin eksik kullanımından kastedilen, mozaik katmanlarında yeterli agrega ve bağlayıcıların kullanılmamasıdır. Mozaik döşemeyi oluşturan katmanlardaki yanlış uygulama ve eksiklikler mozaik döşemede zaman

[103] Hüseyin Akıllı, "Mozaik Tahribatları", *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: 11 (1989), s. 166.

içinde kopmalara ve ayrılmalara neden olmaktadır. Mozaiğin oturtulduğu zeminin eşit düzlüğe ve sağlamlığa sahip olmaması nedeniyle çökmeler oluşabilmektedir. Vitruvius, kitabında zeminin sağlamlığının kontrol edildikten sonra düzeltilip taşlarla desteklenmesi gerektiğini bildirmiştir[104].

Mozaikler uzun süre kaldıkları toprak altındaki ortamlarına zamanla uyum sağlamaktadırlar. Ancak döşemelerin yapımında kullanılan tesseraların yapısı, harç içinde kullanılan malzemeler ve oranları, mozaiğin mukavemetini etkiler nitelikteki faktörlerdir. Özellikle tessera olarak tüf, kalker, terracotta, cam gibi mukavemeti az malzemelerin kullanılması, mozaik döşemelerin iklimsel ve diğer çevresel faktörlerden daha hızlı etkilenmelerine neden olmaktadır[105]. Örnek olarak kireçtaşından yapılan tesseralar, doğal tortul kayaçlardan yapılan siyah renkte tesseralara göre daha sağlam bir yapıya sahiptirler **(Görsel 19)**.

Mozaiklerin yapılarından kaynaklı bozulmalara ek olarak söylenebilecek diğer bir unsur bünyelerindeki çatlaklardır. Tesseraların harç içine gömülmesi aşamasında çekiç, murç gibi aletlerden yararlanılmakta, bu aletlerin kullanımı esnasında tessera bünyelerinde çatlaklar oluşabilmektedir[106]. Bu çatlaklardan asit ve tuzların nüfuz etmesi, taşların ufalanıp yok olmalarına sebep olmaktadır.

3.2. Doğa Koşullarından Kaynaklı Bozulmalar

Atmosfer içinde bulunan birçok madde tarihi yapılar üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Koruma önlemleri yeterli olmayan mozaik döşemelerde doğa şartlarından kaynaklı kalıcı hasarlar oluşmaktadır. Asit yağmurları ve rüzgar etkisiyle bitki tohumları ve yabancı maddeler tessera aralarından başlayarak alt katmanlara kadar kalıcı hasarlar vermektedir **(Görsel 20)**[107]. Hava yoluyla mozaik döşeme yüzeyine yerleşen ototrof ve hetetrof bakteriler renk değişimine, siyah kabuk oluşumuna, pul şeklinde dökülmelere[108], koyu renkte patina oluşumuna ve ufalanmalara neden olmaktadır. Bu organizmaların yanı sıra siyanobakteriler ve algler çeşitli renk ve yoğunlukta patina oluşumuna, mantarlar ise renkli lekelere,

---

[104] Vitruvius, *Ön. ver.,* 7/1.
[105] Yusuf Polat, "Antik Mozaiklerin Restorasyonu-Konservasyonu ve Kaldırılması*", Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 (2002), s. 292.
[106] Akıllı, 1989, *Ön. ver.,* s. 166.
[107] Akıllı, 1988, *Ön. ver.,* s. 190.
[108] Giulia Caneva, Maria Pia Nugari ve Ornella Salvadori, *Biology in the Conservation of Works of Art*, (Rome: ICCROM, 1991), s. 88.

pullanmalara ve yüzeyde çukur oluşumuna sebep olmaktadır **(Görsel 21)**[109]. Yağış kaynaklı, döşemeleri olumsuz etkileyen faktörlerden birisi de asit yağmurlarıdır. Asit yağmurlarının doğal taşlar üzerindeki olumsuz etkileri mozaik döşemeler üzerinde ciddi hasarlara yol açmaktadır. Atmosfer koşullarına bağlı oluşan asit yağmurları taşların yüzeylerinde erozyona neden olmakla birlikte gözenekli yapıdaki taşların suyu emmesiyle zaman içinde taş yüzeylerinde kararmalar oluşmaktadır[110].

Mozaik döşemeler, uzun yıllar toprak altında kaldıktan sonra yeniden gün ışığına çıktıklarında hızlı bir ortam değişimine maruz kalırlar. Bu ortam değişimiyle birlikte koruma önlemlerinin alınması son derece önemlidir. Yeterli önlemlerin alınmadığı mozaik döşemeler, iklim koşulları ve atmosfer olaylarından hızlı bir şekilde etkilenmektedirler. Yüzeyi tesseralardan oluşan mozaik döşemelerin devamlı olarak maruz kaldığı dış etkenler, mukavemetinde azalmaya neden olmaktadır. Bu etkenler arasında şüphesiz en önemli tahrip unsurları, yağış kaynaklı su ve nem faktörleridir. Yağış ve neme maruz kalan döşemelerin yatak harcında yumuşa, çatlama ve kırılmalar görülür. Bu durum mozaik üzerinde kayıplara ve *lakuna*[111] oluşumlarına yol açar **(Görsel 22)**. Ayrıca soğuk havalarda mozaik bünyesine sızan suların don yapması çatlakları genişleterek, tessera kopmalarına ve parça kayıplarına neden olur[112]. İklimsel şartlardan oluşan tahribatlar, mozaik döşemelerin antik dönemde yapımı sırasında gerekli önlemlerin alınmaması neticesinde de görülebilmektedir. Bu konuyla ilgili Vitruvius, döşemelerin kış aylarında kırağı ve don olaylarından etkilenmemeleri için harç derzlerinin yağ tortusuyla ıslatılması gerektiğinden bahsetmiştir[113]. Önemli bir çözücü olan su, vermiş olduğu tahribatın yanında, mozaik zemin bünyesine taşımış olduğu tuzlar, bitki tohumları ve mikroorganizmalarla yatak harcına tutunamamış

---

[109] Uğuryol, *Ön. ver.*, s. 54.
[110] Murat Dal ve Ali Durcan Öcal, "Tunceli İli Çemişgezek İlçesinin Kent Merkezindeki Tarihi Yapılarındaki Bozulma Analizi", *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt-Sayı: 19-2, (2017), s. 44.
[111] Lakuna, tessera parçalarının ve bazen tessera parçaları ile birlikte mozaik katmanlarının da yok olduğu, döşeme yüzeyinde boşluk oluşması durumudur: Yaşar Selçuk Şener, "Side Antik Kenti Sütunlu Cadde Mozaiklerinin Konservasyonu", *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 1 (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, 2005), s. 55.
[112] Akıllı, 1989, *Ön. ver.,*s. 168.
[113] Vitruvius, *Ön. ver.,* 7/1.

tessera kayıplarına yol açtığı gibi büyük boyutta lakuna oluşumuna da sebep olmaktadır[114].

Doğa koşullarına bağlı tahribat oluşturan bir başka etken de mozaik döşeme bünyesinde gelişen bitkilerdir. Rüzgâr ve nemin etkisiyle tessera aralarına yerleşen bitki tohumları, katmanlar içerisinde gelişerek havadan aldıkları maddeler sayesinde çoğalarak büyürler. Harç yapısına büyük oranda zarar veren bu köklenmeler tesseraların yatak harcından ayrılmasına ve döşemenin büyük çapta mekanik hasarlara uğramasına neden olmaktadır. Harç ve tesseralara zarar veren bu bitkiler genellikle, toprak altında ve üzerinde gelişen soğanımsı ve kazık köklü bitkiler, buğdaygiller, rizom ve stolon özellikteki bitkilerdir[115]. Tessera aralarına ve çatlaklar içine yerleşen bitki tohumları zaman içinde büyüyerek mozaik tabakaları arasında buldukları çatlaklar boyunca ilerler. Bitkilerin toprak altındaki kök gelişimi bu çatlakların büyümesine ve tabakaların mukavemetini kaybetmesine neden olur. Mozaik döşemelerin rutin kontrollerinin yapılmaması durumunda da bitkilenme sorununun nucleustan rudusa kadar ilerleyebileceği ve telafisi oldukça zor hasarlara neden olacağı bilinmektedir. Kısa ömürlü bitkiler dışında, uzun ömürlü bitkiler sınıfına giren ağaçların, mozaikler ve katmanları üzerinde daha kalıcı hasarlar bıraktığı görülmektedir. Köklerin gelişmesi ile birlikte mozaik döşemede, dışa doğru kabarmalar oluşur. Böylece zamanla tesseraların harca tutunamayıp dökülmesine yol açar[116]. Bitkiler, verdikleri mekanik hasarın dışında kimyasal olarak da mozaiklere zarar vermektedirler. Bitkilerin gelişimleri sırasında ortaya çıkardıkları gaz ve asitler tahribata yol açtığı gibi beslenmelerine yardımcı oldukları pek çok organizma da mozaik döşemeye zarar veren etkenler arasında yer almaktadır. Tüm yüzeyi bitkiyle kaplanan bir mozaik döşeme, yaklaşık olarak otuz yılda tamamen yok olmaktadır[117].

Doğa şartlarına bağlı olarak mozaik döşemeleri tahrip eden bir başka etken yosun ve likenlerdir **(Görsel 23)**. Tessera aralarından bütün döşemeye yayılabilen yosunları nemli ve kapalı olan yerlerde görmek mümkündür. Nem ve rutubetin yoğun olduğu dönemlerde yayılımı artmaktadır. Gün ışığı alan yerlerde yeşilimsi, gri ve mavi

---

[114] Yaşar Selçuk Şener, "Arkeolojik Alanda Taban Mozaiklerinde Karşılaşılan Bozulmalar", *Türkiye'de Arkeometrinin Ulu Çınarları: Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan*, (İstanbul: Homer Kitapevi, 2012), s. 332.
[115] Akıllı, 1988, *Ön. ver.,* s. 191.
[116] Şener, 2012, *Ön. ver.,* s. 332.
[117] Maria Luisa Veloccia, "Consevation Problems of Mosaics In Situ", *Mosaics No: 1 Deterioration and Conservation*, (Rome: ICCROM, 1977), s. 42.

renkte benekler oluştururlar ve tessera renklerinin solmasına sebep olurlar[118]. Yosunların terimsel karşılığı olan alglerin, gelişim ve yayılım ortamlarına göre farklı türleri bulunmaktadır. Algler ışık yoğunluğu, nem, sıcaklık ve Ph koşullarının sağlandığı ortamlarda oluşan canlılardır. Genellikle taşlar üzerinde yaygın olarak yeşil alg olarak bilinen türü gelişim göstermektedir. Tek hücreli fotosentez yoluyla elde edilen siyanobakteriler ise aslında alglerin başka bir türünü temsil eder. Mavi-yeşil alg olarak bilinen siyanobakteriler suya, ışığa ve inorganik bileşenlere ihtiyaç duyarlar. Bünyelerinde oluşturdukları ince ya da kalın jelâtin tabakasından dolayı uzun süre su emme ve tutma özelliği bulunmaktadır[119]. Bu özellikten dolayı sürekli neme maruz kalan mozaiğin taşlarının çürümesine ve harcın ufalanmasına neden olmaktadırlar. Mantar ve fotosentetik alglerin birleşimlerinden meydana gelen likenler de yosunlar gibi mozaik döşemelerin yüzeylerinde sarı, yeşil, mavi ve kahverengi renkte görülen organizmalardır. Yosunlar mozaik döşemelere yüzeysel hasarlar verirken, likenler taşları eriterek büyük delikler oluşmasına neden olurlar. Bu oyuklar, likenlerin bünyelerinde bulunan bileşiklerin, kalsiyum, demir gibi elementlerle ve kumtaşlarının bünyelerinde bulunan silikatlarla tepkimeye girmesi ile oluşmaktadır. Süngerimsi yapılarından dolayı su emme ve tutma özellikleri bulunmaktadır. Bu özellik taşların ufalanmalarına neden olmaktadır[120]. Likenlerin solunumları sırasında açığa çıkardıkları karbondioksit, taşlara nüfuz ederek tesseralarda kopmalara ve parçalanmalara sebep olur[121].

Mozaik döşemelere hem mekanik hem kimyasal olarak zarar veren diğer bir faktör hayvanlardır. Gerek toprak altında gerekse toprak üstünde yaşayan hayvanlar mozaik döşemelere büyük ölçüde zarar vermektedirler. Toprak altında yaşayan köstebek, tavşan, fare gibi hayvanlar toprak altındaki yaşamsal faaliyetleri nedeni ile katmanların gevşemesine, çatlamasına ve tesselatum tabakasının zarar görmesine neden olmaktadırlar. Herhangi bir koruma önlemi alınmayan mozaik döşemeler üzerinde büyük ve küçükbaş hayvanların gezinmeleri, çıkan bitkileri otlamaları tesseraları yerlerinden oynatmaktadır[122]. Ayrıca döşeme üzerine bıraktıkları dışkılarının heterotrof bakterilere, mantarlara ve actinomycetelere (toprak bakterisi)

[118] Akıllı, 1989, *Ön. ver.,* s. 169.
[119] Caneva ve diğ., *Ön. ver.*, s. 94.
[120] Akıllı, 1989, *Ön. ver.,* s. 170.
[121] Giulia Caneva ve diğ., *Ön. ver.,* s. 96.
[122] Akıllı, 1988, *Ön. ver.,* s. 193.

besin kaynağı sağladığı için dolaylı olarak bozulmalara neden olur. Bunlar dışında kuşların dışkıları içindeki nitrik, fosforik ve ürik asitler mozaik yüzeylerde renk değişimine sebep olarak tessera bünyesine nüfuz etmekte ve mozaiklere büyük ölçüde zarar vermektedir[123].

Antik dönem yapılarına büyük ölçüde tahribine yol açan doğal felaketleri de bu grup içine almak gerekmektedir. Yangın, deprem, fırtına, yanardağ patlamaları, asit yağmurları ve diğer afetler antik kentlere büyük ölçüde zarar vermektedir. Bu felaketlerden zarar gören yapıların en çok tahrip olan bölümlerden biri zeminler olmuştur. Antik çağ boyunca Anadolu ve Avrupa'da büyük boyutlarda depremler yaşanmıştır. Mekanik hasarın en üst seviyede olduğu kentlerde yapılardan geriye pek bir şey kalmadığı antik kaynaklardan da öğrenmekteyiz. Depremlerin antik çağdaki yıkıcı etkisi günümüzde de kentler üzerinde sürmektedir. Zeminden gelen dalgaların etkisiyle mozaik döşemelerin katmanlarında çatlaklara, kırılmalara ve çökmelere neden olmaktadır. Bunların dışında depremin etkisi ile yapı elemanlarının mozaik döşeme üzerine düşmesi ve döşeme üzerine düşen yapı elemanlarının dikine olarak zemine baskı uygulaması mozaiklerde çökmelere, parça kayıplarına ve çatlamalara yol açmaktadır.

Antik dönemde birçok yapı yangın felaketini yaşamıştır. Yanan yapının çatısından düşen ahşap malzemeler, mozaik döşemelerin yüzeylerinde is lekeleri oluşmaktadır[124]. Mozaik döşemenin yüksek ısıya maruz kalan bölümleri donuk ve mat bir renk alır. Mozaik katmanlarının yapısında bozulmalar görülür ve yüksek ısıya maruz kalmaları tesseraların toz haline gelmesine neden olur. Yangınların meydana getirdiği bu tahribatlar mozaik döşeme üzerinde kalıcı hasarlar bırakmaktadır[125].

Bir mozaik döşemenin sel gibi bir doğal afete maruz kalması, zeminin yoğun miktarda su ve neme maruz kalması anlamına gelmektedir. Sel sularının harç bünyesinde ufalanmalara ve tesseraların gevşemesine yol açmasının yanı sıra taşımış olduğu tuzlar ve mikroorganizmalar mozaik katmanları arasında ayrılma, parça kayıpları gibi tahribatlara neden olmaktadır. Sel sularının çekilmesi sonrasında mozaik

[123] Şener, 2012, *Ön. ver.,* s. 336.
[124] Uğuryol, *Ön. ver.*, s. 51.
[125] Şener, 2012, *Ön. ver.,* s. 336.

döşeme bünyesindeki nemin arındırılmaması harcın, tesseraların ufalanmasına ve tessera aralarında rutubet kaynaklı çiçeklenmelere yol açmaktadır **(Görsel 24)**.

3.3. İnsan Müdahalesinden Kaynaklı Bozulmalar

Mozaik döşemelerde yapısal ve doğa kaynaklı tahribatların yanı sıra insan kaynaklı bozulmalar da önemli bir hasar sebebidir. İnsan müdahalesiyle oluşan mozaik tahribatlarında en yıkıcı etkiyi bilinçsizce yapılan yasadışı kazılar oluşturmaktadır. Define arayışıyla yapılan kazı çalışmalarında mozaik zemin üzerine rastgele vurulan kazma darbeleri döşemenin katmanlarına kadar zarar vermektedir. Döşeme üzerinde çatlama ve kırılmaların yanı sıra parça kayıplarına ve şekil bozukluklarına yol açmaktadırlar.

Her gün binlerce ziyaretçinin geldiği sit alanlarında insanların sergilemiş oldukları bilinçsizce davranışlar kültürel miraslarımıza zarar vermektedir. Antik kentlerde ise uyarı levhalarına rağmen ziyaretçilerin mozaik zeminin üzerinde dolaşmaları, döşemenin aşınmasına ve tesseraların yerlerinden oynamasına yol açmaktadır[126]. Ziyaretçiler antik kentlerde, koruma altındaki mozaik döşemeyi görmek istemeleri sebebiyle koruyucu örtüyü kaldırarak zemini korumasız bırakacak davranışlarda bulunmaktadırlar. Bunun dışında gezdikleri mekânlardan hatıra olması maksadı ile tessera parçalarını söküp yanlarına alarak mozaik zeminde parça kaybına yol açacak davranışlar sergilemeleri tahribat unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanların verdikleri mekanik hasarların yanı sıra kimyasal hasarlar da bulunmaktadır. Sit alanlarının yakın civarında bulunan sanayi kuruluşlarının, atmosfere yaymış oldukları gazlar, mozaik döşemelerin yüzeylerinin aşınmasına sebep olmaktadır. Tarihi alanlarda herhangi bir denetim yapılmadan yürütülen inşaat çalışmalarında, çalışmaların aksamaması için iş makineleri, birçok tarihi eserle birlikte mozaik döşemeleri de yok etmektedir.

Antik kentlerde yapılan kazılarda, mozaiğin keşfinden daha önemli olan, mozaik zeminleri koruma altına alacak yeterli imkânın olup olmadığıdır. Kısıtlı imkânların bulunduğu kazılarda, mozaikler yeterli ve uygun koruma önlemi alınamadığı için büyük ölçüde tahrip olmaktadır. Toprak altındaki ortamla uyum içinde olan döşemelerin, gün ışığına çıkması ile birlikte ortamları değişmekte ve

[126] Akıllı, 1989, *Ön. ver.,* s. 171.

yeniden bir bozulma sürecinin içerisine girmektedirler[127]. Nemli ortamda çözülmüş olarak bulunan tuzların nem kaybetmeleri, çiçeklenmelere yol açarak çatlakların oluşmasına sebep olmaktadırlar. Mozaik bünyesinde bulunan suyun buharlaşması, mozaik harcının yumuşamasına yol açarak ve suyun bünyesindeki tuzların kristal hale dönüşerek tessera bünyesindeki çatlaklardan girmesine neden olmaktadır. Bazı durumlarda nemli ortamdan hızlıca kuru bir ortama geçilmesi de tessera kırılmalarına ve harç bünyesinde çatlakların oluşmasına neden olmaktadır[128]. Oluşan bu durumlar mozaik üzerinde kabarma, çökme, çatlama ve kırılma gibi sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Mozaik zemin üzerinde oluşan bitki ve ağaçların, tedbir alınmadan koparılmaları ve yerlerinden sökülmeleri, mozaik katmanlarının tahrip olmasına ve tesseraların yerlerinden ayrılmalarına neden olmaktadır. Mozaiklerin üstünün uygun malzeme ve yöntemlerle kapatılmayarak açık bırakılması sonucu rüzgâr ve yağışların taşıdığı zararlı etmenler döşemeye kalıcı hasarlar verebilmektedir. Yağışlardan kaynaklı su sızıntısı mozaikler üzerinde çöküntülere, kış aylarında ise sızan bu sular zeminde don yaparak çatlaklar oluşturmaktadır.

Antik kentlerde uzun zaman toprak altında kalan mozaik döşemeler, bu süreç içinde bulundukları ortamın şartlarına uyum sağlar ve tahribatın süresini yavaşlatırlar. Mozaiklerin bulundukları ortamdan farklı bir ortama hızlı bir şekilde geçişi, tesseralarda ve harç yapısında kimyasal ve fiziksel değişimlere yol açar. Bu nedenle mozaiklerin gün ışığına çıkarılmalarından itibaren koruma altına alınmalarındaki süreç önemlidir. Gerekli koruma önlemlerinin alınmadığı durumlarda ise mozaik döşemenin yüzeyinde ve bünyesinde, geri dönülmez tahribatların hatta döşemelerin yok olmasına kadar gidebilecek sorunların başlamasına neden olunur. Koruma adı altında yapılan her müdahale doğru olarak kabul edilmemektedir. Mozaik zemine uygulanan yanlış restorasyon ve koruma uygulamaları, döşemelerin tahrip olmasında önemli bir unsurdur. Mozaikler, geçmiş kazı dönemlerinde imkânların kısıtlı olması ve daha ucuz olduğu için çimento gibi sert bağlayıcılar ile koruma altına alınmıştır. Geçirgenliği az olan çimento harcı, suyun geçişini engelleyerek zayıf noktalardan çıkışına sebep olur[129]. Bu durumda mozaik yüzeyinde aşınmaya, dağılmaya ve patlamalara yol açar.

[127] Akıllı, 1989, *Ön. ver.,* s. 165.
[128] Şener, 2012, *Ön. ver.,* s. 332.
[129] Uğuryol, 2005, *Ön. ver.,* s. 66.

Çatlakları ve ayrılmaları önlemek ve şişlikleri doldurmak için kullanılan çimento, mozaik zeminde yüksek yapışma özelliği göstermesi nedeniyle, dönüşü olmayan bir uygulamadır. Tesseradan daha sert bir malzeme olan çimento, kurudukça bünyesindeki suyu kaybederek büzülmeye başlar ve tessera yüzeyinde mikro çatlaklar oluşturur. Mozaik koruma uygulamalarının henüz gelişmediği dönemlerde kazılarda açığa çıkarılan mozaikler müzelere taşınarak beton alt yapı üzerine gömülmüştür ve böylece kalıcı koruma uygulamasının yapıldığı düşünülmüştür. Hatta çimentodan yapılan bu zeminin sağlam olması için demir çubuklarla desteklenmiştir. Fakat bu demir çubuklar zamanla oksitlenerek tesselatum tabakasında lekelere sebep olmaktadır[130]. Kimyasal olarak güçlü yapıştırıcı özelliğe sahip epoksi reçineler de hava şartlarından kaynaklı olarak tutundukları harç tabakalarının dirençlerinin daha düşük olmasından dolayı harç yapısında mikro çatlaklar oluşturur[131]. Oluşan bu çatlaklar da zaman içinde ayrılma ve kopmalara yol açmaktadır.

Bulundukları konumlara göre ortamının değişmesi gereken mozaik döşemeler, belirli yöntemlere göre yerlerinden kaldırılarak uygun ortamın sağlandığı müzelere taşınmaktadırlar. Müze, eserleri muhafaza edecek bir ortam oluşturamadığı durumda bütün eserler gibi mozaikler de tahrip olmaktadır. Koruma önlemleri alınmadan yapılan hatalı depolamalar, teşhir alanlarındaki koruma ortamlarının yetersiz olması gibi etkenler müze içinde bile mozaiklerin tahribine sebep olabilmektedir. Müze binasına çatı, pencere gibi yerlerden girmesi mümkün olan su ve nem mozaikler de dahil bütün eserlere zarar verebilecek sonuçlar oluşturur **(Görsel 25)**. Müze duvarlarında ayırıcı malzemenin olmaması, eserlerin duvarlar bünyesinde oluşabilecek tuzların çözelti şeklinde eserlere nüfuz etmesine sebep olur. Duvar ya da zeminde sergilenecek mozaiklerin tuzla teması durumunda, yumuşama ve ufalanma gibi tahribatların oluşması mümkündür.

[130] Şener, 2012, *Ön. ver.,* s. 341.
[131] Uğuryol, 2005, *Ön. ver.,* s. 68.

4. BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE YAPILAN MOZAİK ONARIM UYGULAMALARI

Restorasyon ve konservasyon çalışmaları, antik çağdan günümüze kadar amacı değişmemiş, teknolojinin de gelişmesiyle pratik ve çok yönlü yöntemlerle yoluna devam etmiştir. Toprak altından gün yüzüne çıkartılan eserlerin, gelecek nesillere aktarılması için yapılacak olan koruma ve onarım çalışmaları, bu bağlamda büyük önem teşkil etmektedir. 16. yüzyılda eski eserlere olan önem artmış ve sonraki yüzyıllarda sistemli kazıların yapılmasıyla arkeoloji bilimi gelişmeye başlamıştır. İtalya'da anıt restorasyonundaki sorunların giderilmesi için Eski Eserler ve Güzel Sanatlar Yüksek Kurulu, kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkmış ya da çıkmamış, mimari dahil kültürel miras kapsamındaki bütün eski eserlerin bilim, sanat ve teknik içeren belirli kurallar bütünü çerçevesinde korunması ve onarılması yönünde çalışmalar yapmışlardır. Bu kurallar, kültürel miraslarla ilgilenen özel ve kamu kuruluşlarında yapılan tüm çalışmalara, kullanılan malzeme ve tekniklere bir sınırlama getirmiştir. İlk kez 1931 yılında, on bir maddeden oluşan Carta del Restauro sayesinde restorasyon çalışmaları belirli ilkeler doğrultusunda ilerlemiştir. 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü, eski eserlerin onarımında uygulanacak kurallar bütünün bir diğer yazılı, resmi metnidir. Anıtlar, taşınır ya da taşınmaz kültür varlıklarının tümü, belirlenmiş bu genel maddeler çerçevesinde, aslına uygun malzeme ve yöntemler kullanılarak korunması ve onarılması güvence altına girmiştir.

Mozaiklerin onarımlarıyla ilgili 18. yüzyılda deneysel çalışmalardan oluşan uygulamalar 19. yüzyılda profesyonel yöntemlerle üst seviyelere ulaşmıştır[132]. 19. yüzyılın başlarında F. Belloni'nin başında bulunduğu, Fransa'da Kraliyete bağlı mozaik okulu kurulmuştur. Bu okul hem öğrenci yetiştirmiş hem de Restorasyon Enstitüsü olarak kullanılmıştır. Dönemin imkanları çerçevesinde mozaikle üzerinde yüzeysel temizlik çalışmaları ve balmumu kullanılarak yapılan kaldırma ve taşıma işlemleri yapılmıştır[133]. 1978 yılında kurulan Uluslararası Mozaiklerin Korunması Komitesi (ICCM), kazı alanlarında, müzelerde ve depolarda bulunan mozaiklerin onarılması, korunması ve sunulmasıyla ilgili bütüncül çalışmalar yürütmektedir[134].

---

[132] Henri Lavagne, "The Conservation of Pavement Mosaics Before Modern Times: A Selection From the Mosaics of Gaul", *Mosaics No: 1 Deterioration and Conservation*, (Rome: ICCROM, 1977), s. 15.
[133] *Aynı.,* s. 16.
[134] ICCM hakkında detaylı bilgi için bkz.: https://iccm-mosaics.org/

Kurumun, kazı alanında mozaiklerin korunması, orijinal yerinden kaldırılarak müzeye taşınmasında, eski kazılarda yapılan çimento harçların temizlenerek aslına uygun koruma ve onarımların yapılmasına yönelik uluslararası çalışma ve faaliyetleri bulunmaktadır.

Uluslararası kurum ve kuruluşlarca kabul edilen tüzük ve bildirgeler kapsamında, kültür varlıklarının restorasyon ve konservasyonunda kullanılan genel ilke ve prensipler, mozaiklerin koruma ve onarımında da alt zeminini oluşturur. Bu ilke ve prensipler çerçevesinin sınırları içinde onarım ve korumaya ilişkin pek çok teknik ve yöntem gelişir. Koruma ve onarım tekniklerinde kullanılan materyallerin doğruluğu ve uygunluğu bilimsel araştırmalar sonucunda gelişmektedir. Örneğin; eski kazılarda onarım için kullanılan çimento harcı, günümüz onarım çalışmalarında tercih edilen bir malzeme değildir. Günümüzde mozaiklerin çevresinde ve lakuna boşluklarında çimento gibi sert bir malzemenin yerine, mozaiklerin orijinal harçlarıyla uyumlu malzemeler tercih edilmektedir. Restorasyonda kullanılan malzemelerin özgün oluşu ve malzeme oranlarının tespiti, detaylı analiz çalışmalarıyla mümkündür. Mozaikler üzerinde yapılan tüm uygulama ve işlemler kayıt altına alınmaktadır. Belgeleme, raporlama gibi çalışmalar, restorasyon ve konservasyonda kullanılan malzemeden, uygulanan tekniğe kadar önemli bilgileri kapsamaktadır. Venedik Tüzüğü'nde; "*Bütün koruma, onarım ve kazı işlerinde her zaman çizim ve fotoğraflarla açıklık kazanmış çözüm getirici ve eleştirici raporlar halinde kesin belgeler hazırlanmalıdır. Temizlemenin, sağlamlaştırmanın, yeniden düzenlemenin ve birleştirmenin her safhası, çalışma sırasında ortaya çıkan, tanımlanmış biçimsel ve teknik özellikler göz önüne tutularak raporlar gösterilmelidir. Bu belgeler bir resmi kurumun arşivine konmalı ve araştırmacılar bundan yararlanabilmelidir. Bu raporların yayınlanması tavsiye edilir."*[135] şeklinde geçen ifade de belgeme çalışmasının neler içermesi gerektiği anlatılmaktadır.

Toprak altından gün ışığına çıkarılan mozaiklere ilk müdahale kazı alanında yapılmaktadır. Üzerindeki toprak dolgunun kaldırılmasıyla mozaikler, alıştıkları ve uyum sağladıkları ortamdan korunaksız bir ortama geçerler. Bu bakımdan mevcut şartların mozaikler için korunaklı hale getirilmesi gerekmektedir. Geçici koruma

[135] *Venedik Tüzüğü*, Çeviren: Cevat Ender (II. Uluslararası Tarihi Eserlerin Mimar ve Teknisyenleri Kongresi, Venedik:1964)

önlemlerinin alınması, mozaiklerin daha büyük hasarlara uğramasını engellemektedir. Kazı alanlarında koruma ve onarım yapılması için uygun ortamın sağlanmasıyla temizlik ve zararlı etkenlerden arındırma çalışmaları yapılır. Temizlik çalışmaları kapsamında en basit ve döşemeye zarar vermeyen uygulamalar yapılır. Kir, toz ve tesseraların yapısına zarar veren etkenler ortadan kaldırılır. Basit aletlerle yapılan mekanik temizliğin yeterli olmadığı durumlarda çeşitli kimyasallarla uygulamalar yapılır. Yüzeysel temizlik çalışmalarının dışında mozaiklerin bünyesine yer etmiş etkenler (tuz, nem, mikroorganizmalar vb.) yine çeşitli kimyasallar yardımıyla arındırılır. Böylece makro ve mikro boyuttaki zararlıların etkileri mozaikler üzerinden uzaklaştırılır. Temizlik çalışmaları sırasında uygulamalar kontrollü ve temkinli yapılır. Böylece çalışmaların mozaikler üzerindeki etkileri gözlemlenmiş olunur **(Görsel 26)**.

ICCM, 1978'den itibaren geliştirdikleri teoriler ve metotlarla otuz dört farklı ülkede mozaiklerin onarımı, korunması ve sergilenmesi konusunda çalışmalar yürütmektedir. Yaptıkları yayınlar ve konferanslarla da mozaiklerin onarımlarında uygulanacak yöntemleri, karşılaşılabilecek durumları ve bu durumlar karşısında yapılması gerekenleri, uluslararası bir disiplinle aktarmaya çalışmaktadır. Yanlış koruma ve onarım uygulamaları mozaiklerin bünyesinde hasarlara neden olmaktadır. Uzun süre toprak altında kalmalarından dolayı fiziksel ve ortam şatlarına uyum sağlaya mayan, parça kayıplarının olduğu, katmanların çökme ya da kabarması gibi durumların görüldüğü mozaiklerde, kapsamlı ve özverili onarım bir onarım çalışması yapılır. Arazinin konumu uygunluğu ve koruma önlemlerinin sağlanabiliyor olması onarım çalışmalarını, mozaiğin bulunduğu alanda yapılmasına engel değildir. Mozaiklerin katmanlarında meydana gelen (çökme ve kabarma gibi) hasarlar, tesseraların kaldırılmasıyla giderilir. Mozaik katmanlarındaki boşluklar tessera yüzeyine etki etmemişse bu boşluklar taşların kaldırılmasına gerek kalmadan da onarılır **(Görsel 27)**. Bu aşamalar, restoratörlerin hasar şeklini tespit etmesiyle uygulanır. Bu bakımdan mozaiklerin gün ışığına çıkarılmalarından sonra üzerinde bilinçsizce gezinilmesi sakınca oluşturur. Mozaiklerdeki lakuna boşlukları temizlik ve bakımının yapılmasının ardın olduğu gibi kalması tercih edilir. Mozaiklerin lakunalarında tesseralarla yapılan tamamlamalar tercih edilen bir uygulama şekli değildir. Bu onarım ilke ve prensiplerine de uymamaktadır. Venedik Tüzüğü'nde; "*Eksik kısımlar tamamlanırken, bütün ile uyumlu bir şekilde bağdaştırılmalıdır; fakat bu onarımın, aynı zamanda sanatsal ve tarihi tanıklığı yanlış bir biçimde*

yansıtmaması için, özgünden ayırt edilebilecek bir şekilde yapılması gereklidir." şeklindeki ibarede, tamamlama ile ilgili restorasyon prensipleri dile getirilmiştir. Onarımı yapılan mozaikler, üzeri koruma örtüleriyle kapatılarak koruma altına alınır. Koruma örtülerinin yeterli olmayacağı düşünüldüğü alanlar için geçici koruma çatıları yapılır. Kazı alanları içindeki mozaik döşemeler ise sistematik olarak yapılan, takip ve gözlemlerle koruma ve bakımının yapılması için gözlem altında tutulur.

Mozaiklerin mevcut durumları her zaman uygun şartları sağlar nitelikte olmayabilir. Mozaiklerin gelecek nesillere aktarılmasında uygun koşulların sağlanması önem arz eder. İklim, çevre ve fiziksel koşulların uygun olmaması durumunda, gelişen teknolojiyle birlikte, mozaikler yerlerinden kaldırılarak ortam şartlarının daha uyumlu olduğu bir yere taşınmaktadır. Kaldırma işlemi sırasında tessera kaybının olmaması ve hasat oluşmaması için çeşitli kimyasallar kullanılarak taşların bir arada durması amaçlanır. Müzelerin restorasyon laboratuvarları uygun koşulları sağlar niteliktedir. Temizlik ve onarımlarının yapılmasının ardından, tesseralar hazırlanan harcın içine yerleştirilir.

Mozaiklerin restorasyon ve konservasyonlarının yapıldıktan sonra mevcut durumlarının muhafaza edilmesi ve gelecek nesillere aktarılması önemlidir. Bu sebeple sergilendikleri ve depolandıkları alanların uygun şartlara elverişli olması gerekir. Sergilenme ve depolama alanların uygun koşulları sağlıyor olması mozaikleri dış etkenlerden koruyarak kalıcı bir önlem alınmasına katkı sağlamaktadır. Müzelerin sergileme alanlarında tüm eserlere verilen önem gibi mozaiklerin de sıcaklık ve nem dengeleri uygun koşullara göre ayarlanır. Depolama alanlarında ve restorasyon laboratuvarlarında muhafaza edilen mozaikler de aynı şekilde uygun koşullarda muhafaza edilir. Döşemelerin açık havada sergilenmesi iklim şartlarından doğabilecek olan sorunları açık hale getirdiğinden ve sergi alanlarının kısıtlı alandan dolayı birçok mozaik müze depolarında uygun koşullarda muhafaza edilir. Sergi salonlarında ve depo alanlarında mozaik döşemelerin rutin kontrollerin yapılmaktadır. Hassas yapıya sahip olan mozaiklerin gerekli önlemlerinin alınması ve ortam koşullarının uygun hale getirilmesi gelecek kuşaklara aktarılması sağlanmış olur.

5. BÖLÜM

MOZAİKLERDE ANTİK DÖNEM ONARIMLARI

Yapılar ve eşyalar zaman içinde doğal veya beşerî nedenlerden dolayı tahrip olurlar, eğer kullanılmaya devam edilecekse onarılırlar. Tıpkı bugün olduğu gibi antik çağda da insanlar yaşam alanları içerisinde onarım gerektiren birçok yapıyı ve eşyaları, küçük ya da büyük ölçekte müdahalelerle geri kazanmışlardır. Bu tahribat ve onarımların bazıları kentler, anıtsal yapılar gibi büyük ölçekli, bazıları ise ev eşyası, seramik, heykel gibi daha küçük boyutludur. Bunların bir kısmı tarihi kayıtlarda veya yazıtlarda anlatılırken, küçük ölçekli birçok onarımı detaylı araştırma ve analizlerle anlamak mümkün olabilmektedir. Antik çağın en çok tercih edilen ve uzun bir zaman diliminde çok farklı coğrafyalarda rastlanılan mozaik döşeme ve kaplamalarında da, kullanım süreci içerisinde yapılan onarım müdahaleleri azımsanamayacak kadar çoktur ve bunları ancak detaylı gözlem, araştırma ve analizlerle anlamak mümkün olabilmektedir.

Oldukça hassas bir yapıya sahip mozaik döşemeler, yapıldıkları ve kullanıldıkları süreç içerisindeki aşınmalar veya çeşitli sebeplerle meydana gelen yıkımlara bağlı olarak gerçekleşen tahribatlar dışında, inanışlarına ve dönemin estetik anlayışlarından kaynaklı tercihlere bağlı olarak da kasıtlı müdahalelere uğramıştır. Bu mozaik döşemelerde yer yer karşılaşılan, antik dönemlerde müdahalelerle, kullanılmaya devam edecek olan bu döşemelerin nasıl onarıldıkları hakkında fikir vermektedir. Yapıların, insanlar tarafından daha sık kullanılan mekanları içindeki onarımlara daha fazla özen gösterilmiştir. Mozaik onarımları, tahribatın niteliğine göre değişim göstermekle birlikte, kaliteli bir onarım, yapan kişinin yetenek ve imkanlarına bağlıdır. Bu çalışmanın asıl amacını oluşturan bu bölüm içerisinde, mozaikler üzerindeki antik dönem onarımlarının uygulanma biçimleri, belirli örnekler üzerinden başlıklar altında kategorize edilerek detaylı incelemeleri yapılmıştır.

Kusursuz gibi görünen mozaik kaplamalar üzerinde, daha dikkatli incelendiğinde farklı dokunuşlara ait izler görülebilir. Bu dokunuşlar, antik çağ mozaikleri arasında hiç de azımsanmayacak fazlalıktadır. Anadolu, Avrupa ve Orta Doğu kentlerinde ele geçen pek çok mozaiğin üzerinde antik dönem onarım izleri

mevcuttur **(Harita 1)**[136]. Üstelik bunlar sadece fark edilebilenleridir ve muhtemelen yapılan onarım ve değişikliklerin anlaşılamayacağı kadar profesyonel müdahaleler de olmuştur.

5.1. Orijinaline Benzetilmeye Çalışılan Mozaik Onarım Uygulamaları

Antik dönem mozaiklerinin çeşitli nedenlerle tahrip olan bölümlerinin onarılması, mozaik döşemenin tamamen değiştirilmesine kıyasla daha ekonomik ve çabuk bir yöntem olduğu için günümüze kadar ulaşabilmiş mozaiklere dikkatlice bakıldığında birçoğunda bu onarım izlerini görmek mümkündür. Bu uygulamalar arasında orijinaline benzeyen boyut ve renkte tesseralarla yapılmış onarımlar olduğu gibi farklı malzemeden yapılmış onarımlar da bulunmaktadır. Konutların triclinium, atrium gibi insanların sıklıkla kullandığı ve konukların ağırlandığı mekanlarında yer alan mozaikler görsel açıdan daha özenli ve gösterişli yapılmışlardır. Dolayısıyla bu mekanlardaki mozaik onarımları yapılırken mekanın bu önemi ve estetiği de düşünülerek orijinaline benzetilmeye çalışılmıştır. Orijinaline benzetilmeye çalışılan onarımların tespit edilebilen tüm örneklerine bu mekanlarda rastlanmıştır. Bu onarımların mozaik ustaları tarafından yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Ancak bazı örneklerin her ne kadar orijinaline benzetilmeye çalışılsa da yeterince başarılı yapılmamış olması, bir çırak ya da hane halkından birinin el yordamıyla yapmış olabileceği şeklinde düşünülebilir.

1831 yılında, Pompeii antik kentinde Faun Evi'nde yapılan (Casa del Fauno) kazılar sonucu gün ışığına çıkarılmış olan ve günümüzde Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, MÖ 101 yılına tarihlendirilen İskender (Alexander) Mozaiği, yapının eksedra zeminini süslemektedir[137]. Bu mekanın yazlık triclinium olarak kullanıldığı düşünülmektedir. 5,82x3,13 m ölçülerinde[138] dikdörtgen panel şeklindeki mozaik döşemede, Makedonya kralı İskender ile Pers kralı III. Darius arasında geçen Issos savaşı anlatılmıştır **(Görsel 28)**. Buradaki kompozisyonun ilk olarak MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde ressam Eretrialı Philoxenos tarafından fresko olarak yapıldığı, burada mozaik üzerinde tekrarlanmış olduğu bildirilir[139]. Panoyu çevreleyen bordürde üç boyutlu etki yaratan diş sırası işlenmiştir. Bordürün köşelerindeki kare kasetler

---

[136] Mavromichali, *Ön. ver.*, s. 116.
[137] Dunbabin, *Ön. ver.*, s.43.
[138] http://alexandermosaik.de/en/
[139] Plinius, *Ön. ver.,*(XXXV/108); Mustafa Şahin, "İskender Mozaiği" *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 39 (2014), s. 52.

içinde çiçek rozetler bulunmaktadır. Mozaik döşemede İskender ve askerlerinin bulunduğu bölüm, oldukça tahrip olmuştur. Hücum halinde olan İskender ve Darius birbirlerine bakar şekilde betimlenmişlerdir. Düşmüş ve düşmekte olan at betimlemeleri, ölmek üzere olan askerler, askeri teçhizatlar ve her iki krallığa ait kültürel malzemelerin yer aldığı detaylar, döşemede göze çarpan ayrıntılardır. Figürlerin mekan derinliği algısını oluşturur şekilde, önden arkaya doğru sıralandıkları görülmektedir.

İskender Mozaiği üzerinde antik dönem onarımlarına ait pek çok iz bulunmaktadır. Bunların bazılarının tesseralarla, bazılarınınsa harç doldurularak onarılmış olması bu uygulamaların farklı dönemlere ait olduklarını gösterir **(Görsel 29)**[140]. Harçla onarılan kısımların, MS 62 yılındaki depremden hemen sonra yapıldığı düşünülmektedir[141]. Bu bölümde üzerinde duracağımız asıl onarım uygulaması tesseralarla yapılmış olanlardır. Benzer renkte tesseralarla yapılmış bu uygulamalar, panoyu çevreleyen kenar bordüre yakın yerlerde meydana gelen çeşitli boyutlardaki tahribatların onarımlarıyla ilgilidir. Panonun sağ alt köşesinde, Darius'un arabasını çeken dört siyah atın ayaklarının hemen önünde görülen küçük parçalar halindeki onarımlarda orijinalinden daha koyu tesseralar kullanılmıştır. Mozaiğin bordürü üzerinde de orijinalinden daha koyu renk tesseralarla yapılmış onarımları görmek mümkündür (**Görsel 29a)**. Panonun alt kenarı boyunca koyu yeşil tesseralarla oluşturulan kalın şerit üzerinde de orijinalinden daha koyu renk tesseralarla onarılmış alanlar ayırt edilebilmektedir (**Görsel 29b)**. Onarılmış olan bu alan büyük bir tahribat alanının sadece küçük bir kısmıdır. Tahribatın devamı figürlü alanda İskender'in olduğu kısımda geniş boyuttadır **(Görsel 29c)**. Ancak, alttaki tesseralarla yapılmış onarımdan farklı olarak bu figürlü kısımdaki tahribatlar harç doldurularak kapatılmıştır. Bordürde ve boş alanlarda yapılan onarımlarda tesseralar kullanılırken bu figürlü kısımlarda meydana gelen tahribatların harçla kapatılması, bu kısımlardaki ayrıntıların orijinali gibi yapılmasının neredeyse imkansız olmasından kaynaklanıyor olabilir. Önceleri döşemenin bir başka yerde yapılıp Pompeii'ye ithal olarak getirildiği sırada hasar aldığı, daha sonra onarımların Faun evine yerleştirildikten sonra yapıldığı düşünülmüşse de tesseraların ve yapım tekniğinin Faun evindeki diğer mozaiklerle oldukça uyumlu görünümü ve Vezüv'deki bazı yerel taşlarla aynı malzemeyi

[140] Dunbabin, *Ön. ver.*, s.43.
[141] *Aynı.* s.43.

barındırması bu varsayımları ortadan kaldırmaktadır[142]. Döşemenin ebatları ve hassas parçalardan oluşması göz önüne alındığında başka bir yerden ithal olarak bütün bir halde ya da parçalar şeklinde gelmesi oldukça zordur[143]. Mozaik üzerindeki onarımların, konukların eksedra içindeki hareket güzergâhını gösterdiği, mozaik üzerindeki bu devamlı hareketten kaynaklı olarak da aşınmalar ve tahribatlar oluştuğuyla ilgili bir görüş bulunmaktadır[144]. Onarımların nedeni hakkında farklı görüşler olsa da İskender Mozaiği üzerinde antik dönemde onarımlar yapıldığı genel anlamda kabul edilir. İskender Mozaiği, MS 62 depreminin verdiği hasarla büyük ölçüde tahrip olmuştur. Çevre bordürü ve figürlü panonun arka fonunu oluşturan tek renk tesseralarla doldurulan alanlar yapımı daha kolay olduğu için orijinal rengine yakın tesseralarla doldurulmuş, figürlü panoda ise tahrip olan alanların büyük boyutta olması ve hem mali açıdan külfet, hem de onarımda büyük bir işçilik gerektirdiği için harçla doldurulmuş olmalıdır.

Pompeii Faun evinde, İskender Mozaiği ile aynı mekânda 1831 yılında bulunmuş olan Nilotik Mozaik, orijinaline uydurulmaya çalışılan bir başka antik onarım uygulaması örneğidir. Exadra'nın iki sütunlu girişinde, sütunlar arasında yer alan üç adet dikdörtgen panelden merkezde yer alan panel, 0.64x3.3 m ölçüsünde, yanlardaki iki panelse 0.64x1.32 m ölçülerindedir **(Görsel 30)**. Paneller içerik olarak birbirlerinin devamı şeklinde yapılmıştır. Ördekler, ibis kuşları, su aygırı, timsah gibi su canlılarının yanı sıra panoların alt kenarı boyunca uzanan dar kara parçası üzerinde yılan, firavun faresi gibi kara hayvanlarının da betimlendiği görülmektedir. Hayvanlar arasına bitki ve çiçekler yapılarak sahne doldurulmaya çalışılmıştır. İskender mozaiğini sınırlandıran bu friz kuşağı, MÖ 90-80 yıllarına tarihlenmektedir[145]. Bu üç panodan en sağda olanında antik dönem onarımına rastlanır. **(Görsel 31)**. Bu panonun en sağındaki ördeğin renginde farklılıklar göze çarpmaktadır. Orijinal ördek betimlemelerine bakıldığında detayların usta bir el işçiliğiyle verildiği görülürken, onarım görmüş ördek betimi üzerinde, orijinale benzetme çabası anlaşılmakta fakat

---

[142] Dunbabin, *Ön. ver.*, s.43.; Paul G. P. Meyboom, *The Nile Mosaic of Palestrina Early Evidence of Egyptian Religion in Italy*, (Leiden: Brill, 1995), s. 360.
[143] Dunbabin, *Ön. ver.*, s.43.
[144] Martin Beckmann, Discovery News'e yaptığı konuşmada; mozaiğin, ev sahibi tarafından konuklara takdim edilmesi sırasında kullanılan bir gezi güzergahının izlerinden bahsetmektedir. Beckmann, bu güzergahın devamlı olarak kullanılmasından kaynaklı olarak da bu bölgelerin tahrip olup, onarım evresi geçirdiğine ilişkin bilgiler vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: http://www.nbcnews.com/id/34770241/ns/technology_and_science-science/t/scientists-figure-out-how-ancient-art-was-seen/
[145] Meyboom, *Ön. ver.*, s. 81.

tam bir başarıdan söz edilememektedir. Onarımda kullanılan tesseraların orijinal tesseralardan daha büyük olduğu da bir farklılık olarak görülmektedir. Aynı panelin solunda, ördeklerin yüzdüğü su üzerinde de tessera onarımına rastlanır. Orijinal kısımlarda, nehir yüzeyindeki dalgalanmaları betimlemek için gri tesseralarla oluşturulan yatay şeritler, onarım görmüş alanlarda bulunmamaktadır. Ayrıca, orijinal kısımlardaki yatay tessera dizilimi onarılmış alanlarda görülmez. Tessera renklerinin uyuşmasına rağmen boyutlarının farklı olduğu görülmektedir. Antik dönem onarımının bulunduğu alanda, suyun üzerindeki bitki betimlemelerinin, yukarıya doğru yapılması gerekirken ters şekilde betimlendiği dikkatli bir incelemenin sonucunda anlaşılmaktadır. Panelin merkezindeki kaz betiminin sudaki yansımasının bir kısmı orijinal döşemede görülürken onarım görmüş kısımda bu detay işlenmemiştir. Antik onarım, bu panel içinde sağ ve sol üst köşelerde yoğunluk göstermektedir. Nilotik Mozaik'in, İskender Mozaiği gibi başka bir yerden getirilip daha sonra Faun evindeki exedraya konumlandırıldığı öne sürülür[146]. Doğu Akdeniz'den getirildiği görüşü bazı bilim insanları tarafından savunulsa da bu pek kabul edilen bir görüş değildir. Pompeii Faun Evi Nilotik Mozaik'in Sicilya-Palestrina Nil Mozaiğiyle figüratif benzerliği İtalya dışında bir yerden gelme ihtimalini çürütmekle birlikte hem İskender Mozaiği hem de Nilotik Mozaiğin tesseralarının, Faun evinin diğer mozaiklerinde kullanılan tesseralarla aynı olduğu saptanmıştır[147]. Döşemedeki panolara bakıldığında temaların birbirlerinin devamı şeklinde tasarlanmış oldukları görülmektedir. Antik onarımın, girişin sağ tarafında yoğun olmasının nedeninin, yoğun olarak buranın kullanılmış olması olduğu öne sürülür[148]. Fakat MS 62 depreminde Pompeii'nin yapıları büyük oranda hasar görmüştür. Bu nedenle Nilotik Mozaik de İskender Mozaiği gibi bu depremle hasar görmüş olmalıdır. İskender Mozaiği'ndeki figürlü alanlar harçla doldurulmuş olmasına rağmen, buradaki hayvan figürlerinin tesseralarla onarıldığı görülmektedir. Fakat Nilotik Mozaikte yapılan onarımın kalitesine bakıldığında, küçük detaylarda çok dikkat edilmediği fark edilmektedir. Nilotik ve İskender mozaiklerinin aynı anda yapılmış olması dikkate alındığında, Nilotik Mozaik üzerindeki onarımın başarısızlığı sebebiyle, ve aynı başarısızlığı İskender Mozaiği'nde de tekrarlamamak için burada figürlü kısımlarda

[146] Meyboom, *Ön. ver.*, s. 358.
[147] *Aynı.* s. 358.
[148] Caitlín Eilís Barrett, *Domesticating Empire; Egyptian Landscapes in Pompeian Gardens* (Oxford University Press, 2019), s. 237.

oluşan lakuna boşluklarının tesseralarla değil, harçla onarıldığı söylenebilir. İşveren; Nilotik Mozaiğe bakarak, onarımı yapan ustanın düz ve sade hatları kolayca yapabileceğini, fakat daha karmaşık ve ince detay barındıran figürlü alanları yapamayacağını ve bu işin yüklü maliyet getireceğini öngörmüş olmalıdır. İskender Mozaiği'nde karmaşık bir desen göstermeyen bordür kısımlarında yapılan onarımlarda tessera kullanılırken figürlü kısımların harçla doldurulması da bu şekilde açıklanabilir.

Mozaik döşemelerdeki onarımlarda tesseraların renk ve dizilimleri konusunda verilebilecek bir diğer örnek, günümüzde Nimes Arkeoloji Müzesi'nde (Fransa) bulunan Pentheus Mozaiği'dir **(Görsel 32)**. 2007 yılında bulunmuş mozaik döşeme, 4.81x7.42 m ölçülerindedir[149]. Merkezi pano dikdörtgen sıraların yer aldığı isodom duvar örgü tekniğini andıran bir geometrik bordürle çevrilidir. Kısa kenarlardan birinde, siyah-beyaz tesseralardan yapılmış dama tahtası şekli yer almaktadır. Diğer kısa kenarda, dikdörtgen bir panel içerisinde, merkezdeki bir kraterden çıkarak iki yana doğru kıvrımlar yaparak uzanan kıvrıkdal (ranke) motifi işlenmiştir. Mozaik döşemenin kare şeklindeki merkezi panelini ağ gibi dolanan giyoş (çift sarmal) kuşağının aralarındaki boşluklarda açık zemin üzerine koyu renk figürlere yer verilmiştir. Beş büyük haçvari alanlardan köşelerde yer alan dört tanesinde ellerinde thyrsos ve tef tutan menadlar, ortadakinde ise Thebes kralı Pentheus'un, annesi Agave tarafından öldürülmek üzere olduğu sahne betimlenmiştir. Pentheus'un işlendiği bu merkezi alanın dört yanındaki boşluklarda mevsimlerin personifikasyonuna yer verilmiştir. Elips şekilli daha küçük alanlarda farklı türde kuşlar betimlenmiştir. Panelin dörtkenarının merkezindeki çan şeklindeki alanlarda Pan, Silenus ve iki tiyatro maskı betimlenmiştir.

MS 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilen mozaik[150], özel bir konutun ne amaçla kullanıldığı bilinmeyen bir odasının zeminini süslemektedir. Pentheus mozaiğinin iki farklı bölümünde antik onarıma ait izler bulunmaktadır **(Görsel 33)**. İlk onarım Silenus betimlemesinin üstünde, iç bükey çerçeve içinde yer alan Sonbahar figürünün yüzünde bulunmaktadır **(Görsel 34a)**[151]. Figürün yüzünün üst yarısı orijinal tesseralardan daha büyük tesseralarla yapılmıştır. Burada yapılan onarım, elmacık kemiklerinden itibaren,

[149] Julien Boislève, Jean-Yves Breuil, Philippe Cayn ve diğ., "Architecture et décor d'une domus dans le quartier sud-ouest de Nîmes durant le Haut-Empire: la Foulle du Parking Jean-Jaurès, îlot G", Actes du colloque de Toulouse,(France: 2008), s. 57.
[150] *Aynı.,* s. 61.
[151] *Aynı.,* s. 58.

yüzünde ve saçlarının büyük bir kısmında takip edilebilmektedir. Bahsi geçen onarım oldukça profesyonel yapılmıştır. Onarılan alanda diğer kısımlardan stil olarak bir farklılık gözükmemektedir. İkinci onarımsa, Pentheus ve Agave'nin solunda yer alan Menad figürünün işlendiği alanda görülür **(Görsel 34b)**. Menad'ın başı, sol kolu ve giysisinin ön kısmı hariç tüm vücudu ve beyaz tesseralarla örülmüş zeminin bir kısmı sonradan onarılmıştır. Buradaki onarım alanında kullanılan tesseraların, orijinallerinden daha büyük boyutta olduğu görülmektedir[152]. Menad'ın işlendiği alanın sol alt köşesinde, giyoş bandı üzerinde de benzer renkte tesseralardan yapılmış bir başka onarımlı alan bulunmaktadır. Benzer renkte tesseralardan yapılmış olsa da çerçeveyi sınırlandıran sarmal bant bezemesinde hatalar görülmektedir. Birbirlerini takip etmesi gereken renkli sarmal kuşaklarından birinin, farklı bir renk kuşağıyla birleştiği görülmektedir. Tessera dizilimindeki aksamalardan dolayı, onarımlı alan takip edilebilmektedir. Pentheus Mozaiğinde, onarım yapılan alanlardaki tahribatın nedeni bilinmese de onarım boyutuna bakıldığında, zaman içinde kullanımdan kaynaklı olarak yıpranmış olması muhtemeldir.

Teknik ve estetik açıdan orijinaline benzetilmeye çalışılan mozaik onarımları daha önce de belirttiğimiz gibi ustalık gerektirmektedir. Mozaiklerde antik onarımın uygulandığı yerlerdeki tessera boyutları, orijinal alanlardaki taşlarla olan renk uyumları ve dizilişlerindeki düzen, orijinaline benzetmede onarımı yapan kişinin gayretini göstermektedir. Benzer taşların temin edilememesi, farklı bir bölgeden getirilmesi, aynı özenle yapılmaması gibi nedenlerle, orijinal mozaiklerdeki tesseraların boyut, renk ve diziliş düzeni, yeni onarılan kısımlarda görülmez. Her ne kadar orijinaline benzetme çabası görülse de, mozaikler üzerindeki detaylı incelemelerde değişim izleri görülebilir. Belki de bugün gözle ayırt edilmesi mümkün olamayacak kadar profesyonelce yapılmış mozaik onarımları da olabilir.

Hellenistik dönemden itibaren Doğu Akdeniz'in önemli bir liman kenti ve ticaret merkezi olan Antiochia ad Orontes'de, 1932-1939 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda çok sayıda mozaik ortaya çıkarılmıştır. Günümüze kadar gelen süreçte çıkarılan yeni mozaiklerle dünyanın en büyük mozaik koleksiyonlarından birine sahip olan kentin birçok mozaik döşemesinde onarım izlerine rastlanır. Bunlardan biri Defne (Harbiye)'deki Kırmızı Döşeme Evi'nin, Oda

[152] Boislève, Breuil, Cayn ve diğ., *Ön. ver.*, s. 59.

1 mekânında bulunan Dört Mevsim Mozaiği'dir **(Görsel 35)**[153]. 5.70x5.80 m ölçülerindeki mozaik döşeme, dokuz panodan oluşmaktadır. Mozaik döşemenin dış çerçevesiyle panolar birbirlerinden dalga ve üç boyutlu geisopodes bezemeli bordürlerle ayrılmıştır. Mozaik döşeme üzerine parlak kırmızı zemin üzerine açık renkte figürler yerleştirilmiştir. Dört köşedeki panolarda mevsimleri temsil eden puttolar yer alır. Diğer dikdörtgen panellerde mitolojik konular bulunmaktadır. Bunlardan birinde Kalydon Domuz Avı sahnesine yer verilmiştir. Sahnede Meleager, Atalanta ve kesin olmamakla birlikte Meleager'in amcası ya da babası işlenmiştir[154]. Diğer bir dikdörtgen panel içinde Phaedra ve Hippolytos'u konu alan mitolojik sahne yer almaktadır. Üçüncü dikdörtgen panelde Io, Argos ve Hera'nın betimlendiği mitolojik sahne, dördüncü panelde ise Adonis ile Aphrodite'nin betimlendiği mitolojik bir sahne yer almaktadır. Bu panellerin çevrelediği kare orta panoda, Hektor'un oğlu Astyanax'ın öldürülmeden hemen önceki an betimlenmiştir[155].

MS 2. yüzyıla tarihlendirilen Kırmızı Döşeme Evi'nde Oda 1'in zeminini süsleyen mozaiğin farklı panellerinde birden fazla görülen antik onarımlara bakıldığında, estetiği bozan bir onarım uygulamasının olmadığı görülmektedir **(Görsel 36)**. Bu da mekanın oldukça sık kullanıldığını ve bu yüzden onarımların ustaca yapıldığını ve orijinaline mümkün olduğu kadar düşündürür. Döşemedeki zengin temalar ve başarılı işçilik de bu düşünceyi desteklemektedir. Kalydon domuz avının betimlendiği panoda **(Görsel 37a)**, en sağda yer alan, Meleager'in amcası/babası olduğu düşünülen figürün omuz seviyesinden başlayarak başını ve başının çevresindeki arka fonu kapsayan antik onarım izleri görülmektedir[156]. Figürün yüzünün betimlenişi, Oda 1 içindeki mozaikte yer alan tüm figürlerden farklıdır. Meleager'in yüz ifadelerindeki detaylar ve mimikler, bu figürün yüzünde görülmez. Bu da mozaiğin orijinalini yapan kişiyle onaran kişi arasında ustalık farklılığı olduğuna işaret eder. Panelin orijinal tesseralarından daha büyük tesseralarla yapılan onarımda, orijinal kompozisyon korunmaya çalışılırken işçilik açısından aynı kalitede olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak buradaki kalite farkı ustalığın yanı sıra tessera boyutlarıyla da ilgilidir. Phaedra ve Hippolytos'un betimlendiği panelde de bir

[153] Doro Levi, *Antioch Mosaic Pavements I*, (Princeton: Princeton University Press, 1947), s. 68. ; Richard Stillwell, "House of Antioch", *Dumbarton Oaks Paper*, Vol. 15, (Harvard University: 1961), s. 50.
[154] Fatih Cimok, *Antioch Mosaic*, (A Turizm Yayınları, 2000), s. 72.
[155] Cimok, *Ön. ver.*, s. 85.
[156] Levi, *Ön. ver.*, s. 69.

antik dönem onarım izi görülmektedir **(Görsel 37b)**. Aphrodite heykel kaidesinin konumlandığı zeminin üzerinde, küçük boyutta, döşemenin orijinaline benzer renkte tesseralardan yapılmış onarım bulunmaktadır[157]. Mozaik döşemenin açığa çıkarıldığı 1939 yılına ait görsellerde de bu antik onarımın izleri görülmektedir[158]. Onarım, orijinaliyle aynı boyutta tesseralarla yapılmış olmasına rağmen, bağlayıcı harcı ve yüzey perdahlaması yeterince özenli yapılmadığı için hemen fark edilebilmektedir. Dört Mevsim Mozaiği üzerinde, antik onarım izlerinin olduğu diğer panel de Adonis'in vedasının betimlendiği sahnedir **(Görsel 38)**. Sahnede, sağda yer alan Aphrodite'nin baş ve boynunun belden yukarısı çıplak işlenmiş Adonis figürünün başına göre kaba durduğu görülmektedir[159]. Aphrodite'nin yüzünde ve boynundaki antik dönem restorasyonu kaba bir görüntü verse de mozaik döşemeye uydurulmaya çalışılmış ve estetik görünüşte bir bozukluk olmaması için bir çaba sarf edilmiştir. Mozaik döşemenin köşelerinde yer alan Bahar ve Kış puttosunda da küçük boyutta onarımlar mevcuttur[160]. Bahar puttosunda, sol bacağının üst kısmında küçük çaplı bir müdahalenin olduğu görülmektedir **(Görsel 39a)**. Onarım, benzer renkte ancak büyük boyutta tesseralarla yapılmıştır. Kış puttosunda, sağ bacağının önünde görülen onarımın yanı sıra, mantosunun sol tarafında uçuşan kıvrımının önünde de antik onarım izleri mevcuttur **(Görsel 39b)**. Bunlar da olasılıkla mozaiğin orijinal tesseralarıyla yapılmış ancak bağlayıcı harcı ve yüzey perdahı açısından özenilmemiştir.

Dört Mevsim Mozaiği üzerindeki bütün antik dönem onarım uygulamalarının, mevcut sahneyi bozmayan müdahaleler olduğu, estetik kaygı güdülerek yapıldığı görülmektedir. Mevsimler Mozaiği üzerindeki onarım uygulamalarında orijinal betimlemelerindeki bütünlük ve uyumu bozacak bir uygulamadan kaçınıldığı söylenilebilir. Orijinal tesseralar yeniden kullanılmış ya da orijinaline yakın büyüklükte tesseralar temin edilmiş, benzer renkler kullanılarak uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Buna rağmen, dizim ve işçilik farklılığı onarımın ayırt edilebilmesini sağlamıştır.

---

[157] Levi, *Ön. ver.,* s. 71.
[158] http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/19078#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-500%2C0%2C2022%2C950
[159] Levi, *Ön. ver.*, s. 80.
[160] *Aynı..*, s. 85.

Baccano Villası'nda bulunmuş, günümüzde Roma Ulusal Müzesi'nde sergilenen bir mozaik döşeme üzerinde giyoş sarmallarından oluşan bantla birbirlerinden ayrılan 25 kare pano içerisinde mitolojik figürlerin yer aldığı sahneler bulunmaktadır **(Görsel 40)**. Mozaik döşemenin bazı panellerin tamamen tahrip olduğu görülmektedir. Mozaik döşemede üçüncü satır ve üçüncü sütun boyunca uzanan toplam dokuz panelde musalar betimlenmiştir. Musaların çevresinde bulunan dört kare panelde mevsim betimlemeleri tasvir edilmiştir. Bunlar dışında köşelerde yer alan diğer on iki panelde, Marsyas ve Apollon, Odysseus ve Polyphemus, Eros ve Pan, Ganymedes ve Zeus, Polymnia, Kalliope, Clio, Melpomene, Nehir Tanrısı, Balıklar gibi kompozisyonlara yer verilmiştir. 1869-1870 yıllarında yapılmış kazılar sonucunda gün ışığına çıkarılmış döşeme, MS 2. yüzyılın ortalarıyla MS 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Kazı kayıtlarında mozaik döşemenin 32 panelden oluştuğu belirtilmiştir[161]. Fakat mozaikte 25 pano görülmektedir. Bu panolardan beşinde hiçbir figür görülmemektedir. Diğer 20 panoda, figürlerden bazıları büyük ölçüde korunmuşken bazılarının küçük bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Baccano Villası mozaiği üzerinde, diğer antik onarımlardan farklı bir uygulamayla karşılaşılır **(Görsel 41)**. Mozaik döşemede işlenen konular ve stil farklılıkları göz önüne alınarak iki farklı mozaik döşemenin panellerinin bir döşemeye uyarlandığı öne sürülmüştür[162]. Panolardaki sahneler incelendiğinde mozaik döşemenin birbirinden bağımsız konulardan oluşması bu düşünceyi desteklemektedir. Mozaik döşemedeki paneller arasındaki tema uyuşmazlıklarının yanı sıra Musalarda ve mevsim panellerinin dışında, gelişigüzel bir düzenle yerleştirilmiş oldukları görülmektedir. Her panel kendi içinde dikkatli incelendiğinde, benzer renkte fakat daha büyük tesseralarla yapılmış tamamlamalara dair görüntüler mevcuttur **(Görsel 42a)**. Tesseraların dizilimdeki hatalar da onarımı gösteren detaylardan biridir. Kalliope, Polymnia, Clio, Melpomene'nin betimlendiği Musa panolarında antik onarıma ait birkaç evre görülmektedir. Figürlerin stil olarak da birbirlerine benzemeleri, merkezdeki figürlerin orijinal hallerinin korunmaya çalışıldığını göstermektedir. Figürlerin çevresindeki arka fon tesseralarının orijinal tesseralardan büyük olduğu görülmektedir **(Görsel 42b)**. Orijinal tesseralara nazaran onarımda kullanılan tesseraların dizilimlerinde ve renklerinde de farklılıklar bulunmaktadır

[161] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 67.
[162] *Aynı.,* s. 67-68.

(Görsel 43). Panellerin merkezindeki figürlerin ve arka fonda kullanılan küçük boyutta tesseralarla yapılmış alanın ilk evreye, panellerin köşelerinde düzensizce yerleştirilmiş daha büyük boyuttaki tesseralarınsa daha sonraki bir evreye ait oldukları söylenebilir. Tüm bu farklılıklar dışında mozaik döşemede antik onarım olduğunu gösteren başka bir etken de Musa figürlerinin yanlarında bulunan yazıtlardan bazılarının olmayışıdır. Figürlerin kim olduklarını belirten bu yazıtlardan bazıları silinmiş ve yeniden yazılmayıp beyaz taşlarla doldurulmuştur. Panellerden birinde betimlenmiş Melpomene figürünün yanında sadece 'E' harfinin kaldığı, onarım geçirdikten sonra diğer harflerin yeniden yazılmadığı görülmektedir. Panolarda görülen bu tamamlamaların, panellerin farklı döşemelerden sökülerek daha sonra Severuslar döneminde bir mozaik döşeme üzerinde birleştirilmesi sırasında oluştuğu düşünülmektedir[163]. Her panel kendi içinde zarar görmüş ve yeni mozaik döşeme üzerine yerleştirildikten sonra boş kalan alanlar uygun renkte tesseralarla orijinaline benzetilmeye çalışılarak tamamlanmıştır.

Antik çağ mozaiklerinin yapılış tarihleri hakkında bilgiler bulunmasına rağmen, geçirdikleri onarımların ne zaman yapıldıklarıyla ilgili bilgiler sınırlı kalmaktadır. Kentin ya da mozaikli yapıların bir deprem ya da felaket görmüş olması, mozaik döşemelerdeki tahribatların ve onarımların nedenini açıklamaktadır. Günlük yaşam içinde kullanımdan kaynaklı oluşan aşınmalar sonucunda yapıldığı düşünülen orta ya da küçük çaplı tadilat ve yamaların ne zaman yapıldıkları bilinmemektedir. Zeugma Euphrates Villası'ndaki, Euphrates Mozaiği'nde farklı noktalarda bu şekilde yama ve onarım izleri görülmektedir **(Görsel 44)**. MS 2. yüzyıla tarihlenen villanın impluvium zeminine ait bu mozaik döşeme, yaklaşık olarak 2.50x0.95 m civarı ölçülerdedir. Dikdörtgen olarak tasarlanmış havuzun köşelerine üçgen blokların yerleştirilmesiyle, zeminindeki mozaikte ince, uzun bir sekizgen form oluşmuştur. Mozaiğin iki ucunda iç içe geometrik motiflerden oluşan panolar yer almaktadır. Ortada, mitolojik figürlerin yer aldığı dikdörtgen şeklinde yan yana üç pano bulunmaktadır. İki yandaki panolarda, yere uzanmış birer figür betimlenmiştir. Merkezdeki büyük panoda, bir ağacın karşısında, dikdörtgen şeklinde bir kaya üzerine oturan nehir tanrısı Euphrates, sağ kolunun altındaki yan yatmış ve içinden su akan bir testiye yaslanmaktadır. Euphrates figürünün dizini ve karın kısmını içine alan antik dönem onarıma ait izler görülmektedir **(Görsel 45)**. Yarı çıplak tanrının belinden

[163] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 68.

ayaklarına uzanan giysisinin üzerinde üç sıra beyaz tesseralardan yapılmış yukarıdan aşağıya doğru uzanan şeritler bulunmaktadır. Bu şeritler aşağıya doğru indiğinde aynı şekilde uzanmamakta, daha küçük tesseralarla çift sıra devam etmektedir[164]. Aynı şekilde, elbisenin kıvrımlarını vurgulayan siyah çizgisel hatların elbisenin alt ucuna kadar uzanmadığı görülür. Bu farklılıklar renk uyuşmazlığından da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla elbisenin ayaklara doğru uzanan uç kısımlarında antik bir müdahale bulunmamakta, kucağının büyük bölümü ve sol kolunda antik onarım izleri yer almaktadır. Bu alan sonradan, orijinaline benzetilmeye çalışılmışsa da aynı özende yapılamamıştır **(Görsel 46)**. Benzer renkte tessera kullanılarak yapılmış onarımda ton farklılığının olduğu ve onarımlı alandaki tesseraların orijinal kısımdakilerle uygun hiza oluşturmadığı görülmektedir. Kolun altında bulunan kıyafet üzerinde, beyaz ve siyah tesseralarla verilen kıyafet kıvrımlarının gelişigüzel şekilde yerleştirildiği ve burada kullanılan tesseraların daha koyu tesseralarla onarıldığı görülmektedir. Bu alandaki onarım kolun solunda, beyaz tesseralardan oluşan fonun bir kısmını da içine almaktadır. İmpluvium zeminin süsleyen bu mozaik zeminin tahribatı konusunda kesin bir bilgi bulunmasa da sürekli kullanılan bir alan olmamasından dolayı bir darbe sonucu hasara uğraması pek mümkün görülmemektedir. Fakat teknik hatalardan kaynaklı olarak, zaman içinde devamlı suya maruz kalan zeminde, tam oturmamış tesseraların yerlerinden oynamaları muhtemeldir.

Deprem, yangın, savaş ya da kullanımdan kaynaklı olarak, büyük veya küçük ölçekli tahrip olan mozaikler onarıldıktan sonra, orijinal tesseralarla uyumlu bir görüntü oluşturmayabilirler. Onarım görmüş alandan daha uzun süre kullanılmış olan orijinal tesseralar, daha fazla aşınmış ve deforme olmuş bir görüntü verebilir. Bu nedenle daha fazla aşınan orijinal tesseralarla yeni eklenmiş onarım tesseraları bazen kolaylıkla ayırt edilebilirler. Günümüzde Gaziantep Zeugma Müzesi'nde sergilenen, Euphrates Villası'nda ele geçmiş Musalar Mozaiği bu anlatıma uygun önemli bir örnektir **(Görsel 47)**. 2000 yılında yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkan mozaik döşeme Euphtares Villası tricliniumuna aittir. Döşeme üzerinde Roma yemek/şölen geleneklerine uygun bir düzenleme yapılmış, klinelerin olduğu duvar kenarlarında geometrik düzenlemelere yer verilirken orta alandaki "T" şeklindeki boşluğa figürlü mozaik panoları yerleştirilmiştir. Bu T şeklindeki alan iki farklı panoya ayrılmıştır.

[164] Mehmet Önal, "Euphrates Evinin Mozaikleri", IV. Uluslar arası Türkiye Mozaik Köprüsü Sempozyum Bildirileri "Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü",(Gaziantep: Uludağ University Press, 2008), s. 83.

Dikdörtgen ve kare şeklindeki bu panolar içinde, mitolojik figürlerin betimlendiği sahneler görülmektedir. Triclinium ortasındaki, geometrik ve bitkisel bordürlerle çevrelenen kare panelde, eğitimin, bilgeliğin ve erdemin simgeleri olan Paideia, Sophia, Arete betimlenmiştir[165]. Girişte yer alan, dokuz musanın betimlendiği dikdörtgen panel, dalga bordürleri arasında ranke dallarının bulunduğu bant ile sınırlandırılmıştır. Yarısına yakın bir bölümü tahrip olmuş olan panoda musaların sadece dördünün kimliği anlaşılabilmektedir. Panelin en solundaki figür tarih yazıcılığıyla ilişkilendirilen Clio'dur. Oturur şekilde betimlenmiş ve sol elinde bir yazı tableti tutan figürün üzerinde uzun, mavi renkte khiton ve chylamis bulunmaktadır. Clio'nun hemen solunda, ayakta duran ve ellerinde flüt (?) tutan, khitonu ve manto giymiş olan figür, müzik ve şiirle ilişkilendirilen Euterpe'dir. Başlarının hemen üstünde *κλειω* ve *ΕΥΤΕΡΠΗ* yazıları okunmaktadır. Euterpe'nin solunda, başından omuzuna kadar tahrip olmuş Urania yer alır. Üzerinde uzun kollu bir khiton vardır. Sol elinde bir sopa tutarken sağ elini yukarı kaldırmıştır. Büyük oranda tahrip olan panelde, Urania'dan sonraki figürlerin sırasıyla kim oldukları bilinmese de dokuz musanın betimlendiği bilinmektedir. Panelin en sağındaki *...ΛΙΟΠΗ* yazısından, sahnenin en sonunda Kalliope'nin yer aldığı anlaşılmaktadır. Mozaik döşeme MS 2. yüzyılın sonuyla 3. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir[166].

Bu mozaik döşemede onarım izleri, musaların yer aldığı dikdörtgen panel üzerinde tespit edilmiştir **(Görsel 48)**. Urania'nın tesseralarıyla Clio ve Euterpe'nin tesseralarında farklılıklar gözlemlenmektedir. Urania ve çevresinde kullanılan tesseraların, Clio ve Euterpe'nin betimlendiği tesseralara göre küçük ve daha fazla aşınmış olduğu, Clio ve Euterpe'de kullanılan tesseraların ise daha düzgün hatlar verdiği görülmektedir. Clio ve Euterpe figürleri, arkalarındaki beyaz fon ve Urania'nın bir kısmı, tessera boyutları, figürlerin stili ve işçilikleri bakımından panonun diğer bölümlerinden farklıdır. Bu da, bu kısmın antik dönemde tahrip olduğunu ve daha sonra orijinaline benzetilmeye çalışılarak onarıldığını gösterir. Diziliş yönündeki farklılıklar ve aşınma boyutu sebebiyle orijinal döşeme ile onarım görmüş alana geçişteki hat, gözle görülür şekilde takip edilebilmektedir. Üstte Clio ve Euterpe yazılarının üstünden devam eden hat Urania'nın elinden aşağı doğru iner, Urania'nın vücudunun kenarı boyunca devam ederek altta ve solda dalga bordürünü ve kısmen

[165] Ergeç, Ön. ver., s. 148.
[166] *Aynı.,* s. 148.

ranke motifini de içine alarak yukarı doğru çıkar[167]. Clio ve Euterpe figürlerinin orijinal betimlemeleri hakkında bir bilgi bulunmasa da buradaki figürlerin yazıtından döşemenin eski haline getirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Musalar Mozaiği'nde diğer onarım örneklerinden farklı bir durum söz konusudur. Genelde orijinal mozaiğin daha kaliteli, onarılan bölümlerin daha özensiz işlendiği diğer örneklerden farklı olarak, burada sonradan onarılan kısmın renk, işçilik, detaylar, orantı vb. açısından daha başarılı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu durum, orijinal kısımların kullanım ve aşınma sürecinin daha uzun olmasıyla açıklanabileceği gibi, yukarıda anlatılan detaylar açısından değerlendirildiğinde ustalık farkı olarak yorumlamak daha sağlıklı olacaktır. Nitekim, Zeugma mozaikleriyle ünlü bir kenttir ve olasılıkla çok sayıda usta, atölye ve okulun uzun süre aktif biçimde çalıştığı bir merkezdir. Stilistik açıdan, Clio ve Euterpe figürlerini, tahribat nedeniyle diğer musalarla karşılaştırmak mümkün olmasa da triclinium merkezindeki kare panoda yer alan Paideia ve yüzünün bir kısmı belli olan Sophia ile karşılaştırmak mümkündür. Kare paneldeki Paideia ve Sophia'da karşılaşılan stille buraya sonradan eklenmiş olan Clio ve Euterpe'de izlenen stil birbirlerine uymamaktadır. Clio ve Euterpe'nin yüz hatlarındaki detaylar, Paideia ve Sophia'da görülmemektedir. Her iki panodaki figürlerin saç işlenişleri ve kaş, göz, dudak gibi hatları tamamen farklıdır. Aynı şekilde, figürlerin duruşları aynı olsa da, elbiselerinin modelleri, renkleri ve özellikle de kıvrımları birbirine uymaz. Hatta baş ve yüz yapısı açısından Clio ve Euterpe ile aynı panoda yer alan Kalliope, kare panoda yer alan Paiedia ve Sophia'yla benzer. Urania'nın elinin boyutu Arete'nin eliyle benzer boyutta yapılmışken, Clio ve Euterpe'nin elleri daha küçük boyutta yapılmıştır.

Musalar mozaiğindeki orijinal kısımlar ve onarılmış kısımlar, stil ve teknik açıdan Zeugma'daki diğer bazı örneklerle benzemektedir **(Görsel 49)**. Zeugma'da Poseidon Villası'nın impluviumunu süsleyen "Akhilleus Skyros Adasında" temalı mozaiğin figürleri ve tricliniumu süsleyen "Pasiphae ve Daidalos" mozaiğinin figürleri, Musalar Mozaiği'nin onarım görmemiş figürleriyle benzeşmektedir. Akhilleus'un Lykomedes'in sarayında savaş teçhizatlarını kuşandığı sahnede, figürlerin kıyafet kıvrımları ışık-gölge kullanılarak detaylandırılmıştır. Figürlerin yüzlerindeki yumuşak hatları ve ellerinin işleniş biçimleri Musalar mozaiğindeki Paiedia, Arete ve Sophia'nınki gibi yapılmıştır. Aynı şekilde, Poseidon Villası'nın tricliniumunu süsleyen "Pasiphae ve Daidalos" mozaiğinde de figürlerin kıyafet

[167] Ergeç, *Ön. ver.*, s. 148.

detayları, ayaklarının işleniş şekilleri, yüz hatları Musalar mozaiğindeki orijinal figürlerle uyuşmaktadır. Her iki sahnede Paiedia ve Pasiphae'nin oturuş şekilleri aynıdır. Musalar mozaiğinde onarımlı alanlar bu figürlerle benzerlik göstermese de yine Poseidon Villası'ndaki "Dionysos'un Hindistan'dan Dönüşü" adlı mozaikteki figürlerin, Clio ve Euterpe ile benzedikleri görülür. Kıyafet kıvrımlarını gösterirken çizgisel hatlar kullanılması, küçük yüz yapıları, elleri, takıları ve saç stilleri iki musayla benzer yapılmıştır. Dionysos'un kıyafetinin kollarındaki sarı bileziklerin benzerleri Euterpe'de de bulunmaktadır. Orijinal tesseraların renkleri, onarım görmüş alanın tesseralarından daha açık renkte ve küçük boyuttadır. Musalar mozaiğinin orijinal ve onarımlı alanları Poseidon Villası'ndaki mozaiklerle benzer özellikler göstermekte ve hepsinin stil olarak MS 2. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir. Buradan Musalar mozaiğinde çalışan ustaların Poseidon Villası'nda da çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Onarımda kullanılan tesseraların renk tonlarının orijinal döşemeyle uyuşmaması estetik açıdan büyük bir sorun teşkil etmese de bu kısımların daha sonradan eklendiğini gösteren kanıtlardan biridir. Döşemenin yapımından yıllar sonra gerçekleşmiş tahribatların onarımı için orijinal döşemenin renginde tessera bulmak her zaman mümkün olmamış olabilir. Antiochia ad Orontes ve Zeugma gibi önemli mozaik merkezlerinde bile, döşemeler üzerinde ton farkıyla yapılan onarımlar görülmektedir. Burada asıl önemli olan, bu onarımlar yapılırken zanaatkârın hangi amaç doğrultusunda onarımı gerçekleştirdiğidir. Diğer bir deyişle, amaç sadece döşemenin işlevini sürdürmesi mi, yoksa estetik yönünün de düşünülerek orijinaline benzetilmeye çalışılması mı?

2000 yılında Zeugma antik kenti kurtarma kazılarında gün ışığına çıkarılan, günümüzde Gaziantep Zeugma Mozaik Müzesi'nde sergilenen Gaia Mozaiği, Euphrates Villası'nın dikdörtgen şeklinde, sığ impluviumuna aittir **(Görsel 50)**. MS. 2. yüzyılın sonu, 3. yüzyılın başlarına tarihlendirilen döşemenin iki kenarında, dikdörtgen bordür içinde, renkli tesseralardan tasarlanmış geometrik bezemeler bulunur. Mozaik döşemenin merkezindeki kare çerçevenin içi dairesel başka bir çerçeveyle sınırlandırılmıştır. Bu dairesel çerçevenin içinde, birbiri içine geçmiş kare şeklindeki geometrik bordürlerin ortasındaki sekizgen emblematada Gaia figürüne yer verilmiştir. Gaia göğsünün ortasından sol tarafına uzanan bereket boynuzuyla betimlenmiş bir büst şeklinde yapılmıştır. Saçları iki yandan omuzuna dökülen

Gaia'nın başında bir çelenk bulunmaktadır. Figürün yüzünde ve boynunda farklı tonlarda tesseralardan yapılmış onarım mevcuttur **(Görsel 51)**. Yüzünün onarımında kullanılmış tessera renginin, vücut renginden daha koyu olduğu görülmektedir. Ayrıca yüzünün sağ tarafının, sol tarafıyla simetrik olmaması onarımın, orijinaline benzetilmeye çalışılsa da bu konuda yeterince başarılı olmadığını gösterir. Boynunda kullanılan tesseralar, vücut rengine göre açıktır. Okeanos Villası'ndaki Okeanos ve Tethys mozaiği ile Poseidon Villası'ndaki Poseidon, Okeanos ve Tethys mozaiklerindeki Tethys figürlerinin Gaia ile benzer boyun yapısına sahip olmasına rağmen, çenenin hemen altındaki gölgeyi vurgulamak için yapılan koyu hatlar Gaia'da görülmez. Gaia'nın orijinal halinde ışık-gölgenin kullanılmış olduğu kıyafetindeki detaylardan anlaşılmaktadır. Fakat boynundaki onarımda buna dikkat edilmemiştir. MS 2. yüzyıl sonları ve 3. yüzyıl başlarına tarihlenen Okeanos[168] ve Poseidon[169] Villaları'ndaki Tethys figürlerinin boyun ve yüz detayları Gaia figürüyle benzer özellikler göstermektedir. Bu bakımdan Gaia figürü de aynı yüzyıl içinde onarılmış olmalıdır.

Zeugma Müzesi'nde sergilenen Ketos Mozaiği üzerinde de orijinaline benzetilmeye çalışmış antik onarım izleri mevcuttur. Mainad Villası'nın peristiline ait, MS 2-3. yüzyıl arasına tarihlenen[170] mozaik döşemenin sadece küçük bir bölümü korunmuştur. Üzerindeki ketos ve balık betimlemelerinden dolayı panonun genelinde su hayvanlarının betimlenmiş olduğu bir kompozisyona yer verildiği anlaşılmaktadır **(Görsel 52)**. Mozaik; sarı, kırmızı, mavi, yeşil ve kırık beyaz tonlarda tesseralar kullanılarak yapılmıştır. Bu mozaik döşemede görülen antik onarım, ketosun üzerinde ve arka fonunda görülmektedir. Onarımın alanı, kuyruğun üst kısmındaki arka fondan başlar, kuyruğun da bir kısmını içine alır, sırtının üzerinden geçerek sağ ayağının yarısına kadar uzanır ve arka fonun bittiği yerde kesilir. Bu hattın üst kısmı yani Ketos'un boynunun ve arkasındaki balığın da dahil olduğu alanın antik onarım olduğu, dikkatli incelemeler sonucu fark edilebilir düzeydedir. Ketos'un sırt kısmında, yeşil tesseralardan yapılmış alan, bir noktadan sonra ketosun boynuna doğru mavi tesseralarla devam etmektedir **(Görsel 53)**. Bu alanda tesseraların dizilişlerinin de uyumsuz olduğu görülür. Onarım görmüş alanın tesseralarının, orijinal kısımdakilerden daha büyük boyutta olması da ayırıcı bir özelliktir. Ketos'un sırt ve

[168] Ergeç, *Ön. ver.*, s. 80.
[169] *Aynı.* s. 110.
[170] *Aynı.* s. 73.

karın kısmında kullanılan tesseraların gölgelendirme ve detayları boyun kısmında değişiklik gösterir. Boyun kısmında kullanılan tesseraların sol alt köşede ve merkezdeki balık betimlemeleri üzerinde de kullanılmış olması dikkat çekmektedir. Ketos'un üst tarafında kullanılan arka fon tesseralarının, alt tarafında kullanılan arka fon tesseralarından koyu olması da farklı bir durumdur. Döşemenin sol tarafında kalan alanın, diğer tesseralardan daha büyük olduğu görülür. Antik onarım ölçüsü, döşemenin tahribatından kaynaklı olarak bilinmemektedir. Yer yer tessera renklerinde skala farklılıkları olsa da genel olarak döşemede uyum sağlanmaya çalışılmıştır.

Ephesos Antik Kenti'nde Yamaç Evleri 2, Konut 1 yapısının peristilli avlusuna ait MS 3. yüzyılın birinci yarısına tarihli mozaik döşemede[171], orijinaline benzetilmeye çalışılmış antik onarım örneği bulunmaktadır **(Görsel 54)**. Üç tarafı peristilli olan avlunun zemini mermer plakalarla döşelidir. Doğu ve güney yönlerdeki zeminlerdeyse uzun, dikdörtgen paneller içerisinde, geometrik şekillerin betimlendiği görülmektedir. Siyah tesseralarla oluşturulan çizgisel bir bantla çevrelenen güney peristil bordüründe, içlerinde rozetlere, solomon düğümlerine, çapraz desenlere ve ikili peltalara yer verilen yan yana iki sıra kare çerçeveler işlenmiştir. Karelerin aralarına, koyu sarı renkte tesseralarla yapılmış, dört kollu yıldızlar yerleştirilmiştir. Panelin batı köşesinden sadece sekiz kare çerçevenin renkli olduğu görülmektedir. Diğer kareler içi, çarpı şekliyle doldurulmuştur. Doğu peristilde, siyah renk tesseralarla yapılmış bandın çevrelediği dikdörtgen bordür içinde, sarı, siyah ve beyaz tesseralarla yapılmış geometrik şekiller bulunmaktadır. Ortalarında karo ve kare rozetler bulunan beyaz sekizgenler ve aralarındaki bakışımlı ikizkenar üçgenler bordürün ana motiflerini oluşturur. Bordürler dışında kalan alanlarda tek sıra halinde uzanan küçük çiçek rozetler işlenmiştir. Bu mozaik üzerindeki antik çağ onarımı net biçimde takip edilebilmektedir **(Görsel 55)**. Onarım güney bordürün doğusunda kalan on altı kareyi, doğu bordürün güney ucunu ve güney bordürün doğu ve güneyinde kalan alanları kapsar[172]. Güney panelin içindeki toplam yirmi dört karenin batıda yer alan sekizinin içi farklı motiflerle ve renkli tesseralarla yapılmışken doğuda yer alan on altı karenin içleri sadece çizgisel çarpı işaretleriyle doldurulmuştur. Fark sadece motiflerden değil bu kısmın özensizliğinden de anlaşılmaktadır. Doğu panelin güney ucunda da benzer bir onarım net bir şekilde görülmektedir. Bu kısımdaki tahribattan sonra sekizgenler

[171] Veronika Scheibelreiter-Gail, *Die Mosaiken Westkleinasiens: Tessellate des 2. Jahrhunderts v. Chr. bis Anfang des 7. Jahrhunderts n. Chr.,* (Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 2011), s. 229.
[172] *Aynı.* s. 226.

ve ikizkenar üçgenler olasılıkla aynı tesseralarla ama özensizce yapılmıştır. Panel dışındaki küçük çiçek rozetler, onarım görmüş alanlarda görülmez. Fakat tesseraların gelişigüzel yerleştirmekten kaçınıldığı, tıpa tıp aynı olmasada estetik görünüşün bozulmamasına yönelik, orijinal döşemeye benzetme yaklaşımının olduğu görülmektedir.

Antiochia ad Orontes'den, MS 3. yüzyıla tarihli Kırmızı Döşeme Evi'nin Oda 3[173] mekânında bulunan 4.31x1.50 m ölçülerindeki Kuşlar ve Çiçekler mozaiğinde dizilim hatasından kaynaklı olarak onarım farklılığı net bir şekilde görülmektedir **(Görsel 56)**[174]. Döşeme, üç panelden oluşmaktadır. Giyoş ve basamaklı piramit bantlarıyla çevrelenen panellerin ortadaki küçük olanında pelta motifleriyle doldurulmuş dairesel bir rozet işlenirken, iki yandaki dörtgen panellerde birbirinden farklı türdeki altışar kuş, ayrı ayrı dallar üzerinde betimlenmiştir.

Döşemenin antik onarımı, en solda yer alan panelde göze çarpmaktadır **(Görsel 57)**. Panelin merkezinde yer alan iki kuş ile aralara serpiştirilen bitki dallarının tessera renkleri, diğerlerine göre açık renktedir. Tesseraların döşemenin orijinal dizilimine göre devam etmediği bu alanın, antik dönemde gerçekleşen bir tahribatın sonrasında onarıldığı görülmektedir. İki kuşun büyük çoğunluğu onarımlı alan içinde bulunmaktadır. Üst kısımda yer alan bitkinin yarısı onarımlı alanda bulunmamaktadır. Onarım görmüş bu alan içindeki kuş betimlemeleri orijinaline uygun olarak yapılmıştır. Kuş ve bitkilerin orijinaline uygun olarak yapılmasına rağmen tesseraların renklerinde ve dizimlerindeki farklılık, bu alanın orijinal kısımdan ayırt edilebilmesini sağlamaktadır.

Mozaiklerde, onarılan kısımlarla orijinal bölümlerin tesseraları arasındaki renk, boyut ve dizilim uyumu onarımın başarılı ya da başarısız bir uygulama olduğunu gösteren en önemli unsurlardır. Bu anlamda, bu uyumun sağlanamadığı örneklerde antik onarımlar çok net fark edilebilmekteyken, bazı başarılı örneklerde bu ayrımı fark etmek daha zordur. Tunus-Elles'de ele geçen Venüs'ün taçlandırılmasını konu alan mozaik döşeme, bu anlamda başarılı bir uygulama olarak değerlendirilebilir. MS 4. yüzyıla tarihlendirilen mozaik günümüzde Bardo Ulusal Müzesi'nde dikey olarak sergilenmektedir **(Görsel 58)**. On dört adet kare panel ve ortadaki ters T planlı figürlü

---

[173] Levi, *Ön. ver.*, s. 87.

[174] http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/27514#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-112%2C-75%2C2222%2C1390

panodan oluşan döşemenin en üst iki köşesindeki kare paneller içinde, antitetik iki at betimlemesine yer verilmiştir. Diğer on iki kare panel içinde sekizgen şeklinde giyoş bordürlerle sınırlanan çelenkler ve geometrik şekiller yer almaktadır. Merkezde ters T şeklindeki panel içine ise mitolojik bir konu işlenmiştir. Venüs'ün taçlandırılmasının betimlendiği sahnede, tanrıçanın iki yanında kadın şeklinde yapılmış Kentaurlar, birer elleriyle tanrıçanın tacını, diğer elleriyle de tacın üstünde betimlenen girlandın birer ucunu tutmaktalardır. Başlarındaki taçları ve takılarıyla birlikte oldukça süslü yapılmışlardır. Omuzundan aşağı sarkan bir chylamis giymiş olan aşk ve güzellik tanrıçası Venüs; uzun ve büyük küpeleri, boynundaki gerdanlığı, duruşu ve alımıyla vurgulanmıştır. Figürlerin arasına, zeminle bağlantılı, tomurcuklanmış çiçekler yerleştirilmiştir. Kentaurların tuttuğu girlandın üstünde, dikdörtgen çerçeve içerisinde *POLYSTEFANUS●RATIONISEST●ARCHEVS* yazmaktadır.

Venüs'ün taçlandırıldığı mozaik döşemede, T şeklindeki ana panelde birtakım değişikler göze çarpmaktadır **(Görsel 59)**. Venüs'ün bacaklarını ve mantosunun alt kısmını da kapsayan alandaki tesseraların renkleriyle mozaiğin diğer kısımlarındaki renkleri zor da olsa ayırt edilebilmektedir. Bu alanların, bedeninin üst kısmında bulunan tesseralarla benzer renkte oldukları fakat aynı tonda olmadıkları fark edilir. Tanrıçanın vücudunun üst bölümünü oluşturan tesseralar, bacaklarının yapımında kullanılan tesseralara göre daha açık tonda yapılmıştır **(Görsel 60)**. Ayrıca, antik onarım kısmındaki tesseraların, orijinal kısımdaki tesseralara göre uygun şekilde dizilmeyişi bu alanda sonradan yapılmış bir müdahale olduğunu göstermektedir. Mozaikteki figürlerin yapımında ışık ve gölge etkisinden yararlanılmışken, onarım yapılan Venüs'ün bacaklarının alt kısmında bu durum görülmemektedir. Tek tip taş kullanılan alanda, onarımı yapan kişinin bu detayı göz ardı ettiği görülmektedir. Bu alan dışında, Venüs'ün sağında yer alan Kentaur'un göbeğinin üst kısmından başlayarak, tuttuğu tacın ve tanrıçanın saçlarının da bir kısmını kapsayan alanda da tessera farklılığı takip edilmektedir. Bu alanın, mozaiğin tahrip olmamış bölümündeki tessera renk skalasıyla aynı olmadığı görülmektedir. Ayrıca soldaki Kentaur figürüne göre göğsünün ve kollarının da cılız yapıldığı görülmektedir. Vücudunu sınırlandıran tesseraların diğer Kentaur figürüne göre koyu ve büyük boyutta olması, kolun yapılış şeklindeki farklılık bu bölümlerin onarım gördüğüne ilişkin önemli verilerdir. Bunlar dışında, betimleme şeklinde de farklılıklar görülmektedir. Sağdaki Kentaur'un tacı tutuş şekli, soldakinin tutuş şekliyle aynı değildir. Ayrıca taç üzerinde de simetri

hataları gözlemlenmektedir. Bunların dışında kentaur ile taç arasındaki arka plan tesseraları, genele göre daha büyük boyuttadır. Panelde görülen onarım çalışmalarının, mozaik döşeme konusunda tecrübeli birinin elinden çıktığı kesindir. Mozaik döşemede, orijinal tasarıma sadık kalınması, benzer renk tessera seçimi ve onarımda figürlerin orijinal hareketlerine uyulmasındaki çaba, bu düşünceyi desteklemektedir. Fakat mozaiğin antik onarım gördüğünü belli eden izler ve onarım hataları, onarımı yapan kişinin gözünden kaçırmış olduğu detayların sonucudur.

Figürlü, bitkisel ve geometrik süslemeli mozaikler arasında onarımı en zor olan şüphesiz figürlü betimlemelerdir. Bir usta tarafından orijinaline uyarlanarak yapılan onarımlarla, mozaiğin orijinal hali dikkate alınmadan yapılan onarımlar arasında bariz bir anlayış farklılığı görülmektedir[175]. Mozaiğin orijinalini yapan kişiyle onarımı yapan kişinin ve tarihlerinin aynı olmaması, üslup ayrımından kaynaklı farklılığa yol açmaktadır. Bu durum da; onarımın orijinaline uydurulmasını zorlaştıran bir etkendir. Bir ustanın başka bir ustanın yaptığı figürün aynısını yapması zordur. Fakat; mozaik konusunda tecrübeli kişiler, onarımları olabildiğince orijinale benzetmeye çalışmaktadırlar. Mozaik döşemelerde yapılan antik onarımlar, her zaman orijinaline benzeyecek kadar ustaca yapılmayabilir. Yine de her mozaikte, tahribatın ardından onarılan alanın eski haline getirilme çabasındaki başarı, yüksek oranda sağlanamasa da estetik bir kaygıyla olabildiğince benzetilmeye çalışıldığı örnekler üzerinden anlaşılmaktadır. 1986'dan beri Merida Ulusal Roma Sanat Müzesi'nde sergilenen Adonis Mozaiği'nin üzerinde oldukça dikkat çeken antik döneme ait onarımlar bulunmaktadır. 10.80x8.50 m ölçülerinde olan mozaik döşeme, 1974 yılında, Merida bölgesinde, El Hinojal Villası kazılarında ele geçmiştir[176]. Dikdörtgen, U ve kare formunda üç bölümden oluşan mozaik döşemenin büyük çoğunluğu geometrik şekillerden oluşmaktadır **(Görsel 61)**. Döşemenin geneline bakıldığında bir tricliniuma ait olduğu söylenilebilir. Dikdörtgen ve U formu gösteren bölümlerin elmas ve kare çerçeveler içinde yer alan farklı türden rozetlerle, stilize bitkilerle, iç içe geçmiş dairelerle, solomon düğümleriyle, çarklarla ve dört kollu yıldızlarla betimlendiği görülmektedir. Mozaik döşemenin merkezindeki sahne, bitki dallarından oluşan ve dört kenarının merkezinde mevsim figürlerinin konumlandırıldığı kalın bir bordürle sınırlandırılmıştır. Merkezdeki mitolojik sahnede, Adonis'in yaban

[175] Martinez, *Ön. ver.*, s. 130.
[176] Müze envanter kaydı. Env. No: CE27922, bkz.: http://ceres.mcu.es/pages/Main

domuzuyla mücadelesi işlenmiştir. Uzun çizmeyle, uzun kollu, kısa khiton giymiş Adonis, elindeki mızrağını, üzerine doğru hareket eden yaban domuzuna saplar şekilde betimlenmiştir.

Mozaik döşemenin farklı noktalarında antik dönem onarımları görülmektedir **(Görsel 62)**. İlk göze çarpan onarım uygulaması, Adonis ve yaban domuzu arasındaki, orijinal tesseralara yakın renklerle yapılmış, fakat bariz bir müdahalenin olduğu görülen üst bedeninin çoğunu kaplayan alandadır. Adonis'in üst gövdesinin neredeyse tamamında ve yaban domuzunun başının yarısında yapılan onarımda, orijinaline uydurulma çabasının olduğu görülmektedir. Fakat onarımı yapan kişinin el becerisinin üst seviyelerde olduğunu gösteren bir çalışma değildir. Öncelikle, onarımlı alan anatomiye uygun şekilde yapılmamıştır. Kıyafetinin orijinal renginden farklı renklerle onarıldığı görülmektedir **(Görsel 63)**. Adonis'in eteğinin ön kısmında da onarım izleri görülmektedir. Kıyafetinin sağ uçlarında görülen koyu renkli puantiyeler ön kısımda yoktur. Tesseraların dizilimindeki farklılıklar takip edildiğinde buranın da onarım görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Üst kısımda koyu renkli inen kıyafet çizgileri, etek ucunda beyaz tesseralarla verilmiştir. Kıyafetin rengiyle benzer renkte tesseralar kullanıldığı bu alanda orijinaliyle uyuşmayan detaylar da gözden kaçmamaktadır. Koyu sarı renkteki kıyafetinin üst kısmının kırmızı ve mavi tesseralarla, alt kısmının orijinaliyle aynı tonda tesseralarla onarıldığı görülmektedir. Sağ dizinin altında, küçük bir alanda da açık kahverengi tesseralarla tamamlama yapılmıştır. Ayrıca, sahnenin merkezinde bulunan ağacın yapraklarının, genelinin soluk renkte, küçük bir kısmın ise daha canlı renkte tesseralarla yapıldığı da görülmektedir. Sahnenin beyaz arka fonunda tesseralar arasında dizim ve boyut farkı görülmektedir. Yaban domuzunun kuyruğunda da görülen değişim, mozaiğin birkaç evreli onarım geçirmiş olduğunu göstermektedir. Adonis'in gövdesindeki onarımla, etek kısmındaki onarımın farklılığı da bundan dolayıdır. Mitolojik sahneyi çevreleyen geniş kıvrık dal bordüründe bulunan mevsim kişileştirmelerinden, ilkbahar figürünün çevresinde tessera değişimlerinin olduğu da görülmektedir **(Görsel 64)**. Orijinal tesseralardan farklı tonda ve boyutta taşlar kullanılarak yapılmış onarımda, tasarıma sadık kalınmaya çalışılmıştır. Figürün yüzündeki siyahlıktan anlaşılabileceği üzere, mekan muhtemelen bir yangın sonucunda tahrip olmuştur. Bu yangının ne zaman meydana gelmiş olabileceği konusunda veriler kısıtlı olsa da mozaik döşeme, MS 4. yüzyıla tarihlendirilmekte[177]

[177] http://ceres.mcu.es/pages/Main

ve onarımların yine bu yüzyıl içinde gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Çünkü mozaik döşemenin onarımı bize yapının yangın geçirdikten sonra bir süre daha kullanıldığını ve mozaiğin de önemini kaybetmediğini göstermektedir. İlk yapım evresinden sonra yangın geçirmiş daha sonra onarılarak kullanımına devam edilmiştir. Zaman içerisinde küçük çaplı onarımlar geçirdiği de söylenebilir.

Antik çağ mozaikleri üzerindeki geometrik, bitkisel ve figürlü süsleme unsurları farklı bordür ve panolarda ayrı ayrı işlenmiş olsa da, bunların aynı mozaik döşeme üzerinde bir bütünlük göstermesine önem verilmiştir. Gerek renk, gerek orantılarla kurulmaya çalışılan bu bütünlüğün yanında, figürlü kompozisyonların yer aldığı merkezi panoların daha ayrıntılı ve ustaca çalışıldığını söylemek de yanlış olmaz. Usta-çırak ayrımına da yorulabilecek bu durum, diğer bir deyişle aynı mozaik üzerinde daha özenli ve daha sıradan işçilik gözlenmesi, mozaikler üzerindeki onarım müdahalelerini tanımlamayı zorlaştırır. Usta ve çırağın çalıştığı alanlar ayrı değerlendirildiğinde bu çelişki ortadan kaldırılmaktadır.

Antiochia ad Orontes'de, 1934 yılında Phoenix Evi'nin Oda 1 mekânında bulunan mozaik döşemede bu duruma benzer bir uygulama bulunmaktadır **(Görsel 65)**[178]. Günümüzde Louvre Müzesi'nde bulunan mozaik döşemenin ölçüleri 12.35x10.20 m'dir[179]. Mozaik döşemenin geniş orta panosunu çevreleyen bordür içinde, antitetik olarak betimlenmiş koç başları bulunmaktadır. İki çift koç başı, bir çift kanat üzerinde betimlenmiştir. Boynularında kurdele bağlı her koç başının arasına, saplı çiçekler yerleştirilmiştir. Kanatların alt kısmında düğümlenen kurdelelerin uçları sağa ve sola uçuşur. Dikdörtgen şeklindeki geniş orta panel, düzenli yerleştirilmiş çiçek goncalarıyla doldurulmuştur. Panelin merkezinde, yüksek bir kayalık üzerinde, profilden Phoenix kuşu betimlenmiştir. Kuşun, baş çevresinde bulunan hareden, ışık huzmeleri yayılır.

Antiochia ad Orontes'de, Phoenix evinde ele geçen mozaiğin, sağ alt köşesindeki koç başlarının diğer koç başlarından farklı olarak betimlendiği görülür. İki koç başının bir çift kanat üzerinde antitetik şekilde betimlenmesi gerekirken, buradaki dört koç betimlemesinin her birinin birer çift kanat üzerine konumlandırıldığı görülmektedir **(Görsel 66)**. Burada oluşan olası tahribatta, dört koç başı ve iki çift

[178] Charles Rufus Morey, *The Mosaics of Antioch*, (New York: Longmans, Green and Co, 1938), s.43.
[179] Levi, *Ön. ver.*, s. 351.

kanatın olduğu alan zarar görmüş ve daha sonra onarılmıştır. Buradaki kanatların diğer kanatlardan daha küçük olması da dikkat çeken bir başka özelliktir. Mozaiği yapan ustayla, onarımı yapan kişinin, aynı olup olmadıklarını söylemek mümkün olmasa da onarım çalışmasının bir profesyonelin elinden çıkmış olduğu işçiliğin kalitesinden anlaşılmaktadır. Onarımı yapan kişinin mozaik konusundaki tecrübesi de göz önüne alındığında, iki çift kanat üzerine dört koç başını oturtmak yerine, tercihi dört çift kanadı dar bir alana sığdırıp her bir kanat üzerine koç başlarını yerleştirmek olduğu yorumlanabilmektedir. Buradaki onarım, gelişigüzel bir anlayışla yapılmasından ziyade, mozaikçinin taslakta yaptığı hatadan geri dönememesi ya da yaptığı hatayı fark edememiş olması şeklinde yorumlanabilir. Bu mozaik döşemede bariz olarak görülen durum, onarımdaki estetik bakışın dikkate alınmış olmasıdır. Mozaik döşeme, MS 5. yüzyılın başlarında yapılmıştır[180]. Üzerindeki onarım, MS 526 yılında gerçekleşen Antakya depreminin[181] sonrasında yapılmış olmalıdır.

5.2. Orijinaline Benzetilmeye Çalışılmayan Mozaik Onarım Uygulamaları

Mozaiklerdeki antik onarım uygulamalarında, orijinal temaya sadık kalınmadan tamir edilen onarım örnekleri de bulunmaktadır. Bu başlık altında ele alınan onarım örnekleri, gelişigüzel, özenilmeyen, tek tip malzeme kullanılarak yapılan uygulamaları kapsamaktadır. Bunlar çoğunlukla döşemenin işlevinin devam ettirilmesine yönelik yapılmış, herhangi bir estetik bakış açısının ön planda olmadığı antik onarım şekilleridir. Tessera, taş plaka ya da harç gibi farklı malzemelerin kullanıldığı onarımlar, orijinal kısımlardan çok rahat ayırt edilebilmektedir. Kullanılan malzemelerin yanı sıra, onarımın nasıl bir anlayış doğrultusunda yapılmış olduğunu anlamak da önemlidir. Kasıtlı tahribatlar sonucunda yapılmış yüzeysel onarımlar ve küçük ölçekli tahribatların her hangi bir görsel kaygı güdülmeksizin, mozaiğin sadece işlevini sürdürmesine yönelik onarımlar bu başlığın konusunu oluşturmaktadır.

5.2.1. Tessera Kullanılarak Yapılan Mozaik Onarım Uygulamaları

Orijinal betimlemelere benzetme kaygısı güdülmeden, tek renk tesseraların, tahrip alanına gelişigüzel yerleştirilmesiyle oluşturulmuş antik onarım örneklerini kapsamaktadır. Bu onarımın yapılmasında, mevcut desen ya da figür dikkate alınmamıştır. Lakunalar, antik dönemde yama şeklinde, aslına uygun olmayacak

[180] Cimok, *Ön. ver.*, s. 288.
[181] https://deprem.afad.gov.tr/tarihseldepremler

şekilde kapatılmıştır. Bu onarım uygulaması, kasıtlı ve herhangi bir kasıt olmadan, kaza ya da kullanıma bağlı olarak meydana gelmiş olan tahribatların sonucunda yapılmışlardır.

5.2.1.1. Kasıtlı Tahribatlar Sonucu Yapılan Mozaik Onarım Uygulamaları

Mozaiklerdeki antik onarımlar yalnızca kullanıma bağlı veya bir felaket sonucunda oluşan tahribatların ardından yapılmamışlardır. Aynı zamanda insanlar tarafından kasıtlı olarak tahrip edilip daha sonra onarılan örnekler de bulunmaktadır. Mozaiklerdeki antik tahribatlarda bir kastın olması, onarımı yapan kişinin ne amaçla müdahale ettiğiyle ilgili bilgi verir. Bu bölümde ele alacağımız mozaiklerin çoğunluğunu, bir amaç doğrultusunda kasıtlı tahrip edilmiş ve ardından onarılmış örnekleri oluşturmaktadır.

Bizans Dönemi mozaiklerinde görülen tahribat ve onarımlar, din içinde oluşan farklı görüşler sonucunda gerçekleşmiştir. Kilise içlerinin çoğunlukla dini hikayelerin anlatıldığı mozaiklerle süslenmesi, peygamberin öğretilerinin görsel olarak kilise cemaatine anlatılması amacıyla yapılmıştır[182]. MS 730 yılında "Tasvir Kırıcılık" anlamına gelen İkonoklazm hareketi, MS 843 yılına kadar sürmüştür[183]. İsa dahil, aziz, azize ve canlılardan oluşan figürlerin betimlenmesi yasaklanmış, betimlenenler de tahrip edilmiştir. Mozaik döşemeleri yok etmek ya da başka bir mozaik döşeme yapmak yerine, hayvan ve insan figürlerinin yüz ya da vücutları sökülerek, orijinal tesseralarla gelişigüzel/özensizce yerleştirilmiş bir onarım gerçekleştirilir. Böylece mozaik döşeme bir süre daha kullanılmaya devam edilir.

2007 yılında Dara antik kentinde yapılan kazılarda Mozaikli Yapı olarak adlandırılan bir yapı açığa çıkarılmıştır[184]. Yazıtından MS 514'de Makimos tarafından yaptırıldığı anlaşılan binanın bir mekânında ele geçmiş mozaik döşemede, kasıtlı müdahale izleri bulunmaktadır. Dikdörtgen bir mekânı süsleyen mozaik döşeme, içinde dört yapraklı çiçek motiflerinin işlendiği kalın bir dış çerçeve ve testere dişi motifli ince bir iç çerçeveyle çevrili dikdörtgen bir orta panodan oluşur **(Görsel 67)**. Orta panonun merkezinde, içerisinde 11 satırlık yazıt bulunan tabula ansata yer alır.

---

[182] Rice, *Ön. ver.,* s. 122.
[183] Steven H. Werlin, *Ancient Synagogues of Southern Palestine, 300- 800 CE*, (Leiden: Brill, 2015), s. 315.
[184] Nihat Erdoğan, "Dara/Anastasiapolis'te Yapılan yakın Tarihli Araştırmalar", *26. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (Ankara: 2017), s. 330.

Tabula ansatanın bir tarafı düzenli aralıklarla yerleştirilmiş çiçek rozetlerle doldurulmuşken diğer tarafında figürlü bir kompozisyona yer verilmiştir. Burada bir kaya üzerinde oturur şekilde betimlenmiş çoban ve çevresinde koç, koyun, eşek ve köpek gibi hayvanların betimlendiği pastoral bir sahne bulunmaktadır.

Dara Mozaiği'nde tabula ansata içindeki yazıtın sekizinci satırında, yazıların devam etmeyerek keskin bir şekilde satırın yarısında bittiği görülmektedir **(Görsel 68)**. Satırın gidişatının uygun olmayacak şekilde bitmesi ve buradaki boşluğa olması gerektiğinden daha büyük ve beyaz renk tesseralar yerleştirilmesi, yazıt üzerinde kasıtlı olarak değişiklik yapıldığını göstermektedir[185] **(Görsel 69)**. On birinci satırda, Makimos yazısının arka planında ve sağ tarafında bulunan boşluktaki beyaz renk tesseraların, satırın başında ve tabula ansatanın genelinde kullanılan beyaz renk tesseralara göre büyük oldukları da dikkat çekmektedir. Dokuzuncu satırdan itibaren, harfler arasında boşlukların genişlemesi de dikkat çeken bir durumdur. Yazıtı çevreleyen çerçevenin sağ alt tarafında, küçük bir alanın farklı tonda tesseralarla onarıldığı görülmektedir. Mozaik döşemenin yazıtı üzerinde, kullanım ya da teknik hatadan kaynaklı küçük çapta onarım izleri bulunsa da sekizinci satırdaki yazıtın devamındaki kelimelerin silinerek yerine tek renk tesseraların konulması, kasıtlı bir müdahale sonucu gerçekleşmiş bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Mozaik döşemede, sekizinci satırdan başlayan, kelimelerin kaldırılması, harf aralarının genişlemesi ve büyük boyutta beyaz tesseraların yerleştirilmesi gibi değişimler, yazı panosunun üst kısımlarında görülmemektedir. Sekizinci satırdan başlayan değişimlerin neden ve ne zaman yapıldığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Mozaik döşemelerde, siyasi, dini ve ideolojik düşünceler sonucunda gerçekleşmiş kasıtlı tahribatlar olabilmektedir. Bir mozaiğin, ihtiyaç doğrultusunda mı yoksa siyasi ve dini bir düşünceden dolayı mı tahrip olduğunu, mozaiğin tarihi, yıkımın mozaik üzerindeki etkisi ve sonrasında gerçekleşmiş onarım uygulama durumu gibi etkenler belli etmektedir. Ürdün'de bulunan MS 6. yüzyıl tarihli Madaba Aziz George Kilisesi'nin zemin mozaiği İkonoklast düşünceyle tahrip edilerek onarılmıştır[186]. 1884 yılında keşfedilen Madaba mozaiği, bilinen en eski coğrafi zemin

[185] Eskiçağ Dilleri Uzmanı Şenkal Kileci ile 30.03.2020 tarihinde yapılan görüşmede, sekizinci satırda bazı kelimelerin kaldırılarak, yerine beyaz renk tesseraların yerleştirildiği hakkında bilgi paylaşılmıştır.
[186] Michael Avi-Yonah, *The Madaba Mosaic Map*, (İsrael Exploration Society, Jeruselam: 1954), s. 25.

mozaiğidir **(Görsel 70)**[187]. Keşfiyle birlikte bir rahip tarafından Kudüs'ün Yunan Patriği Monsignor Nicodemus'a bir mektupla kutsal toprakların yazıtlarla anlatıldığı bu mozaikle ilgili bilgi verilmiş olsa da o dönemde bu çok önemsenmemiştir. Kudüs'ün bir sonraki patriği Monsignor Gerasimos, 1890 yılında bu mektubu bulur ve mozaiğe gereken önemi verir. Ancak sonrasında rahiplerden gelen mektuplarda mozaiğin, kiliseye ait ek binaların inşası sırasında büyük oranda tahrip olduğuyla ilgili bilgiler aktarılmıştır[188]. Mozaik döşemenin 15.60x6 m ölçülerinde olduğu tahmin edilmektedir[189]. Nil Deltası, Ölü Deniz ve Akdeniz'e kadar olan coğrafi alanın betimlendiği harita mozaiğinde, Kudüs, Filistin, Nicopolis, Betlehem gibi büyük şehirlerin yanında küçük kasaba ve köy yerleşimlerinin de tasvir edildiği görülmektedir. Mozaik üzerinde, yerleşimlerle ilgili bilgilerin olduğu yazıtlar vardır. Ölü Deniz'de tekneyle balık avlayanlar, ceylanı kovalayan aslan betimlemesi gibi günlük hayattan sahneler de işlenmiştir.

Madaba Mozaiği'nin yedi farklı noktası, ikonoklastlar tarafında tahrip edilmiş[190], daha sonra orijinal tesseralarının gelişigüzel yerleştirilmesiyle onarılmıştır[191]. Ölü Deniz üzerinde balık avlayan figürlerin elleri ve ayakları dışındaki tüm vücutları, tesseraların gelişigüzel şekilde herhangi bir ayrıntı yapılmadan sansür uygulanmış şekilde kapatılmıştır **(Görsel 71)**. İnsan figürlerinin dışında döşemenin sol tarafında bir ceylanı kovalayan aslan betimlemesinin üzeri de aynı şekilde ikonoklastlar tarafından tahrip edilmiş ve ardından orijinal tesseraların gelişigüzel yerleştirilmesiyle onarılmıştır **(Görsel 72)**. Döşemenin sol ucundan gelerek Ölü Deniz'e dökülen Ürdün Nehri içinde betimlenmiş bir balığın da tahrip edilip, aynı tesseralarla gelişigüzel yerleştirilerek onarıldığı görülmektedir. MS 6. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen[192] mozaik üzerindeki figürlerin, ilk tasvir kırıcılık hareketinin başladığı MS 730 yılından sonra tahrip edilip yeniden onarılmış olması gerekmektedir.

---

[187] Zaraza Friedman, "Sailing in the Dead Sea: Madaba Map Mosaic", *Christ is Here!: Studies in Biblical and Christian Archaeology in Memory of Michele Piccirillo* (Milano: 2012), s. 345.
[188] Harold Hayden Nelson, "The Mosaic Map at Medaba", *The Biblical World,* Vol. 29 (1907), s. 372.
[189] Rainer Warland, "Die Mosaikkarte von Madaba und ihre Kopie in der Sammlung des Archäologischen Instituts der Universitä Göttingen, *Originalbeitrag Erschienen in: Georgia Augusta*, 71 (1999), s. 41.
[190] Avi-Yonah, *Ön. ver.*, s. 20.
[191] Friedman, *Ön. ver.*, s. 345.; Victor Roland Gold, "The Mosaic Map of Madeba", *The Biblical Archaeologist,* Vol. 21 (1958), s. 56.
[192] Avi-Yonah, *Ön. ver.,* s. 32.

Ürdün Umm Al-Rasas kentinde birbirleriyle plan özellikleri açısından çok yakın benzerlik yaşayan Piskopos Sergius Kilisesi ve St. Stephan Kilisesi yan yana durmaktadır **(Görsel 73)**. Her iki kilisenin mozaikleri de aynı şekilde ikonoklazm hareketi sonucu tahrip edilmiştir. MS 587-588 yıllarına tarihli Piskopos Sergius Kilisesi'nde, apsis, karo şeklindeki geometrik şekillerden oluşan bir mozaikle döşelidir. Bema, çerçeveli meander bezemesinin işlendiği kalın bir bordürle sınırlandırılmıştır. Bema'nın merkez alanında, dairesel bir çerçeve içinde bir yazıt bulunur. Yazıtın sağında ve solunda simetrik olarak yerleştirilmiş birer ağaç ile at betimlemeleri vardır. Yan neflerin mozaikleri geometrik şekillerden oluşmaktadır. Orta nef, kıvrık dallardan oluşan kalın bir bordür ile sınırlandırılmıştır. Dalların arasında insan ve hayvan figürleri betimlenmiştir. Geniş merkez panelde, bordürde olduğu gibi kıvrık dalların oluşturduğu bitki tomarları bulunmaktadır. Tomarların içleri de hayvan ve insan figürleriyle doldurulmuştur. Piskopos Sergius Kilisesi'nin orta nefinde ranke dalları içinde betimlenmiş bütün insan ve hayvan figürleri, ikonoklastlar tarafından tahrip edilmiştir. Tesseraların kaldırılmasıyla oluşan lakunaların sökülen orijinal tesseraların gelişigüzel yerleştirilmesiyle onarıldığı görülmüştür **(Görsel 74)**[193]. Mozaikte yapılan detaylı incelemede görülmüştür ki insan figürlerinin tamamının tahrip edilip, hayvan figürlerinden bazılarının sadece baş kısımları kaldırımış ve yeniden onarılmıştır. Ranke dalları arasında bazı kuş figürlerinin, elinde cornucopia tutan insan ve apsiste antitetik şekilde betimlenmiş iki at fügürüne dokunulmayarak orijinal hallerini korudukları görülmüştür. Rankeler arasında bulunan pek çok figürün yok edilip buradakilerin yok edilmemesinin farklı birkaç nedeni olabilir. Apsis mozaiğinin görüntüsünün bozulmak istenmemesi, bereket boynuzu tutan figürün yok edilmesinin kötü bir talih olabileceği düşüncesi gibi nedenler buradaki figürlerin sağlam kalabilmesine imkan tanımış olabilir. İkonoklastik düşünce de insan figürlerinin genelde yok edildikleri görülürken özellikle Orta Doğu kentlerinde hayvan figürlerinin de yok edildiği görülmektedir. Bunun nedenini bazı bilim insanları yerel bir gelenek olarak açıklamaktadır[194]. Fakat farklı olan bir durum var ki, o da geometrik şekillerden bazılarının da tahrip edilmesidir. Apsiste bulunan atların tahrip edilmeyip çevresinde bulunan geometrik bezemelerin tahrip edilmesindeki düşünce anlaşılamamaktadır.

---

[193] Michele Piccirillo, "The Mosaics at Um er-Rasas in Jordan, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 51 (1988), s. 211.
[194] *Aynı.,* s. 231.

İsrail'de 1983-1986 yılları arası yapılan kazılar sonucu açığa çıkarılmış MS 6. yüzyıla tarihlendirilen[195] Kheirbet beit Lei/Horvat Beit Loya Kilisesi, atriumlu, iki yanda dar koridorlu ve ortada geniş nefli bazilikal planlı bir kilisedir **(Görsel 75)**. Orta nefte, figürlü kıvrık dal bordürüyle çevrili geniş orta panoda merkezde yer alan bir kraterden çıkarak kıvrılarak bütün panoya dağılan asma (?) dalları ve yaprakları işlenmiştir. Her iki yan koridorda aralarda dairesel ve kare rozetlere yer verilen geometrik desenler yer alır. Hem orta nefteki dallar arasında, hem de iki yan koridordaki rozetlerde çok sayıda hayvan figürlerine yer verilmiştir. Her iki yan koridorun merkezinde, yuvarlak madalyonlar içerisinde balıkçı teknelerine yer verilmiştir. Mozaik döşeme ikonoklastlar tarafından MS 8. yüzyılda tahrip edilmiş ve onarılmıştır. İnsan ve hayvan betimlemeleri tahrip edilmiş hemen ardından orijinal tesseralarla özensizce bir onarım yapılmıştır. Yan koridorlarda bulunan balıkçı tekneleri içindeki insan betimlemelerinin yüz ve vücut kısımları tahrip edildikten sonra tesseraların gelişigüzel şekilde dizilmesiyle onarılmıştır **(Görsel 76)**. İnsan figürleri dışında deniz içindeki balıklar ve hayvan betimlemelerinin de sansürlendiği görülmektedir. Ranke dalları içinde bulunan insan ve hayvan figürlerinin orijinal tesseralar kullanılarak yama yapılmıştır. Kilisenin genelinde bulunan bu antik sansürün yer yer geometrik şekil üzerine de yapıldığı görülmüştür. Sansürlenen alanda orijinal tesseralardan kullanılsa da sonradan eklenmiş beyaz renk tesseraların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Hristiyanlıkta İkonoklazm dışında, Roma senatosunun vatan haini olarak ilan ettikleri kişilerle ilgili betimlemelerin ve yazıtların söküldüğü ve onarıldığı mozaikler de bulunmaktadır. Ravenna'daki St. Apollinare Nuova Bazilikası, MS 6. yüzyılın ilk yarısında, Ostrogot kralı Theoderic tarafından, saray şapeli olarak inşa edilmiştir[196]. Ortada geniş bir nef, yanlarda dar iki koridordan oluşan kilise mozaiklerle süslenmiştir. Nefi süsleyen duvar mozaiklerinde; Mesih, 16 peygamberin ya da aziz olduğu düşünülen din önderlerinin, 22 kadının, meleklerin, üç müneccim kralın, hayvanların ve dönemin mimari geleneğini yansıtan betimlemelere yer verilmiştir **(Görsel 77a-77b)**. Orta nefin kuzey duvarında betimlenmiş 22 bakire kadından

[195] Zaraza Friedman, "Iconoclasts and Fishermen; Christian Symbols Survive", *Biblical Archaeology Review*, Vol. 41/3, (2015), s. 40.
[196] Arthur Urbano, "Donation, Dedication, and Damnatio Memoriae: The Catholic Reconciliation of Ravenna and the Church of Sant'Apollinare Nuovo", *Journal of Early Christian Studies,* Vol. 13/1 (2015), s. 73.

doğudaki sekizinin yüzünde farklı malzeme kullanılmıştır. Bundan dolayı buradaki sekiz kadının yüzleri diğer 14 kadından farklı görünmektedirler **(Görsel 78)**[197]. Ayrıca bakire kadınların batısında, Classe şehri ve limanına ait bir betimlemede de orijinal malzemeden farklı bir malzeme kullanılmıştır. Dikkatli bakıldığında limanın kulelerinde tesseraların mat renkte oldukları görülmektedir **(Görsel 79)**. Ayrıca kesme taş blokların köşelerden sonra devam etmesi gereken yerlerinin devam etmediği ve betimleme hatalarının olduğu görülmektedir. Bu alandaki onarımlar Theoderic'in ölümünden önce gerçekleşmiştir[198]. Theoderic'in ölümünden sonra Ravenna'daki Arian kiliseleri Katoliklerin etkisi altına girmiş ve bu yapılarda çeşitli değişimler olmuştur. Nefin güney duvarında betimlenen Theoderic'in temsili sarayı üzerindeki Theoderic ve hamilerinin olduğu düşünülen figürler, St. Apollinare Nuova Bazilikası'nın Katoliklik denetimi altına girmesinden sonra Piskopos Agnellus'un emriyle kaldırılmıştır **(Görsel 80)**[199]. Gövdeleri MS 6. yüzyılın ikinci yarısında kaldırılmış ve bu alanlar, kumaş perdeler, koyu ve altın renkli tesseralarla doldurulmuş,[200] ellerinin betimleri sütunlar üzerinde kalmıştır. Orta nefin kuzey ve güney duvarlarında yapılan minerolojik ve petrografik incelemeler sonucunda figürlerin üstünde ve çevresinde cam tesseraların dışında kireç taşından tesseralar da kullanıldığı anlaşılmıştır[201]. Cam tesseralardan yapılmış figürlerin arasında, taş tesseralar farklı bir görüntü oluşturmuştur. Nefin mozaiklerinin farklı yerlerinde görülen onarımların kimisi kasıtlı tahribatlar sonucu yapılmış onarım çalışmalarıyken kimisi zaman içinde mozaiğin tahrip olmasından dolayı gerçekleşmiş onarımlardır.

Umm al'Rasas'ın en büyük kilisesi olan Aslanlar Kilisesi mozaikleri üzerinde de ikonoklazm etkileri görülmektedir. 1989-1992 yılları arasında yapılan kazı çalışmaları sonucu açığa çıkarılan yapı 26x15 m ölçülerindedir[202]. Üç apsisli ve üç koridordan oluşan kilise bazilikal bir plana sahiptir **(Görsel 81)**. Mozaik döşeme adını, bema bölümünde yer alan, antitetik duruşa sahip iki aslan betiminden almaktadır. Yan

---

[197] Cetty Muscolino, "The Observation and Conservation of Mosaics in Ravenna in the 5th and 6th Centuries" *New Light on old Glass: Recent Research on Byzantine Mosaics and Glass,* Eds: Chris Entwistle-Liz James (London: The British Museum, 2013), s. 50.
[198] *Aynı.,* s. 49.
[199] Urbano, *Ön. ver.,* s. 92.
[200] Vladimir Cretulescu, "The Iconographical Programme of the Sant Apollinare Nuovo Basilica in Ravenna: An Early Byzantine Palimpsest", *Revista de Artă şi Istoria Artei,*Vol. 1(2012), s. 96.
[201] Muscolino, *Ön. ver.*, s. 49.
[202] Tracey Elizabeth Eckersley, "Putting Christians on the Map: Topographic Mosaics from Late Antique Jordan as Representations of Authority and Status" (Doktora Tezi, University of Louisville, 2016), s. 272.

koridorların zemini geometrik şekillerden oluşan mozaikle döşeliyken, orta nef figürlü, bitkisel, geometrik ve topografik tasvirlerin bulunduğu mozaiklerle kaplanmıştır. Üç apsisin zemininde yer alan mozaiklerin figürlü tasarımlardan oluştuğu görülmektedir. Naos'un zemini, tıpkı Kheir Beit Lei Kilisesi'nde olduğu gibi içlerinde hayvan betimlemelerinin olduğu bitki dallardan oluşan dairesel çerçevelerle süslüdür. MS 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen mozaik döşeme[203], ikonoklazm döneminde tahrip edilmiş ve orijinal tesseralar kullanılarak yeniden onarılmıştır **(Görsel 82)**[204]. Mozaik döşeme üzerinde yer alan hayvan betimlemelerinin kasıtlı olarak tahrip edildiği ve orijinal yerlerinden kaldırılan tesseraların karmaşık şekilde yerleştirilerek yeniden onarıldığı görülmektedir. Merkez panoda, kuzey ve güney apsiste ve bemada yer alan hayvan figürlerinin üzerinde de ikonoklastiklerin tahripleri ve sonrasında yapılan onarım izleri görülmektedir **(Görsel 83)**[205]. Buranın mozaik döşemelerindeki bazı figürler, Piskopos Sergius Kilisesi'nin mozaiklerindekiler gibi kimisi tahrip edilmiş, kimisi tahrip edilmemiş ya da bazı kısımları hasara uğramıştır. Bunun sonucunda da bazı figürlerin sağlam olduğu görülürken bazı figürlerin tamamında sansür uygulandığı görülmüştür. Bunun nedeni kesin olarak anlaşılmamış olsa bile bir inanış sonucu bu şekilde yapılmış olması gerekmektedir.

İkonoklazm dönemde tasvirlerin yok edilerek yerlerine düz tesseraların yerleştirilmesinin dışında bu alanlara bazen dini sembollerin ya da bitkisel bezemelerin yapıldığı da görülür. Bunun bir örneğini MS 7. yüzyıla tarihlenen Nicaea (İznik) Dormition (Koimesis) Kilisesi'nin[206] apsis **(Görsel 84a)** ve bema kemerine ait mozaiklerde **(Görsel 84b)** görmek mümkündür[207]. 1922 yılında Yunan işgali sırasında yıkılan kilise günümüze ulaşamamıştır. Kilise hakkındaki bilgileri, 20. yüzyılda yapılan çalışmalar ve yayınlar sayesinde bilmekteyiz. Kilise'nin mozaikleri *Hyakinthos* tarafından yapılmıştır.[208] Kilisenin apsis mozaiğinin üç evreli olduğu öne

[203] Lihi Habas, "Crosses in the Mosaic Floors of Churches in Provincia Arabia and Nearby Territories, Against the Background of the Edict of Theodosius II", *Journal of Mosaic Research*, Sayı: 8 (2015), s. 41
[204] Eckersley, *Ön. ver.,* s. 276.
[205] *Aynı.,* s. 278.
[206] Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I,* (Çev.: Ali Suat) (Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002), s. 109.
[207] Paul A. Underwood, "The Evidence of Restorantions in the Sanctuary Mosaics of the Church of the Dormition at Nicaea", *Dumbarton Oaks Papers,* Vol. 13(1959), s. 235.
[208] Bema ile apsis arasında bulunan yarım daire şeklindeki dar alanda yazılı yazıt üzerinde *Hyakinthos tarafından imzalanmıştır.'* şeklinde yazıldığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Underwood, *Ön. ver.,* s. 236.

sürülmektedir **(Görsel 85)**[209]. İlk evrede apsis, Meryem'in ayakta duran mozaiğiyle süslüydü. Bu ilk evreden, Meryem'in üzerinde durduğu platform, başının üzerindeki ışınların bulunduğu alan ve apsis mozaiğinin arka fonunu oluşturan altın rengi tesseraların tamamı kalmıştır. İkinci evrede, ikonoklazm döneminde bu İsa ve Meryem tasviri tahrip edilerek buraya büyük bir haç işlenmiştir. Üçüncü evre ise, tasvir kırıcılığın son bulmasıyla *Naukratios* adında bir mozaikçi, haç sembolünü kaldırarak apsisi orijinal görüntüsüne yeniden kavuşturmuştur[210]. Bazı bilim insanları haçın çevresindeki çatlak ve sonradan yapılan yamadan dolayı haçın, kilisenin orijinal apsis mozaiği olduğunu savunmuştur[211]. Fakat bu görüşte dikkat edilmeyen husus, haçın yan kollarının silik de olsa görünüyor olmasıdır. Yani haç daha önceki bir evrede bu alana oturtulmuş olmalıydı. Son evrede sadece Meryem ve İsa'nın yerleştirildiği alan kaldırılmıştır. Ayrıca bu evrelerde kullanılan tesseraların aralarında ton farklarının olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmacılar, birinci ve ikinci evreye ait altın renkte tesseraların üçüncü evreye ait tesseralarla eşleşmeyeceği görüldüğünden, mozaikçiler tarafından haçın ana hatlarının daha koyu renk tesseralarla (siyah ve kırmızı) değiştirildiğini söylemektedir[212].

Dormition Kilisesi'nin bema kemerlerinde bulunan dört melek üzerinde de müdahaleler bulunmaktadır **(Görsel 86)**[213]. Apsis mozaiğine müdahaleler yapılırken bu alandaki figürlü mozaiklere dokunulmamış olması pek mümkün değildir. Naukratios tarafından yapıldığı düşünülen onarımın, meleklerin kanatlarının üst hatlarında ve halelerini sınırlayan geniş bir alanda değişim izlerine ait hatlar görülmektedir[214]. Meleklerin çevresinde görülen bu değişim, bemadaki mozaiklerin, apsis mozaiğinin 1922 yılında yıkılmadan önceki son evresiyle aynı zamanda (MS 843'ten sonra) Naukratios tarafından onarıldığını gösterir[215].

---

[209] Underwood, *Ön. ver.*, s. 235.
[210] *Aynı.,* s. 235.
[211] Oskar Wulff, *Bibliographisch Kritischer Nachtragzu Altchristliche und Byzantinische Kunst* (Potsdam: 1937), s.72.; Dormition Kilisesi üzerine yazılmış yükseklisans tezinde haçın izlerinden ve yapılması için kaldırılan alandan bahsetmiştir. Fakat; Dormition Kilisesi apsis mozaiğinin ikinci evresine ait mozaikli alanda sadece üçüncü evrenin oturtulduğu yer, yani Meryem ve İsa'nın konumlandırıldığı alan kaldırılmıştır. Karşılaştırma için bkz.: Sedat Güngördü, "İznik Koimesis Kilisesi ve Önemi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019), s. 25.
[212] Underwood, *Ön. ver.,* s. 238.
[213] *Aynı.,* s.240.
[214] *Aynı.*, s.241.
[215] *Aynı.,* s.242.

Ürdün'de, Umm-ar Rasas kentindeki Piskopos Sergius Kilisesi'nin hemen bitişiğindeki St. Stephan Kilisesi'nin zeminini kaplayan mozaikler, ikonoklazm hareketiyle tahrip edilmiş bir başka örnektir. 1986 yılında bulunmuş bu mozaik kutsal toprakların topografik olarak betimlendiği bir başka döşeme örneğidir. Mozaik döşeme kilisenin bütün mekanlarını kaplamaktadır **(Görsel 87)**. Geometrik desenli mozaiklerle döşenen apsisin hemen önündeki altar masasının bulunduğu kısmın sağında ve solunda, açık zemin üzerine koyu renk tesseralarla yazılmış yazıt bulunmaktadır. Yazıtta, MS 756 yılında Esbos (Hesban)'dan gelen Staurachius ve Euremius adındaki kişilerin mozaiği yaptığı yazmaktadır[216]. Dikdörtgen planlı bemanın zemini sarmallardan oluşan bir tasarımla kaplanmıştır. Orta nefi bemadan ve yan koridorlardan ayıran sütunların arasındaki bordürde şehir sembolleri ve pastoral sahnelere yer verilmiştir. Orta nefteki dikdörtgen paneli çevreleyen bordürde de kutsal şehir tasvirleri ve aralarında balık avı sahnelerine yer verilmiştir. Geniş orta panoda, en alttaki akanthus demetinden çıkıp kıvrılarak tüm pano yüzeyine yayılan asma dalları ve yaprakları ve bunlar arasında insan ve hayvan betimlemeleri işlenmiştir. Sağ ve sol neflerde de geometrik motifler arasındaki kare panolarda hayvan betimlemeleri bulunmaktadır. Pastoforion hücrelerinin önünde de figürlü, geometrik ve yazıtlı mozaik panelleri görülür. Tüm panolarda rastlanan yazıtlarda; bağışçıların, mozaik ustalarının ve şehirlerin eski isimleri bulunmaktadır.

St. Stephan Kilisesi mozaiklerinde, ikonoklastik düşünceyle tüm insan ve hayvan betimlemelerinin tahrip edildiği, orijinal tesseraların karıştırılarak yerleştirilmesiyle ikonografik sansür uygulandığı, bazılarında ise bu tahrip edilen alanlara bitkisel bezemeler yerleştirildiği görülür **(Görsel 88)**. Orta neften bemaya geçişte, dikdörtgen bir panel içinde bulunan hayvan figürleri tahrip edilip, tesseraların gelişigüzel yerleştirilmesiyle yeniden onarılmış ve daha sonra bu onarımın üzerine bitkisel bezemeler yerleştirilmiştir **(Görsel 89)**. Bu da, inançlara bağlı olarak kasıtlı tahrip edilmiş olsalar bile, estetik görünüşlerine dikkat edilerek onarıldıklarını gösterir **(Görsel 90)**. Kalın bordür kuşağındaki şehirleri temsil eden yapılar arasında ve bema önündeki mozaikli alanda; balık avlayanlar, deve kuşu üzerinde insan figürleri, ağaçlar arasında bulunan insanlar, farklı su canlılarının üstleri, koyu ve açık renk tesseralarla sansürlenmiştir. Bu sansürleme çalışması, bazı figürlerin üstlerine muhtemelen

[216] Zaraza Friedman, "Boats Depiction in the 8th Century CE Nilotic Frames Mosaic in the Church of St. Stephen, Umm al-Rasas, Jordan", *Liber Annuus*, Vol. 55 (2005), s. 398.

mozaiğin farklı bir yerinden alınan balıkların yerleştirilmesiyle, bazılarınınsa farklı renkte tesseraların gelişigüzel yerleştirilmesiyle yapılmıştır. Diğer örneklerde olduğu gibi, canlı figürlerin silinmesine rağmen, geometrik, bitkisel vb. desenli alanlarda her hangi bir müdahalede bulunulmayarak mozaiğin orijinali korunmuştur. Güney koridorda bulunan yazıtlar üzerinde kim oldukları bilinmeyen bir grup tesselarius tarafından mozaiğin onarıldığı bildirilmiştir[217]. İkonoklazm dönemde İsa, Meryem, havari, azizlerin ve insan figürlerinin tahrip edildikleri bilinmektedir. Fakat bazı bölgelerde, özellikle Doğu Akdeniz coğrafyasında, St. Stephan Kilisesi mozaiklerinde de görüldüğü gibi yerel bir gelenek olarak hayvan figürlerinin de tahrip edildiği görülür[218]. Mozaiklerin MS 785 yılından sonra tahrip edildiği düşünülmektedir[219]. Buradaki tahribin amacı tasvirlerin yok edilmesi olduğu için onarım, tahribatın hemen ardından gerçekleşmiş olmalıdır.

St. Stephan Kilisesi MS 718-756 yılları arasına tarihlenirken, hemen bitişiğindeki Piskopos Sergius Kilisesi MS 587-588 yılları arasına tarihlendirilmektedir. İki yapının tarihleri farklı olsa da tahribatların ve onarım şekillerinin benzerliği, müdahalelerin eş zamanlı olduğunu göstermektedir. İki kilisenin de mozaiklerinin tahribi ve onarımı MS 8. yüzyıldaki ikonoklazm dönemde yapılmış olmalıdır.

Kasıtlı olarak tahrip edilmiş, fakat tekrar onarılırken estetik görünüşe önem verilmiş bir başka örnek, Ma'in Akropolis Kilisesi'nin nefine ve kuzey odasına ait mozaiklerdir. 1973 yılında yapılmış kazı çalışmalarında açığa çıkarılan mozaik döşemenin bir bölümü, günümüzde Madaba Mozaik Müzesi'nde sergilenmektedir. Mozaik döşemeler üzerinde hayvan, bitki ve ağaç betimlemeleri yer alır. Bunun dışında 1.27x2.05 m ölçülerinde olan kuzey odanın mozaiği üzerinde geometrik ve bitkisel bezemeler hakimdir **(Görsel 91)**[220]. Orijinalinde, burada bir ağacın altında, arka ayakları üzerinde yükselmiş, toynaklı ve uzun kuyruklu bir hayvan (keçi ?) betimlenmiştir. İkonoklast dönemde buradaki hayvan betimi kazınarak tekrar onarılırken farklı tesseralarla bu kısma bitkisel bir motif işlenmiş, hayvanın sadece

[217] Friedman, 2005, *Ön. ver.,* s. 398.
[218] Piccirillo, *Ön. ver.,* s. 231.
[219] *Aynı.* s. 231.
[220] Finbarr B. Flood, "Christian Mosaics in Early İslamic Jordan and Palestine a Case of Regional Iconoclasm", *Byzantium and Islam: Age of Transition,7th-9th Century*, Eds: Helen C. Evans, Brandie Ratliff (Newyork, 2012), s. 118.

arka ayaklarının ve kuyruğunun bir kısmı kalmıştır **(Görsel 92)**. Akropolis Kilisesi'nin mozaik döşemesi büyük oranda tahrip olduğu için, döşeme üzerinde başka bir onarım olup olmadığı bilinmemektedir.

Dini ve siyasi nedenlerle tahrip edilmiş mozaiklerin dışında, yapılarda zorunlu müdahalelerden kaynaklı tahribatların neticesinde onarılmış mozaikler de bulunmaktadır. Ostia'da Yedi Bilge Hamamı'nın (Terme dei Sette Sapienti), yuvarlak planlı frigidariumunda bu tanıma uygun bir onarım çalışması bulunmaktadır **(Görsel 93)**. Mekanın plan şekline uygun olarak koyu renk tesseralarla oluşturulmuş kalın bir bantla çevrili mozaik döşemede sarmaşık dallardan oluşan bitkisel kompozisyon içinde insan ve hayvan figürlerine yer verilmiştir. Siyah-beyaz renkte tesseralarla oluşturulmuş mozaik döşeme birkaç onarım evresi geçirmiştir. Mozaik üzerinde merkezdeki rögar kapağına doğru ilerleyen kısmın, burada zemin altına sonradan eklenen atık su tahliye hattının yapımı sırasında tahrip olduğu ve yeniden onarıldığı anlaşılmaktadır. Orijinal desene uydurma konusunda oldukça başarılı bir örnek olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, tessera derzlerinin orijinal kısımlardaki gibi çok sıkı olmayışı ve bazı bitkisel motiflerin ve hayvan figürlerinin tam olarak birleştirilememiş olması sebebiyle bu kısmın onarım olduğu fark edilmektedir. Daha sonraki bir dönemde mozaiğin başka bir yerinde açılan ikinci bir atık hattı da mozaiğin tahribatına yol açmış, ancak bu kısım onarılırken ilk onarım evresinde olduğu gibi orijinale uydurma çabası olmadan, dağılan tesseraların düzensiz biçimde dizilmesiyle kapatılmıştır **(Görsel 94)**[221]. Yapının, sürekli kullanılan bir hamamın frigidarium mekanı olduğu düşünülürse onarımın tahribatın hemen ardından yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Diğer yandan, frigidarium girişinin sürekli kullanılmasından dolayı büyük oranda tahrip olduğu ve bu alanın beyaz renk tesseralarla orijinal desene sadık kalınmadan onarıldığı görülmüştür.

5.2.1.2. Kasıtlı Olmayan Tahribatlar Sonucu Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları

Çeşitli etkenlere bağlı olarak mozaik üzerinde oluşan dökülmeler ve boşluklar, işlevselliğinde ve görüntüsünde bozulmalar meydana getirebilir. Farklı renkte tesseralarla yapılan tamamlamalar bazen mozaiğin çok önemli olmayan köşe, kenar bordürü veya mekanın köşelerinde kalan panolar üzerinde görülmektedir. Bu başlık

[221] John R. Clarke, *Roman Black and White Figural Mosaics,* (Newyork: Newyork University Press, 1979), s. 23.; https://www.ostia-antica.org/regio3/10/10-2.htm

altındaki antik onarım örnekleri, mozaiğin estetik görünüşüne dikkat edilmeyip, daha çok işlevselliğe yönelik tamiratları oluşturmaktadır.

Acemice ve gelişigüzel yapılmış onarımlar, erken dönem çakıl taşı mozaik döşemeleri üzerinde de görülmektedir. 1956 yılındaki kazı çalışmalarıyla gün ışığına çıkarılan Gordion Megaron 2 yapısına ait mozaik döşemede, antik onarım izleri bulunmaktadır **(Görsel 95)**. Mozaik döşeme, Megaron 2 yapısının 10.85x9.74 m ölçülerindeki ana odasının zeminini kaplamaktadır[222]. Anadolu'nun bu ilk renkli çakıl taşı mozaik döşemesinde, kırmızı, mavi, beyaz renk çakıl taşlarından yapılmış kare, üçgen, zikzak, kum saati, swastika ve rozet gibi geometrik şekiller kullanılmıştır. MÖ 8. Yüzyıla ait döşeme üzerinde, mozaik zeminlerdeki ilk antik dönem onarımı bulunmaktadır. Gordion'da Megaron 2'ye ait çakıl taşı mozaiğin kenarlarının bazı bölgelerinde, bölgede kolayca bulunabilen gri renk çakıl taşlarıyla onarımlar yapılmıştır[223]. Erken mozaik döşemeler üzerinde orijinal tasarıma sadık kalınmadan, farklı renkte taşlarla yapılmış onarımların görülmesi, estetik görünüşe önem verilmediği anlamına gelir. Mozaiğin farklı noktalarında görülen gri çakıl taşlarından yapılan onarımların, hepsinin aynı zamanda mı yoksa farklı dönemlerde parça parça yapılmış onarımlar mı olduğu, minerolojik incelemelerle anlaşılabilir, ancak şimdilik bu konu hakkında bir çalışma ve bilgi bulunmamaktadır. Fakat yamalardan ve onarımlardan, mozaik döşemenin kullanıma bağlı olarak yıprandığını ve onarımlar sayesinde uzun süre kullanıldığı söylenebilir[224].

Gordion'da Orta Phryg Dönemi'ne (MÖ 800-540) ait H Yapısı'nın ön odasında bulunan, kalın bir kil tabakası üzerine oturtulan çakıl taşı mozaik döşemede de antik onarım izleri mevcuttur **(Görsel 96)**. MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen[225] mozaik üzerinde beyaz ve kahverengi çakıl taşlarından yapılmış dama tahtası bordürleri ve düz şeritler yan yana dizilmiştir. Arkaik evreye ait mozaik döşemenin uzun süre kullanılmış olmasından kaynaklı tahribat izleri ve bu tahribatları gidermek için yapılmış yamaları fark edilebilmektedir. Onarımlar, mavi ve beyaz renkteki çakıl taşlarının düzensiz biçimde yerleştirilmesiyle yapılmıştır[226]. Basit geometrik

---

[222] Lynn E. Roller, *Incised Drawings From Early Phrygian Gordion:Gordion Special Studies IV*, (Philadelphia, 2009), s. 4.
[223] Rodney S. Young, "Early Mosaics at Gordion", *Expedition,* Vol. 7, No. 3, (Philadelphia: 1965), s. 12.
[224] *Aynı.* s.12.
[225] Salzmann, *Ön. ver.,* s. 7, Taf. 6.1.; Bingöl, *Ön. ver.,* s. 42, Abb. 30.
[226] Young, *Ön. ver.*, s. 9.

desenlerden oluşan bu mozaik döşeme, kentteki MÖ 8. Yüzyıla tarihli Megaron 2 yapısının mozaiklerinden geç tarihlidir. Buna rağmen, Megaron 2 yapısındaki mozaik onarımıyla benzer bir onarım uygulaması göstermektedir. Aradaki yaklaşık iki yüz yıllık farka rağmen, her iki mozaikte de uyumsuz, acemice ve ihtiyaca yönelik bir onarım uygulaması görülmektedir.

Ostia'da, gelişigüzel, özensizce yapılmış mozaik onarımlarına özellikle hamam yapılarında çokça rastlanılır. Yedi Bilge Hamamı (Terme dei Sette Sapienti) **(Görsel 97)**[227], Neptün Hamamı (Terme di Nettuna) **(Görsel 98)**[228] ve Koçlar Hamamı (Terme dei Cisiarii) **(Görsel 99)**[229] tespit edilenlerdir. Yedi Bilge Hamamı üzerinde zorunluluktan ya da kullanım sonucu tahrip olmuş ve onarım görmüş birkaç evre bulunmaktadır. Daha önce *Orijinaline Benzetilmeye Çalışılmayan Mozaik Onarım Uygulamaları* içinden *Kasıtlı Tahribatlar Sonucu Yapılan Onarım Uygulamaları'*nda bahsedilmişti. Fakat frigidariumun girişinde sürekli aşınmadan kaynaklı olarak büyük ölçekte bir onarım yapılmıştır. Neptün Hamamı frigidariumunda tritonlar, yunuslar ve balık figürleri gibi denizle ilgili betimlemeler yapılmıştır. Burada da siyah-beyaz tesseralarla yama şeklinde yapılmış onarım uygulamaları mevcuttur. Koçlar Hamamı'ndaki antik onarımın, mozaiğin bazı yerlerinde düzgün bir hat şeklinde olduğu görülürken, bazı yerlerinde gelişigüzel biçimde yama gibi yapılmıştır. Sonuç olarak bu üç yapıda, frigidarium mekanlarının siyah-beyaz renkte taşlardan oluşan mozaik döşemelerinin zaman içinde tahrip oldukları ve tesseraların gelişigüzel yerleştirilerek onarıldıkları görülür. Hamamlar, oldukça sık kullanılan yapılardır. Dolayısıyla, bu yapıların kullanımdan kaynaklı olarak tahrip olmaları beklenen bir sonuçtur. Bu yapıların frigidarium ve büyük salon gibi mekanlarında tahribatlara yer yer müdahale edilmiş oldukları görülmektedir.

Antiochia ad Orontes'de 1935 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkan, Erotes Seyyar Satıcı Evi'nde, Oda 2 mekanından bulunan Çobanlığa Ait Sahne Mozaiği üzerinde de antik onarıma ait izler mevcuttur **(Görsel 100)**. İki panelden oluşan mozaik döşeme, 2.05x1.23 m ölçülerinde, dikdörtgen şekil oluşturmaktadır[230]. Geometrik desenlerden oluşan bordür hat, kare şeklinde iki paneli birbirinden

[227] Clarke, *Ön. ver.*, s. 23.; https://www.ostia-antica.org/regio3/10/10-2.htm
[228] https://www.ostia-antica.org/regio2/4/4-2.htm
[229] https://www.ostia-antica.org/regio2/2/2-3.htm
[230] Sheila Campbell, *The Mosaics of Antioch*, (Kanada: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1988), s. 42.

ayırmaktadır. Panellerden birinde saçında bitki dallarından yapılmış çelenk bulunan kadın figürü bulunmaktadır. Başının sağında ve solunda iki harf şeklinde ayrılmış *BIOC* yazısı okunmaktadır. Diğer kare çerçeve içinde hayvan ve muhtemelen bir çobanın yer aldığı pastoral bir sahne yer almaktadır[231]. Mozaik döşeme MS 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Mozaikte, her iki çerçevenin de antik dönemde büyük boyutlarda tahribe uğradığı ve bu kısımların daha büyük ve farklı renkte tesseralarla onarıldıkları görülmüştür[232]. Figürleri eski haline benzetme çabasına hiç girilmediği, onarımı yapan kişinin gelişigüzel bir uygulamayla tahribatlı bölgeyi onardığı görülmektedir[233].

1939 yılı Antiocheia ad Orontes kazılarında, Defne/Harbiye'de Menander Evi'nde açığa çıkarılan, MS 2. yüzyıla tarihlendirilen Narkisos Mozaiği'nin antik dönemde küçük bir onarım geçirmiş olduğu görülmektedir **(Görsel 101)**. 3,11.5x4.67 m ölçülerindeki beş ayrı panodan oluşan mozaiğin merkezdeki panosunda, bir kaya üzerinde oturmuş, yarı çıplak Narkisos figürü bulunmaktadır. Beline dolanmış chlamysi ve uzun sandaletleriyle betimlenmiştir. Merkez panonun her iki yanında geometrik desenlerle doldurulmuş dikdörtgen paneller bulunmaktadır. Sağ alt köşede; kare pano içerisinde, Bahar mevsiminin kişileştirmesi bulunmaktadır. Başında bitki dallarından yapılmış bir çelenk ve önünde boş bir kase yer almaktadır. Figürün yüzünün tam ortasında farklı renk tesseralarla tamamlama yapıldığı görülmektedir **(Görsel 102)**. Mozaik döşemenin köşesinde ve küçük boyutta olması sebebiyle yama şeklinde yapılmış bu onarım orijinaline benzetilmeye çalışılmadan kullanım odaklı olarak yapılmıştır.

2018 yılında Antiocheia ad Cragum Latrina kazısında ortaya çıkmış mozaik döşeme üzerinde büyük ölçekli antik dönem onarımı bulunmaktadır **(Görsel 103)**. MS 2. yüzyıla tarihlendirilen[234] 7.50x2.86 m ölçülerindeki mozaik döşemede mitolojik konuların betimlendiği üç panelden sadece ikisinde işlenen konular anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde, Ganymedes mitolojisinin anlatıldığı sahne tasvir edilmiştir. Olması gerektiğinden biraz farklı betimlenen sahnede, Ganymedes, başında Frig şapkasıyla ve uzun, yüksek çizmeleriyle çıplak olarak görülür[235]. Ganymedes sol kolunu, leylek

[231] Campbell, *Ön. ver,* s. 42.
[232] Levi, *Ön. ver.*, s. 191.
[233] Campbell, *Ön. ver,* s. 42.
[234] Hoff-Can, *Ön. ver.,* s. 4.
[235] *Aynı.,* s. 5.

olarak betimlenmiş Zeus'un boynuna dolarken, sağ eliyle de latrinalarda kişisel temizlik için kullanılan süngerli bir sopayı (tersorium) tutmaktadır. Sahnenin sağında bulunan ağaç ve zemin betiminden, olayın biraz önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ganymedes'in başının sağında, *ΓΑΝΥΜΗΔΗΣ* yazısı okunmaktadır. İkinci panelde ise bir kısmı tahrip olmuş Narkisos figürü betimlenmiştir. Başında bir şapka ve boynunda chlamysi dışında herhangi bir kıyafeti bulunmamaktadır. Mitolojiye göre güzelliğiyle ünlenmiş Narkisos'un, bu mozaik döşemede uzun burunlu ve çirkin betimlendiği görülmektedir. Başının üzerinde Narkisos olduğunu gösteren *ΝΑΡΚΙΣΣΟΣ* yazısı açık bir şekilde okunmaktadır. Mozaiğin üçüncü panosunda gerçekleşen büyük çaplı bir tahribat muhtemelen yine kullanıldığı dönem içerisinde kapatıldığı için bu panelde hangi konunun işlendiği bilinmemektedir. Buradaki onarım, estetik bir kaygı duyulmaksızın, kullanıma yönelik bir ihtiyaçla yapılmıştır **(Görsel 104)**. Üçüncü panelin tamamına, ikinci panelinse bir kısmına kadar uzanan antik onarım, beyaz renkte tesseralardan yapılmış büyük bir yama şeklindedir. Onarımda kullanılan tesseralar hem renk hem de boyut olarak orijinallerinden farklıdır. Latrina'nın fonksiyonunu yitirmesinden sonra bu kısımda oluşan geniş çaplı tahribatlar nedeniyle antik onarımın boyutları ve sınırları tam olarak takip edilememektedir. Bununla birlikte bu onarımların üçüncü panelin tamamını, Narkisos panelinin küçük bir kısmını ve mozaiği çevrelen sarmaşık bordürünün bir bölümünü kapsadığı anlaşılmaktadır. Bu kadar kaliteli bir mozaiğin onarımında orijinale benzetilmeye çalışılmaması figürlerin işlenişindeki zorluktan, maliyetinden ve mekanın yoğun kullanımından kaynaklı olmalıdır. Onarım mozaiğin yapımından ne kadar zaman sonra yapılmış olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, ileriki zamanlarda yapılacak olan minerolojik incelemeler sayesinde orijinal alan ile onarımlı alan arasında detaylı kıyaslama yapılabilecektir.

Antiochia ad Orontes'de 1939 yılında bulunmuş Potico'nin, Güney koridoruna ait Achilles ve Deidameia Mozaiği üzerinde, farklı renkte tesseralardan yapılmış onarım bulunmaktadır **(Görsel 105)**[236]. Mozaik, 2.71x2.75 m ölçülerinde kareye yakın bir formdadır. Merkezdeki mitolojik figürler kırmızı renkte basamaklı piramitlerden oluşan iki bordür ve bunların arasında üçlü giyoş bezemesinin bulunduğu bantla çevrelenmiştir. Merkezde iki figür yer alır. Oturur şekilde betimlenmiş olan Deidameia

[236] Kazı raporları için bkz.: http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/27629#?c=&m=&s=&cv=&xywh=18%2C-76%2C2222%2C1405

figürünün yüzünün, tahrip olsa da Achilles'e dönük olduğu ve sağ kolunun bir miktar yukarıdaki el hareketiyle ona yönelik bir diyalog içinde olduğu bellidir. Sağda yer alan Achilles figürü tamamen tahrip olmuş, sadece sağ ayağının ucu ve kıyafetinin bir kısmı kalmıştır. Figürlerin kim olduklarını belli eden, Deidameia'nın başının üstünde *ΔΗΙΔΑΜΕΙΑ*, Achilles'inkinde de *ΑΧΙΛ…* şeklinde yazıtlar bulunmaktadır[237].

Achilles ve Deidameia Mozaiği üzerinde iki farklı alanda onarım uygulaması bulunmaktadır. Bunlardan biri giyoş bezemesi üzerinde, diğeri Achilles'in ayağının bulunduğu alanın çevresindedir **(Görsel 106)**. Panelin sol alt köşesinde, giyoş sarmallarının bulunduğu kısımda meydana gelen tahribat açık renkte tesseralarla tamamlanmıştır. Bu onarım çalışması dışında, panelin diğer yerlerinde orijinaline benzetme çabasıyla yapılmış uygulama da bulunmaktadır. Achilles'in sağ ayağının bulunduğu alanın tesserraları ve dizilişleri orijinal tesseralardan daha büyüktür. Bu kısımda, sahneyi sınırlandıran basamaklı piramitlerde de şekil bozuklukları vardır. Antik onarım, piramitlerin uç kısmına kadar yapılmış, orijinal bezemenin sadece uçları kalmıştır.

Önemli bir liman kenti olan Ostia'da kamusal yapılardaki mozaiklerde farklı dönemlerde yapılmış onarım evreleri görülmektedir. Kazı kayıtlarında belirtildiği gibi onarımların geneli özensiz, çirkin ve acemice olarak nitelendirilen tarzda yapılmıştır[238] **(Görsel 107)**. *Piazzale delle Corporazioni* olarak adlandırılan forumun MS 2.-3. yüzyıla tarihlendirilen portikolarına ait mozaiklerinde, kasıtlı olmayan fakat tesseraların gelişigüzel, özensizce yerleştirildiği onarım uygulamaları mevcuttur[239] **(Görsel 108-109)**. Antik onarımların; yunus balıkları, gemiler, fil, tritonlar ve çok çeşitli su yaratıklarının betimlendiği portiko mozaikleri üzerinde yoğunlukta olduğu görülmüştür. İncelemeler doğrultusunda büyük çoğunluğu tahrip olmuş 1 nolu dükkan sırasının stoasında kalan tabula ansata içindeki yazıtlı bölümde, koyu ve beyaz renk tesseralar kullanılarak gelişigüzel bir onarım yapılmıştır. Bunun yanı sıra 9 nolu dükkanda antitetik duruşlu yunus betimlemelerinin çevresinde koyur renk taşlarla yama bulunmaktadır. Yine 1 nolu dükkanda görülen onarım gibi buradaki onarım da stoa içindedir. Bu dükkan yapıları dışında forum yapısında 61 dükkanın 15'inde (10,

[237] Mozaik döşemenin, erken kazılarda çekilmiş fotoğrafları için bkz: http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/17729#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-139%2C73%2C1411%2C663
[238] https://www.ostia-antica.org/piazzale/p-contents-rest-frames.htm
[239] Russell Meiggs, *Roman Ostia*, (Oxford: Oxford University Press, 1973), s. 309.

12, 14, 19, 20, 22, 23, 27, 30, 33, 35, 55, 57) antik onarıma ait izler bulunmaktadır. Aralarında uygulama şekli açısından benzerlik bulunan bu onarımlarında kullanılan tesseralar, bazı yerlerde açık bazı yerlerde koyu renktedir.

Ostia, önemli bir liman kenti olmasından dolayı ticarette oldukça gelişmiş bir kenttir. Kent içindeki nüfus hareketliliğinin yoğun olarak maruz kaldığı yapılardan biri de forum yapısıdır. İnsanların devamlı olarak döşeme üzerinde gezinmesiyle aşırı sürtünmeye maruz kalan mozaik, yıpranarak deforme olmaktadır. Yapının kent içindeki kullanım yoğunluğundan dolayı, döşemelerin kısa sürede onarılması gerekmiştir. Bu durumun; aceleye gelmiş, özensizce ve çirkin bir işçiliği ortaya koyması normaldir **(Görsel 110)**. Forum yapısının portikolarına ait siyah-beyaz döşemelerin, antik dönemde yoğun kullanımından kaynaklı olarak pek çok kez onarılmış olduğu aşikârdır. Fakat tesseraların gelişigüzel şekilde yerleştirilmesinden ve döşemelerin yalnızca siyah-beyaz renkte tesseralarla oluşmasından bu evreler ayırt edilememektedir.

Urfa-Edessa mozaikleri arasında, Üç Ayaklı Sehpa Mozaiği olarak adlandırılan[240] döşemede farklı bir onarım uygulaması bulunmaktadır. 1956 yılında bir mezar zemininde bulunan mozaik döşeme, 1969 yılında kaçakçılar tarafından kaçırılmak üzere yerinden sökülerek tahrip edilmiştir **(Görsel 111)**[241]. Günümüzde Aya İrini Müzesi'nde muhafaza edilen MS 3. yüzyıla tarihli mozaik döşemenin büyük bir kısmı eksik ve iki parça şeklinde sergilenmektedir. Mozaik döşemede, Adona ve ailesinin tasviri yer almaktadır. Döşemede dört yetişkin ve iki çocuk figürü betimlenmiştir. Merkezdeki sarı giyimli, sakallı erkek figürü Adona ve onun solunda duran yüksek başlıklı kadın figürü ise annesidir. Sahnede sarı giyimli kız çocuğu ve onun karşısındaki kahverengi giyimli erkek çocuk, muhtemelen Adona'nın çocuklarıdır. Döşeme üzerindeki Süryanice yazıtta; mezarı, kendisi ve çocukları için yaptırdığıyla ilgili bilgilendirme mevcuttur[242].

Mozaik döşemenin, 0.51x1,00 m ölçülerindeki parçası üzerinde, Adona'nın yanında, kahverengi kıyafetli olan figürün karın kısmında, sarı giyimli çocuğun

[240] Mozaik döşeme, tütsü kabı olduğu da düşünülen üç ayaklı bir eşyadan dolayı, "Üç Ayaklı Sehpa Mozaiği" olarak adlandırılmıştır: Salman, *Ön. ver.*, s. 176.
[241] Barış Salman, "Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa ve Samosata Mozaikleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007), s. 175.
[242] Mehmet Önal, *Urfa-Edessa Mozaikleri,* (Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi: 2017), s. 45.

başının hemen üstünde nedeni bilinmeyen bir tahribatın ardından onarım yapılmıştır **(Görsel 112)**. Onarılan bu kısım üstündeki desenin mozaiği çevreleyen dalga ve giyoş bordürlerine renk ve boyut olarak benzerliği dikkat çeker. Bu da, bu yamanın bordürden alınan bir parçayla yapıldığını düşündürür. Nitekim, bu bordürlerin neredeyse tamamı tahrip olmuştur.

0.77,5x1,43 m ölçülerindeki ikinci parçanın bordür kısmında da gelişigüzel şekilde yerleştirilen tesseralarla yapılmış onarım uygulaması görülmektedir **(Görsel 113)**. İkinci parçanın bordürü dışında sadece birkaç noktasında da antik dönemde yapılmış onarım izleri bulunmaktadır. Kaçak kazılar sonucunda tahrip edilmiş mozaiğin 1961 ve 1970 yıllarında yapılmış çizimlerinde, en önde duran kahverengi kıyafetli erkek çocuğun göğüs hizasında bir el bulunmazken, Aya İrini Müzesi'nde sergilenen parçada görülmektedir. Çizimlerde, çocuğun arkasında bulunan bireylerin çocukla herhangi bir teması bulunmamaktadır. Çizimlerdeki eller karşılaştırıldığında, çocuğun önündeki bu elin aslında Adona'nın sol eli olması muhtemeldir. İkinci parçanın sağ alt köşesinde bordürün devam etmeyerek sarı renk tesseralarla döşendiği görülmektedir. Kıyafet kıvrımına benzeyen bu alanda da mozaik üzerindeki bir alanın kaldırılarak yerleştirilmiş olması muhtemeldir. 1961 ve 1970 yıllarında yapılan çizimlere göre bu kısım Adona'nın kıyafetinin parçası olmalıdır. Yapılan onarım çalışması günümüz restorasyon ilkelerine uygun olmayıp, antik dönemde yapılmış olması gerekmektedir. Mozaiğe ait çizimler, modern onarımların aslına uygun yapılmasına katkı sağlayan belgelerdir. Modern restorasyon uygulamaları arasında, bir parçanın orijinal yeri bilinmeden gelişigüzel bir alana yerleştirilmesi de restorasyon ilke ve tüzüklerine uymamaktadır. Bu bakımdan Adona ve ailesine ait mezarın, bir sebepten ötürü küçük çaplı tahrip olduğu ve bunun sonucunda da mozaiğin farklı noktalarında olan parçaların, bu alanlara yerleştirilmiş olması gerekmektedir. Bu kaldırılan alanların yerlerine de farklı renk tesseralar kullanılarak kapatılmış olmalıdır. Çizimlerde mozaiğin mevcut halinin yapılmayarak, olması gerektiği şekliyle yapılmış olduğu söylenebilir.

Gaziantep Doliche Antik Kenti'nin Güney yamacında, ana kayanın tıraşlanması sonucu oluşturulmuş bir teras üzerinde yer alan[243], 2015 kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılmış Erken Bizans kilisesine ait mozaik döşemede antik

[243] Michael Blömer, Dilek Çobanoğlu, Engelbert Winter, "2017 Yılı Doliche Kazı Sezonu", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı I,*(Ankara: 2019a), s.652.

dönem onarımına ait izler mevcuttur. Bir kısmı gün ışığına çıkarılmış olan mozaik döşemenin, diğer kısımları kazısı tamamlanmadığı için görülememektedir **(Görsel 114)**. Orta nefte yer alan mozaik döşemenin 9.30x15.30 m'lik bir alanı açılmıştır[244]. Orta nefin mozaiğini, kuzey ve güneyde sütun kaidelerinin yerleştirildiği stylobat sınırlandırmaktadır[245]. Mozaiğin gün ışığına çıkarılmış bölümünden yola çıkılarak henüz açılmayan yerlerinin de geometrik şekillerle süslü olduğu düşünülmektedir. Giyoş ve dalga bordürler, kare panolar içinde meander bezemeleri, zikzaklar, solomon düğümleri, rozetler gibi geometrik şekiller bulunmaktadır. Yüzeyi oldukça tahrip olmuş mozaik döşeme, MS 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir[246].

Doliche Antik Kenti, Keber Tepesi Güney yamacında yer alan kiliseye ait opus tesselatum teknikteki mozaik döşemenin orta nefinde, beyaz renkte tesseraların orijinal tasarım dikkate alınmadan yerleştirildiği görülmektedir **(Görsel 115)**. Küçük sayılamayacak bir ölçüde olan onarım, yama görüntüsü verir şekildedir. Onarım, orta nefin kuzeybatısındaki kaidelerin hizasında bulunmaktadır. Mozaik döşemenin görünürdeki alanları içinde benzer bir onarım uygulaması görülmemektedir. Kilise MS 7. yüzyılda yaşanan bir depremin ardından bir daha kullanılmamıştır[247]. Bu onarım sayesinde kilisenin mozaik onarıldıktan sonra bir süre daha kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Orijinaline benzetilmemiş, farklı renk tesseralarla yapılmış mozaik onarım örneklerinden biri de, Aphrodisias'da kuzeydoğu surunun iç tarafında ne amaçla kullanıldığı bilinmeyen bir yapı içerisinde bulunmaktadır **(Görsel 116)**. 5x8 m ölçülerindeki mozaik döşemenin üzerinde sekizgen panolar içinde çeşitli geometrik ve figürlü sahneler yer almaktadır[248]. Giyoş sarmallarının ayırdığı sekizgen panoların içinde solomon düğümleri ve figürlü sahneler yer almaktadır. Figüratif betimlemelerden yalnızca iki tane görülmektedir. İlk sekizgen çerçeve içinde, bir adam ve bir çocuğun betimlenmiş olduğu, muhtemelen bir alışverişin yapıldığı sahne canlandırılmıştır **(Görsel 117)**. Üzerinde kahverengi-pembemsi renkteki hylamisi ve kısa saçlarıyla soylu olduğu düşünülen adam, arkasında bulunan küçük çocukla bir

[244] Michael Blömer, Dilek Çobanoğlu, Engelbert Winter, "Die Stadtgrabung in Doliche Zu den Ergebnissen der Feldarbeiten 2015-2018", *Istanbuler Mitteilungen*, Band 69,(Berlin, 2019b), s.119.
[245] *Aynı.* s.119.
[246] *Aynı.* s. 121.
[247] *Aynı.,* s. 172.
[248] Sheila D. Campbell, *The Mosaics of Aphrodisias in Caria*, (Toronto: 1991), s. 31.

tezgah önünde betimlenmiştir. Tezgahın arkasında bulunan üçüncü kişi tahrip olmuştur. Adamın sağında duran çocuk antik dönemde tahrip olmuş, yine antik dönemde açık renk ve farklı boyutta tesseralarla onarılmıştır[249]. Aynı onarım uygulaması merkezdeki adamın dizinin çevresinde de görülmektedir. Diğer bir sekizgen panoda, sadece üç adet ayak betimlemesi kalmıştır **(Görsel 118)**. İlk panoda olduğu gibi burada da figürlerin antik dönem içerisinde tahrip olup farklı renk ve boyuttaki tesseralarla kapatıldığı görülmektedir. Onarım, orijinal görünümüne benzetilmeden, tamamen işlevselliğe yönelik yapılmıştır[250]. MS 350-375 yılları arasına tarihlendirilen mozaik döşemenin ne zaman onarıldığı kesin olarak bilinmemektedir.

Günümüzde Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Epikosmesis Mozaiği, açık zemin üzerine koyu renk betimlemelerin hakim olduğu kare planlı bir mozaik panodur **(Görsel 119)**. Dairesel meander bandıyla çevrelenen alanda yer alan kadın figürünün belden üstü betimlenmiştir. Figürün başında, değerli taşlardan yapılmış bir taç, kulaklarında küpe ve boynunda oldukça süslü bir gerdanlık bulunmaktadır. Başının sağında ve solunda "*ΕΠΙΚΟCΜΗCΙC"* yazısı iki parçaya ayrılarak yazılmıştır. MS 5. yüzyıla tarihlenen Epikosmesis mozaiğindeki antik dönem onarımı, merkezdeki figürü sınırlandıran meander kuşağının üzerinde görülmektedir. Saat 10:30 yönünde, meander bezemesinin devam etmeyip, açık renkte tesseralarla yama şeklinde kesildiği görülmektedir **(Görsel 120)**. Onarımda kullanılan tesseraların, orijinallerine göre daha büyük boyutta olması da bir farklılık olarak görülmektedir. Küçük ölçekli bir onarım olmasına rağmen farklı renk tesseralarla yama yapılması, onarıma özenilmediğini göstermektedir.

5.2.2. Taş Plakalarla Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları

Mozaiklerdeki antik dönem onarımlarında mermer plakalar, terracottalar, taşlar ve camlar da kullanılmıştır[251]. Bu onarım uygulamasının tercih ediliş sebebi, tesserayla onarım yapacak bir ustanın olmayışı ya da mozaiğin acil onarım gerektirmesi olabilir. Bu başlık altında incelediğimiz mozaik onarım örneklerinde, işlevsellik ön planda tutulmuş, estetik kaygıysa dikkate alınmamıştır. Bunun sebebi, mozaiklerin önemlerini kaybetmelerinin ardından, tahripli alanı bir an önce kapatmak

[249] Campbell, 1991, *Ön. ver.,* s. 31.
[250] Scheibelreiter-Gail, *Ön. ver.,* s. 203.
[251] Mavromichali, *Ön. ver.,* s. 113.

olmalıdır. Antiochia, Ostia ve Ephesos gibi önemli mozaik merkezlerinde bile bu onarım uygulamaları mevcuttur.

Ephesos Antik Kenti'nde Yamaç Evi 2'nin Konut 2 yapısına ait peristilin güneybatı köşesinde yer alan mekanda, açık renk tesseralarla yapılmış mozaik döşemenin merkezinde, iç içe iki dikdörtgen çerçeveden oluşan emblemata yer alır **(Görsel 121)**[252]. İçteki çerçevenin içinin küçük karelerle süslü olduğu, mozaiğin orijinal tesselatumunun sağlam kaldığı güneybatı köşesinden anlaşılmaktadır. Bu emblemata üzerinde oluşan tahribat, daha sonraki bir dönemde düzensiz mermer plakalarla kapatılmıştır. Gri, beyaz vb renkli mermer plakalar, mozaiğin orijinal hali dikkate alınmadan çerçeve bantlarını da keser şekilde yerleştirilmiştir. Oldukça gösterişsiz bir tasarıma sahip mozaik döşeme, muhtemelen konuklar tarafından kullanılmayan bir mekan olmalıdır. Buranın tahrip olması sonucunda da onarımına çok özenilmeyerek mermer plaklarla hasar bir an önce kapatılmaya çalışılmıştır.

Ostia'da MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen[253] *Caseggiato dell'Invidioso* dükkanının batı köşesindeki figürlü mozaik döşeme de antik dönemde taş plakalarla onarılmıştır **(Görsel 122)**[254]. Siyah-beyaz tesseralardan oluşan mozaiğin üzerinde farklı türde deniz canlıları, kayık içinde balık avlayan balıkçı, çocuk ve sırt üstü uzanan bir figürden oluşan konu işlenmiştir. Mekanın merkezinde bulunan su haznesi ve rögar kapağının yerleştirilmesi sırasında mozaik tahrip olmuş ve bu alandan sökülen tesseralar su haznesinin ve rögar kapağının çevresine gelişigüzel yerleştirilmiştir. Bu nedenle buradaki çocuk ve sırt üstü uzanan figür bu onarım evresi içinde tahrip olmuştur. Buradaki onarım iki farklı şekilde yorumlanabilir: Ya su haznesi ve rögar kapağı, ihtiyaç duyulması üzerine buraya sonradan eklenmiş, hem bunlar hem de bunlara bağlı atık su kanalının yerleştirilmesi için bu kısımdaki mozaik döşeme kaldırılmış ve daha sonra kenarları aynı tesseralarla doldurulmaya çalışılmış, ya da burada zaten var olan bu sistemde meydana gelen bir arızanın onarımı için mozaik döşeme kısmen kaldırılmış olabilir. Mekanın kullanım süresi içinde su haznesi ve drenaj sistemindeki arızadan kaynaklı olarak tesseralar boru hattı boyunca kaldırılmış ve buralara mermer plakalar yerleştirilmiştir. Mermer plakaların parçalar halinde

[252] Scheibelreiter-Gail, *Ön. ver.,* s. 231.
[253] https://www.ostia-antica.org/regio5/5/5-1.htm
[254] https://www.ostia-antica.org/regio5/5/5-1.htm

yerleştirildiği bu onarımın pratik olmasından dolayı yapıldığı düşünülse de yeni bir arızanın da gerçekleşebileceği de ön görülmüş olabilir.

Ostia'da mermer plakalarla onarılmış bir başka yapı, balıkçı dükkanı olarak kullanılan "Taberne dei Pescivendoli"dir **(Görsel 123)**. 1920-1938 yılları arasında kazısı yapılmış[255] mekanın ortasında, iki ayaklı mermer bir masa bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı mekanın zemini, siyah-beyaz tesseralardan oluşan mozaikle kaplıdır. Triton ve yunus balıklarının betimlendiği mozaik döşeme üzerinde farklı onarım evreleri bulunmaktadır. Mozaik döşemedeki beyaz renk tesseraların bazı alanlarda düz bir hat oluşturur şekilde açık tonda oldukları görülür. Bazı yerlerde figürleri kesen müdahale izleri de dikkat çekmektedir. İlk evreye ait olduğu düşünülen bu onarım uygulamasının dışında, girişten masaya kadar mermer plakalarla yapılmış başka bir antik onarım uygulaması da bulunmaktadır **(Görsel 124)**. Gri ve beyaz mermer plakaların kullanıldığı onarımda mermerler gelişigüzel şekilde kesilerek yerleştirilmiştir. Mermer plakalar, masanın bulunduğu alanda ikiye ayrılarak mekanın güney duvarına bitişik olarak yapılmış balık havuzuna dönüş yapmaktadır. Belki de bu onarım uygulaması, balık havuzunun tahliye hattında yaşanan bir arızadan dolayı zorunlu yapılmıştır. Ayrıca, balık havuzunun kuzeydoğu köşesinde de gri ve beyaz mermer plakalarla onarım yapılmıştır. MS 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen mozaik döşeme[256], yapının kullanım süreci içinde tahrip olmuş ve MS 3. yüzyıl içinde onarılmış olmalıdır.

Ephesos Yamaç Evi 2, Konut 6'nın 31a olarak adlandırılmış mekanında, peristil mozaikleri üzerinde taş plakalar kullanılarak yapılmış antik onarım uygulaması bulunmaktadır **(Görsel 125)**[257]. Avlu, dikdörtgen şeklindeki siyah-beyaz renkte mermer plakalarla döşenmiştir. Avluyu çevreleyen batı ve güney koridorları, geometrik şekillerden oluşan mozaikle döşenmiştir. Güney koridorda boydan boya devam eden bir mermer döşeme hattı, bu kısma mozaik taban tahrip edilerek eklenmiştir. Bu mermer plakalar, avlunun güneydoğu köşesindeki apsidal planlı bir çeşmeyle bağlantılı bir kanalı örtmek için kullanmıştır. Ya apsidal çeşme bu zemin altı kanalıyla birlikte bu kısma sonradan eklenmiş, ya alternatif bir atık su kanalına ihtiyaç

[255] https://www.ostia-antica.org/regio4/5/5-1.htm
[256] https://www.ostia-antica.org/regio4/5/5-1.htm
[257] Scheibelreiter-Gail, *Ön. ver.,* s. 242.

duyulmuş ya da zemin altında oluşan bir arıza nedeniyle mozaik tahrip edilerek onarımdan sonra mermer levhalarla kapatılmış olmalıdır.

Aynı yapının Mermer Salon (31) olarak adlandırılan mekanında da benzer onarım uygulaması bulunmaktadır **(Görsel 126)**. Yapının yemek odası olduğu düşünülen U formdaki mekanın zemini, koyu renk tesseralarla yapılmış ince çizgisel bir çerçeve içinde düzenli yerleştirilmiş kare şeklinde nokta rozetlerle süslenmiştir. Bu alan dışında zemin, siyah-beyaz renkli mermer plakalarla döşelidir. Mekanın, hem mermer döşeli alanında hem de mozaik kaplı alanda antik onarıma dair izler mevcuttur. Mozaikli bölümün doğusunda ve güneybatı köşesinde mermer plakalarla yapılmış onarım uygulaması görülür **(Görsel 127)**. Triclinium gibi sürekli misafirlerin ağırlandığı bir mekanda, estetik görünüşüne aldırmadan kalitesiz bir onarım yapılmış olması, maliyeti düşürme ya da zaman kazanma amaçlı olabilir. Bunun yanı sıra, mekanın yaklaşık yarısı zaten mermer döşenmiş olduğu için çok göze batmayacağı da düşünülmüş olabilir. Ephesos Yamaç Evi 2, Konut 6'nın 31a ve 31 mekanları, MS 3. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlendirilmektedir[258]. Fakat mozaik döşemelerdeki onarımlar, mekanların kullanım süresi içinde yani MS 3. yüzyılın sonları - 4. yüzyılın başlarında yapılmış olmalıdır.

Antiochia ad Orontes'de Deniz Tanrıçası Evi'nde de, mozaik döşemesi üzerinde taş plakalarla kaplı onarım uygulaması bulunmaktadır. Deniz Tanrıçası Evi'nin koridoruna ait mozaik döşeme, günümüzde Fogg Sanat Müzesi'nde bulunmaktadır **(Görsel 128)**. 1939 kazılarında açığa çıkarılmış olan mozaik döşemede, yan yana yerleştirilmiş üç dikdörtgen panel, geometrik şekillerden oluşmuş kalın bir bordürle çevrelenmiştir. İlk panelde, yuvarlak madalyon içinde, Deniz tanrıçası ve yunus üzerinde Eros figürü betimlenmiştir. Döşemenin diğer ucunda bulunan panelde, çevresi geometrik şekillerle çevrilmiş bir betimleme bulunmaktadır. Fakat tahribattan dolayı ne betimlendiği bilinmemektedir. Döşemenin ortasında bulunan üçüncü panelde ise köşelerdeki dairesel panolar içerisinde büst şeklinde figürler işlenmiştir. Figürlerin yüzleri antik dönemde tahrip olmuş, ardından mermer plakalarla kapatılmıştır **(Görsel 129)**[259]. Paneldeki dört figürün mozaiğin önemini kaybetmesiyle birlikte kasıtlı bir müdahale sonucu tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Mozaik döşeme üzerindeki diğer figürlerde benzer bir müdahale bulunmamaktadır. Çerçevedeki

[258] *Aynı.,* s. 244.
[259] Levi, *Ön. ver.*, s. 349.

kişilerin ev sahiplerine ait portreler olması muhtemeldir. Bu değişim, konutun sahiplerinin değişmesi ya da aile bireylerinden sonraki nesilin yapmış oldukları değişimler olabilir. Bu şekilde düşünüldüğünde, MS 494-496 yılları arasına tarihlenen mozaik döşemenin, MS 6. yüzyıl içinde tahrip görüp onarılmış olabileceği düşünülmektedir. Bu tahribatın ardından onarılan mozaik döşeme bir süre daha kullanıma devam etmiştir.

Antiocheia ad Cragum'da Büyük Hamam yapısının 24.50x14.50 m ölçüsündeki dikdörtgen avlusunun ortasında 11.53x4.82 m ölçülerinde, iki ucu apsidal bir havuz bulunmaktadır[260]. Havuz dışında mekanın tümü mozaiklerle kaplanmıştır. 2012 kazı çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarılan avlu mozaiklerinin tamamı geometrik bezemelerden oluşmaktadır. Havuzun doğu ve batısında, 2.30x2.30 m ölçülerinde sekizer adet yapılmış kare paneller üzerinde; gamalı haçlar, dama tahtası, eş merkezli kare bezemeleri, solomon düğümleri, üç boyutlu küpler, eş merkezli daireler, kareler, stilize rozetler gibi bezemler bulunmaktadır[261]. Havuzun kuzey ve güney ucundaki alanlar da, çapraz taramalar içinde, elmas bezemeleri yer almaktadır. Havuzun kuzey ve güney tarafında bulunan drenaj sistemine ait kapaklar, kalın mermer plakalarla kapatılmıştır. Bu iki drenaj açıklığının dışında, havuzun doğusunda dört kollu yıldız ve elmas bezemesiyle süslü kare panel içinde, 0.48x0.82 m ölçülerinde üçüncü bir drenaj kapağına ait açıklık ve havuza doğru 240 cm uzunluğunda 10 cm genişliğinde bir kanal bulunmaktadır **(Görsel 131)**. Mozaik panelin, neredeyse merkezinde yer alan açıklığın çevresinde, yıldız bezemesinin kollarına ait kısımlar görülmektedir. Bu drenaj açıklığı, havuz ve mozaiklerin yapıldığı tarihten daha geç bir dönemde yapılmış olmalıdır. Drenaj açıklığı mozaik döşemenin yapımı sırasında yapılmış olsaydı; paneldeki bezemeler, bu açıklığa uyum sağlayacak şekilde tasarlanırdı. İhtiyaç doğrultusunda kasıtlı olarak tahrip edilmiş alan, yapılan düzenlemelerle kullanıma uygun hale getirilmiştir. Havuzun çevresindeki bu müdahale dışında, güney ucunda yer alan mozaik döşeme de, büyük ölçekte oluşmuş lakunanın batı ucunda, 0.20x0.35 m ölçülerinde bir taş, antik dönem içinde yatak harcına gömülmüştür **(Görsel 132)**. Bu alanda, antik dönemde oluşmuş lakuna boşluğu orijinal tasarımı dikkate alınmadan farklı malzemeyle kapatılmıştır. MS 3. yüzyılın ortasına tarihlenen Antiochia ad

[260] Birol Can, "Geometric Mosaics from the Courtyard of the Great Bath at Antiochia ad Cragum in Western Rough Cilica", *Uludag University Journal of Mosaic Research,* Vol. 10 (2017), s. 84.
[261] *Aynı.* s. 87.

Cragum Büyük Hamam mozaikleri,[262] kullanım kaynaklı oluşan müdahale ve onarımlar oldukları için MS 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmeleri gerekmektedir **(Görsel 130)**.

1939 yılındaki Antiochia ad Orontes kazılarında açığa çıkarılan Aion Evi'nin bir odasını süsleyen Aion ve Chronoi mozaiği mermer plakalarla onarılmıştır **(Görsel 133)**[263]. Geometrik pano ve bordürlerle çevrili merkezi panoda bir ziyafet sahnesi betimlenmiştir. Döşemenin sağında stibadium[264] üzerine uzanmış üç figür önlerindeki masada sunulan ikramlıklara uzanmaktadırlar. Sahnenin solunda, ayakta duran Aion figürünün başı ve bir eli dışında tüm vücudu antik dönemde tahrip olmuş, sonrasında da mermer plakalarla onarılmıştır **(Görsel 134)**[265]. Küçük sayılmayacak bir boyutta olan onarımın Antiochia gibi önemli bir mozaik merkezinde, orijinal tasarıma uymayacak şekilde yapılmasının nedeni, döşemenin yapı içindeki öneminin zaman içinde değişmesi ya da bu mekanın dışarıdan gelen misafirlere kapalı olması olabilir. Nitekim mekanın sonraki dönemlerinde mozaiğin üzerinden duvar hattı geçer[266]. Mozaik döşeme, bezemelerin stiline bakılarak MS 235-312 yılları arasına tarihlendirilirken[267], kullanıma yönelik yapılmış antik onarım MS 3. yüzyılın sonlarında yapılmış olmalıdır.

5.2.3. Lakunaya Harç Doldurularak Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları

Antik onarım uygulamaları arasında tessera ve taş plakaların haricinde harç doldurularak yapılmış müdahaleler de bulunmaktadır. Bu onarım uygulamasında da farklı malzeme kullanılarak yapılan diğer onarımlar gibi estetik kaygı güdülmemiştir. Pompeii Antik Kenti'nde, Faun Evi'nin exedrasını süsleyen İskender Mozaiği'nin farklı antik onarım uygulamalarına, *Orijinaline Uydurulmaya Çalışılan Mozaik Onarım Uygulamaları* başlığı altında değinilmişti. Orijinaline benzetilmeye çalışılan bu onarım uygulamaları dışında, aynı panoda harçla yapılmış onarımlar da

---

[262] Can, 2017, *Ön.ver.*, s. 98.
[263] http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/17754
[264] Merkezde bulunan yuvarlak masa çevresine yerleştirilmiş klinelerin yan yana gelerek oluşturdukları yarı dairesel sedire verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Birol Can, Demet Beşikçi, "Sigma Formlu Masalar ve Blaundos Altar Tablası", *Cedrus*, Cilt: 8, (2020), s.385.
[265] Levi, *Ön. ver.*, s. 197.
[266] Doro Levi, "Aion", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 13 (1944), s. 271.
[267] Campbell, *Ön. ver.,* 1988, s. 58.

bulunmaktadır **(Görsel 135)**[268]. Yapının yazlık tricliniumunun zeminini döşeyen mozaiğin MS 62 depremiyle tahrip olmasıyla mozaikte geniş çaplı onarımlar yapılmıştır. Daha önce de değinildiği gibi (bkz. Bölüm 5.1.), döşemenin bazı yerlerinde tesseralarla yapılan ve orijinale uydurulmaya çalışılan onarımlar varken, panonun büyük bölümünde harç dolgu kullanılması, işçilikteki detayla açıklanabilir. Orijinali fresko üzerinde resmedilmiş olan bu kompozisyonun bu derece detaylı ve girift hatlardan oluşması da bundandır. Konunun heyecanını ve önemini yansıtmaya yönelik bu detaylı işçilik, onarımı yapacak ustanın karşılaştığı en büyük sorun olmalıydı. Mozaiği aynı detayla ve aynı etkiyle verebilmenin mümkün olmadığı, panonun bordür kısımlarında ve kısmen figürlü alanlarda başlanan onarımlarla anlaşılmış olmalı. Nitekim küçük birkaç kısımda tesseralarla orijinaline benzetme gayreti fark edilebilmektedir. Ancak, tahribatın büyüklüğü düşünüldüğünde, uzun zaman ve maliyete mal olacak bu onarım, her ne kadar yapılmış olsa dahi, belli ki orijinaline asla benemeyecekti. Bu yüzden, figürlü kısımlardaki bu büyük lakuna bşlukları harçla doldurulmuş olmalı. Diğer yandan, mekanın tahribatına yol açan MS 62 depreminin kentte yarattığı tahribat düşünüldüğünde, olasılıklı kentin sakinleri ve bu yapının sahipleri eski ekonomik güçlerini büyük ölçüde yitirmiş olabilirler.

İskender mozaiğinde karşılaşılan onarımın iki farklı döneme ait olduğu öne sürülse de[269], 5.1. bölümünde de değinildiği gibi bu mümkün görünmemektedir. Çünkü, burada iki farklı teknikte, hem tesseralarla hem de harçla yapılmış onarımlar görülse de, bunların uygulandığı tahribat alanı iki farklı dönemde oluşmuş değildir. Anlaşılan, MS 62 yılında meydana gelen geniş çaplı tahribatın sonrasında, çevre bandı ve geometrik bordür gibi kısımlar tesseralarla onarılmış, ancak aynı şekilde tesseralarla onarılmaya başlanan figürlü panonun karmaşık ve detaylı yapısı sebebiyle, zaman ve maliyeti de düşünülerek, bundan vazgeçilmiş ve bu kısımlar harçla doldurulmuştur.

---

[268] Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 43.

[269] Farklı düşünceler için bkz.: Dunbabin, *Ön. ver.*, s. 43.; http://www.nbcnews.com/id/34770241/ns/technology_and_science-science/t/scientists-figure-out-how-ancient-art-was-seen/#.Xt9vQGgzbIU

5.3. Mekansal Onarımlar

Müdahalelerin, mekanların tamamında uygulanmasından dolayı *Mekansal Onarımlar* şekilnde başlıklandırılan bu bölüm, zamanla önemlerini kaybedip, üstlerine yeniden yatak harcı dökülerek yeni bir mozaik döşeme yapılan örnekleri içerir.

Smyrna Agorası, Mozaikli Yapı olarak adlandırılan mekanın galerilere ayrılmış bölümlerinde, farklı dönemlerde yapılmış birkaç evreli mozaik zemin bulunmaktadır. Geometrik bezemelere süslü zemin döşemelerinin, iki evreli oldukları kazı çalışmalarıyla açığa çıkarılmıştır. Birinci galeri olarak adlandırılan mekanı kaplayan mozaik zeminin altında, daha erkene tarihlendirilen mozaik döşeme kalıntıları bulunmaktadır **(Görsel 136)**[270]. Erken döneme ait mozaik döşemenin yangın sonucu tahrip olunca, üzerine yeni bir mozaik döşeme yapılmıştır[271]. Diğer galeriler arasındaki seviye farklılığının da bundan dolayı olduğu düşünülmektedir. Beşinci galeri olarak adlandırılan alanın ikinci galeriyle aynı seviyede olmasının nedeni de yangın kaynaklıdır. Beşinci galerinin zemininin yeni mozaikle onarıldığı ya da ikinci galeriyle simetrik olması için benzer uygulama yapıldığı düşünülmektedir[272]. Birinci evreye ait mozaikler, siyah-beyaz renkte tesseralarla yapılmış, geometrik şekillerle bezenmiştir **(Görsel 137)**. İkinci evreye ait mozaik döşemelerse, renkli tesseralarla yine geometrik şekillerden oluşmaktadır. Mozaikli Yapı'nın, ilk evreye ait mozaiklerinin, onarılmayacak boyutta hasar görmesinden dolayı yeniden yapılmış olması muhtemeldir. İlk evreye ait mozaik döşemeler, MS 2. yüzyılın sonu ile 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilirken[273], ikinci evreye ait mozaik döşemelerin MS 4. yüzyıl içinde yapıldığı düşünülmektedir[274].

Piazza Armerina'da, Villa Romana del Casale'de, apsisli koridorun güneybatısında bulunan hamamın frigidarium zeminine ait mozaik döşeme de iki evrelidir **(Görsel 138)**[275]. Mekanın genelini kaplayan ve oldukça sağlam durumdaki geç dönem mozaiğinde, on tane genç kadın atlet betimlenmiştir. Sportif faaliyetlerin betimlendiği mozaikte; ağırlık kaldırma, disk atma, koşma ve top oynama gibi

---

[270] Akın Ersoy-Sarp Alatepeli, "Smyrna Agorası Mozaikli Yapı Mozaikleri", *Uludag University Journal of Mosaic Research,* Vol. 4 (2011), s. 18.
[271] *Aynı.* s.18.
[272] *Aynı.* s.18.
[273] *Aynı.* s. 25.
[274] *Aynı.* s. 24.
[275] Nancy H. Ramage-Andrew Ramage, *Roman Art: Romulus to Constantine,* (New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2009), s. 337.

aktiviteler yapan figürler bulunmaktadır. Mozaiğin sol alt tarafında uzun tunikli figür dışındaki bütün figürlerin üstlerinde, bikini tasarımında kıyafetler bulunmaktadır. Atlet kadınların resmedildiği bu panonun altında, daha erken döneme ait başka bir mozaik pano olduğu, panonun sol üst köşesinde açılan sondajla anlaşılmıştır **(Görsel 139)**. Küçük bir kısmı yörülen erken dönem mozaiğinde, farklı renkte giyoş bezemesinden yapılmış sekiz kollu yıldız motifi görülür. Kenar bordürü ise üç boyutlu küplerden oluşur. Yapı, Roma senatosunun ileri gelen bir üyesinin isteği üzerine MS 3. yüzyılın sonlarında MS 4. yüzyılın başlarında inşaa edilmiştir[276]. Bikinili kızların mozaikleri, MS 4. yüzyılın ilk yarısı içinde yapılmış olan geometrik mozaikten daha sonra, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı içinde yapılmış olmalıdır[277].

Keramos Antik Kenti'nin batısında, Çökertme Köyü'nde yapılan araştırmalarda, üç evreli mozaik döşemeye ait kalıntılar tespit edilmiştir **(Görsel 140)**. Geç Helenistik döneme ait teras yerleşimi üzerine konumlanmış köyün çevresinde, iki koy ve Karya sur duvarları bulunmaktadır[278]. Sur duvarının kulesi çevresinde yapılan çalışmalar sırasında birkaç evreli mozaik döşemelere ait kalıntıların olduğu tespit edilmiştir[279]. Kazı çalışmaları gerçekleştirilmediği için mozaiklerin betimlemeleri ve tarihleri hakkında kesin veriler bulunmamaktadır. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla, en altta yer alan tesselatum, mozaik döşemelerde her zaman karşılaşılan teknikte, en altta sağlam bir blokaj (statumen) ve bunun üstünde rudus ve nucleus katmanlarının üzerine yerleştirilmiştir. Ardından, bu ilk tesselatumun üstüne ikinci katman yerleştirilmiştir. Bu ikinci katmanda, iri taşlardan oluşan bir rudus katmanı görülür. Altında zaten sağlam ve düz bir zemin olduğu için tekrar bir statumen katmanına ihtiyaç duyulmamış, rudus iri taşlarla güçlendirilmiştir. Bunun üzerine, tesselatumun oturacağı nucleus ve ardından ikinci evre tesselatumu yerleştirilmiştir. En üstteki tesselatum katmanı yapılırken ise, sadece nucleus yapıldığı görülür. Harç kalitesi, tesseraların dizilimi, kesimleri ve boyutları düşünüldüğünde, buradaki her üç evrebnin de birbirlerine yakın tarihlerde yapıldığı söylenebilir.

---

[276] Marcella di Bella, Simona Quartieri, Giuseppe Sabatino ve diğ., "The Glass Mosaics Tesserae of 'Villa del Casale'(Piazza Armerina, İtaly): A Multi-Technique Archaeometric Study", *Archaeological and Anthropological Sciences*, Vol. 6, (2014), s. 345.
[277] *Aynı.* s. 337.
[278] Scheibelreiter-Gail, *Ön. ver.,* s. 295.
[279] *Aynı.* s. 295.

Daha önce *Kasıtlı Olmayan Tahribatlar Sonucu Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları* başlığı altında ele alınan Gaziantep Doliche Keber Tepesi Kilisesi'nde, geç evreye ait mozaiğin 15 cm altında, erken evreye ait mozaik zemin tespit edilmiştir **(Görsel 141)**[280]. Altta sağlam ve düz bir zemin olmasına rağmen geç evre mozaikleri için yeniden kalın bir blokaj oluşturulması, mekanın yükseltilme gereğiyle olabilir. Döşemenin yenilenmesinin estetik tercih olması da mümkün görünmemektedir. Zira, her iki evre mozaikleri de geometrik desenlidir ve benzer düzenleme ve motifler içerir. Hatta, işçilik ve renk çeşitliliği açısından karşılaştırıldığında, erken evre mozaiklerinin daha kaliteli olduğu söylenebilir. Bu durumda, kesin olmamakla birlikte, alt katmanda onarılamayacak büyüklükte bir tahribat yaşandığı, sadece mozaiğin değil, yapının da bu tahribattan önemli ölçüde etkilendiği, buraya daha sonra inşa edilen mekanınsa bir miktar daha yükseltildiği akla gelir. İki mozaik döşeme arasındaki stil ve malzeme benzerliği, her iki mozaikte de aynı ustaların çalışmış olabileceğini ve iki mozaiğin de aynı dönemde, MS 4. yüzyılda yapıldığını düşündürmektedir.

Rhodiapolis Antik Kenti'nde üç nefli bazilikal bir plana sahip, geç antik çağa ait Akropolis Kilisesi'nde, iki evreli mozaik döşeme kalıntıları bulunmaktadır[281]. Orta nefin kuzeybatı köşesinde bulunan, stylobatlarla templon arasında kalan bölümde, üst üste yapılmış mozaik döşemeler görülmektedir **(Görsel 142)**. Templonun doğu ve batısında bulunan erken mozaik döşemelerde; bordo, mavi ve sarı renkte tesseralar kullanılarak gökkuşağı deseni yapılmıştır[282]. Batı tarafta yer alan geç evreye ait mozaik döşemeninse, büyük oranda tahrip olmasından dolayı bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bu alan sarı ve siyah tesseralarla iki dairenin düğümle birbirlerine bağlı olduklarını gösteren bir tasarımla süslenmiştir. Templonun güneyinde yer alan, bir kısmı günümüze ulaşmış geç evreye ait mozaik döşemede ise balık pulu deseni işlenmiştir[283]. Mozaikleri incelenen Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nin, MS 5. yüzyıla ait mozaik repartuarını barındırmasından dolayı her iki evreye tarihlendirilen mozaikler aynı yüzyılda yapılmış olmalıdır[284]. Bema'nın doğu ve batısında görülen erken dönem mozaik döşeme orta nefe uzanır şekilde devam eder. Muhtemelen, orta nef zemininin tamamı bu dekorasyonla kaplıydı. Erken evreye ait mozaik döşeme

[280] Blömer-Çobanoğlu-Winter, 2019a, *Ön. ver.*, s. 654.
[281] Ayça Tiryaki, "Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nin Geometrik Desenli Taban Mozaikleri", *Olba,* XXIV (2016), s. 507.
[282] *Aynı.* s. 519.
[283] *Aynı.* s. 520.
[284] *Aynı.* s. 523.

büyük bir hasar görmüş olmalı ki, mozaiği onarma yoluna gidilmemiş, onun yerine üzerine ikinci bir mozaik döşenmiştir. Geç evreye ait bu mozaik döşeme, ikinci kez yapılan rudus ve nucleus katmanları üzerine yerleştirilmiştir.

Hadrianoupolis Erken Bizans B Kilisesi zemininin iki evreli olduğuna dair kalıntılar bulunmaktadır. Üç nefli bazilikal planlı kilise, 2003 yılında başlatılan kurtarma kazılarıyla gün ışığına çıkarılmıştır **(Görsel 143)**[285]. İlk evreye ait mozaik döşemede siyah, beyaz, kırmızı, turuncu, sarı, pembe, yeşil, mavi ve gri renk tesseralar kullanılmıştır. Mozaik döşemede orta nefin doğusunda Cennet Nehirlerinin personifikasyonuna ait panel yer almaktadır[286]. Bunun dışında döşeme, geometrik şekiller, bitkisel bezemeler, hayvan figürleri, haç ve kurdele bezemeleriyle tasarlanmıştır. Erken evreye ait döşemenin 35 cm üstünde, sadece güney nefin güney duvarı boyunca takip edilen geç evre mozaiği bulunmaktadır **(Görsel 144)**[287]. Mimari buluntular ışığında MS 6. yüzyıla tarihlendirilen kilisenin erken evreye ait mozaikleri de bu yüzyıl içinde yapılmıştır. MS 7. yüzyıla tarihlenen mimari varyasyonlarla birlikte mozaik zeminler değişime uğramıştır[288].

[285] Sami Patacı. "Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik ve Fresko Buluntuları", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012), s. 125.
[286] Sami Patacı-Ali Kazım Öz-Ergün Laflı," Paphlagonia Hadrianoupolis'i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirme", *Uludag University Journal of Mosaic Research,* Vol. 5 (2012), s. 168.
[287] Patacı,2012, *Ön. ver.*, s. 141.
[288] *Aynı.* s. 127.

6. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Mozaik döşemelerin birçoğunda antik döneme ait onarım izleri mevcuttur. Bu tez çalışması içinde, mozaiklerdeki antik dönem onarımları "orijinaline benzetilmeye çalışılan", "orijinaline benzetilmeye çalışılmayan" ve "mekânsal onarımlar" olmak üzere üç başlık altında ve örnekler ışığında incelenmiştir. Orijinaline benzetilmeye çalışılan onarımlarda, aynı tonda tesseraların kullanılması her zaman mümkün olmasa da, uygulamaların estetik bir bakış açısıyla yapılmaya çalışıldığı ve mozaiğin orijinal haline benzetme kaygısının güdüldüğü görülmektedir. Bu onarımların kalitesini; kullanılan malzemeler, işçilik ve uygulanan teknik belirlemektedir. Söz konusu etkenlerden herhangi birinin eksik olması durumunda, mozaiğin orijinal görüntüsünde bozulma ve uyumsuzluklar oluşur.

Yapıların ve mekanların estetiğine yönelik olarak uygulanan mozaik döşemeler, demir çağıyla birlikte gittikçe yaygınlaşan ve tercih edilen bir bezeme unsurudur. Gordion'da, MÖ 8. yüzyıla ait Megaron 2 yapısının zeminini süsleyen ve geometrik unsurlar içeren çakıl taşı mozaik döşeme, antik onarım izlerinin de ilk görüldüğü örnektir. Bu örnekten başlayarak Bizans döneminin içlerine kadar olan uzun sürece ait çok sayıda örnek bu tez kapsamında ele alınmıştır.

Tez içinde detaylı olarak anlatılan çok sayıda mozaikte orijinaline benzetilme çabası olan onarım görülmektedir. Bunların en belirgin örneklerine Anadolu'da Antiochia ad Orontes (Dört Mevsim Mozaiği, Kuşlar ve Çiçekler Mozaiği, Phoenix Mozaikleri gibi), Zeugma (Euphrates Mozaiği, Musalar Mozaiği, Gaia Mozaiği, Ketos Mozaiği gibi), Ephesos (Yamaç Evler 2 – SR2 Mekanı Mozaiği) gibi önemli mozaik merkezlerinde rastlanır. Anadolu dışından, İtalya - Pompei'den (Alexander Mozaiği, Nilotik Sahne Mozaiği), İtalya - Roma'dan (Villa di Baccano Mozaiği), Fransa - Nimes'den (Pentheus Mozaiği), Tunus - Bardo'dan (Venüs'ün Taçlandırılması Mozaiği) ve İspanya - Merida'dan (Adonis Mozaiği) örneklere yer verilmiştir. Tespit edilebilen mozaik onarımlarının bazılarında, orijinal kısımla onarılan kısım arasında uyumsuzluk olmaması ve orijinale mümkün olduğu kadar yakın olma çabası görülse de, bazılarında buna önem verilmeyerek bir şekilde onarma yoluna gidilmiştir. Söz konusu bu onarımlar, farklı renk ve büyüklükte tesseraların ya da farklı malzemenin kullanılmasıyla mozaik üzerinde kolayca fark edilebilmektedirler.

Orijinaline benzetilmeyen mozaik onarımlarında bazen tesseralar, bazen taş plakalar kullanılmış, bazen de oluşan tahribat boşlukları harçla doldurulmuştur. Tesseralarla onarılan ama orijinaline benzetilmeye çalışılmayan mozaikler 24 örnekle incelenmiştir. Bunlardan bazıları, Ostia Yedi Bilge Hamamı Mozaiğinde olduğu gibi mimari donanımlardaki onarımlar, yapıda meydana gelen ekleme ve değişiklikler gibi zorunlu nedenlerle yapılan uygulamalar olup, bir kısmı ikonoklazm sürecinde veya damnatio memoriae nedenli kasıtlı değişikliklerdir (Türkiye'de Dara Mozaiği, Nicaea Dormition (Koimesis) Kilisesi Apsis Mozaiği, Ürdün'de Madaba Haritası Mozaiği ve Piskopos Sergius Kilisesi Mozaiği, Umm Al-Rasas Aslanlar Kilisesi Mozaiği, St. Stephan Kilisesi Mozaiği, Ma'in Mozaiği, İsrail'de Kheir beit Lei Kilisesi Mozaiği, İtalya'da Ravenna Theodoric Sarayı-St. Apollinare Nuovo Bazilikası Mozaiği). Kasıtlı tahribatlar sonucu yapılmış bu onarımlar, mozaiğin zorunlu ya da bir düşünce sonucu bilinçli olarak tahrip edilip daha sonra orijinaline benzetilmeden onarılmasıyla yapılmış uygulamalardır. Bizansta ikonoklastik düşünceyle figürlerde yapılan kasıtlı müdahaleler ya da hamam gibi yapılarda zemin altındaki drenaj sistemindeki arızadan kaynaklı durumlarda bu onarım uygulamalarıyla karşılaşılmaktadır.

Mozaik döşemeler, kalın bir alt yapıya ve blokaja sahip döşemeler olduğu için çok sık değişen uygulamalar değildir. Bu yüzden de görselliği kadar sağlamlığı da düşünülür. Ancak, kullanıldığı uzun süreç içerisinde çeşitli nedenlerle meydana gelen deformasyonların onarılması için de çeşitli uygulamalar yapıldığı görülür. Kasıtlı olmayan tahribatlar sonucu yapılan bu onarımlar tez kapsamında 14 örnekle incelenmiştir (Türkiye'de Gordion Megaron 2 Mozaiği, Gordion H Yapısı Ön Oda Mozaiği, Antiochia ad Orontes'te Çobanlığa Ait Sahne Mozaiği, Narkisos Mozaiği, Achilles ve Deidameia Mozaiği, Epikosmesis Mozaiği, Antiocheia ad Cragum Latrina Mozaiği, Edessa Üç Ayak Sehpa Mozaiği, Doliche Keber Tepe Kilise Mozaiği, Aphrodisias Kuzeydoğu Surlarındaki Binaya Ait Mozaik, İtalya'da Ostia Yedi Bilge Hamamı Mozaikleri, Ostia Neptün Hamamı Mozaikleri, Ostia Koçlar Hamamı Mozaikleri, Ostia Şirketler Meydanı Stoa Mozaikleri). Kasıtlı olmayan mozaik onarımları, mekanların çok sık tercih edilmeyen bölümlerinde ya da köşelerinde olmasından dolayı, mozaiğin bir an önce kullanılmasına yönelik yapılmışlardır.

Kasıtlı olmayan tahribatların onarımında, tessera yerine taş plakaların kullanıldığı örnekler de mevcut olup, tez kapsamında 8 örnekle incelenmiştir (Türkiye'de Ephesos Yamaç Evi 2, SR25 Mekanı Mozaiği, Ephesos Yamaç Evi 2, 31

Mekanı Mozaiği, Ephesos Yamaç Evi 2, 31a Mekanı Mozaiği, Antiochia ad Orontes'te Deniz Tanrıçası Evi Koridor Mozaiği, Aion ve Chronoi Mozaiği, Antiocheia ad Cragum Büyük Hamam Mozaiği, İtalya'da Ostia Caseggiato dell'Invidioso Mozaikleri, Ostia Taberne dei Pescivendoli (Balıkçı Pazarı)Mozaiği).

Tessera veya taş plakalar yerine lakuna boşluklarının harçla doldurulduğu tek örnek bilinmektedir (İtalya Pompeii'de Alexander Mozaiği).

Mozaik üzerine yapılan doğrudan müdahalelerin yanı sıra mekan içinde farklı nedenlerden dolayı mozaiğin üzerine başka bir mozaik döşemenin yapıldığı uygulamalar da bulunmaktadır (Türkiye'de Smyrna Agorası Mozaikli Yapı Mozaikleri, Keramos'un Batısındaki Çökertme Köyü'nde Bulunan Mozaik, Doliche Keber Tepe, Kilise Mozaiği, Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Mozaikleri, Hadrianoupolis B Kilisesi Mozaikleri, İtalya'da Piazza Armerina Bikinili Kız Mozaiği). Bu uygulamalar mekan içinde yapılan değişimleri kapsar. Mekanın erken dönemlerde büyük hasar görmesi, iş verenin talebi gibi nedenler mekânsal onarımların yapılmasının başlıca nedeneleri arasında yer almaktadır.

Antik onarımların fark edilmesinde, tesseraların renk, boyut ve dizilişlerindeki farklılık etkilidir. Mozaiklerin onarımında kullanılan tesseralar her zaman orijinal tesseralarla aynı renk ve tonda olmaz. Hatta cam tesseralarda bile bazen aynı ton tutturulamayabilir. Tunus Bardo Müzesi'nde sergilenen Venüs'ün taçlandırıldığı mozaikte, Zeugma Müzesi'nde sergilenen Euphrates Mozaiği ve Musalar Mozaiği'nde ve Antiochia ad Oronte bulunmuş Phoenix Mozaiği'nde olduğu gibi farklı renkte tesseraların kullanılması, tesseraların diziminde düzgün bir hat göstermeyen alanın antik dönemde müdahale gördüğünü gösterir. Diğer yandan, döşeme üzerindeki her farklı ton tesseranın, antik onarımla yerleştiği de söylenemez, çünkü mozaik yapılırken tesseraların yetmediği yerlerde benzer renkte tesseraların kullanıldığı bilinmektedir. Bu bakımdan sadece renk tonuna bakarak antik onarım olduğunu söylemek yanıltıcı olur. Her kentte mozaik atölyeleri veya usta tesselarius/musivarius bulunmayabilir. Bu durumda, eldeki imkanlarla onarım yoluna gidilir. Onarımı gerçekleştirecek olan kişi, orijinal mozaikte kullanılan taşların nereden temin edildiğini bilmiyorsa, elindeki mevcut taşlarla onarımı gerçekleştirmiş olabilir.

Onarımlarda tesserların renkleri kadar boyutları da önemlidir. Orijinal tessera boyutlarından daha küçük veya büyük tessaraların onarımlarda kullanılması, mozaiğin

görüntüsünde değişime yol açmaktadır. Dizilişinde bozulmalar ve değişimler oluşur ki bu durumda mozaik üzerindeki onarılmış alanlar hemen göze çarpar. Böyle onarımlar pek çok mozaik döşeme üzerinde görüldüğü gibi daha önce detaylı bir biçimde bahsettiğimiz Antiochia ad Orontes'te bulunmuş Mevsimler Mozaiği ve Kuşlar ve Çiçekler Mozaiği üzerinde de bu tarz uygulamalarla karşılaşılmıştır. Benzer şekilde, tesseraların sık ya da aralıklı dizilmesi, aralarındaki bağlayıcı harcın kalınlığı ve yoğunluğu da onarımın fark edilmesini sağlar.

Tez çalışması kapsamında ele alınan tüm mozaikler göstermektedir ki, mozaiği yapan kişi ile sonradan onarımı yapan kişinin farklı olması, deneyimsiz, acemi veya amatör eller tarafından farklı renkte, farklı malzeme ile yapılan tamamlamalar, gözle görülebilen onarım hatalarının fark edilmesini sağlamaktadır. Yama şeklinde yapılmış onarım uygulamaları pek çok mozaik döşeme üzerinde görülmektedir. Antiochia ad Cragum Latrina Mozaiği'nde farklı renk tesseralardan yapılmış büyük bir onarım bu konu hakkındaki önemli örneklerden biridir. Tüm bu müdahalelerin yanı sıra ustaca yapılmış ve gözle fark edilemeyen onarımlar da bulunmaktadır. Fakat mozaiklerdeki bu tür onarımlar ancak yatak harcındaki değişimden anlaşılabilir ve bunun tespit edilebilmesi için tesselatumun kaldırılması gerekir.

Onarımlar incelendiğinde, mozaik döşemeyi yapan ile onarımı yapan kişi arasında düşünce farklılığı ya da birliği algılanabilmektedir. Bir mozaiğin oluşturulmasında takip edilen aşamalar ve kurallar, antik onarımlarda her zaman uygulanmamıştır. Mozaiği ilk yapan ustalar, siparişler doğrultusunda hareket edip kendi özgün ve sanatçı yönlerini de taşa yansıtırken, onarımı yapan kişiler her ne kadar bazen mozaiğin estetik ve bütüncül yönünü korumaya çalışmışlarsa da, işlerini en kısa sürede tamamlayarak yapının bir an önce işlevini sürdürmesini hedeflemişlerdir. Bu tür onarımlara özellikle agora, hamam gibi sık kullanılan kamu yapılarında rastlanır. Ostia'daki forum yapısının stoa mozaiklerinde ve hamamlarına ait mozaiklerde bu düşünceyle yapılmış çok fazla onarım örneği bulunmaktadır.

Mozaik döşemelerdeki antik onarımlar da, orijinalleri gibi tesselarius ve musivariuslar tarafından yapılmaktaydı ve işin kalitesi onarımı gerçekleştiren kişinin el becerisine, teknik imkanlara ve talebe bağlıydı. Mozaik ustalarının belli atölyeler bünyesinde çalıştığı bilinse de, onarım yapanların bir atölye adına mı ya da bireysel mi çalıştıklarını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Basitçe ve özensizce yapılan

küçük çaplı onarımlarda veya farklı malzemelerle yapılan kapatma uygulamalarında bireysel çalışan ustalar akla gelse de, bazı mozaiklerde oluşan geniş çaplı tahribatlarda yapılan onarım uygulamalarının kalitesi ve özenli işçiliği atölye işi olduğunu düşündürür. Bazı örneklerinse, mozaik döşeme konusunda ehliyetli olmayan kişilerce yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Antik dönemde her kentte bir tesselarius ya da musivarius yoktu. Eğer bir kentte mozaik ustası ya da mozaikle uğraşan biri yoksa, onarımın yapılması için kent dışından bir usta veya onarımı yapacak birinin getirilmiş olması gerekmektedir. Dönemin şartları da göz önüne alındığında bazı kentlerin, bir mozaik ustasına kısa sürede ulaşacak imkanları olmayabilir. Bu kentlerde, ellerinde değerlendirebilecekleri yetenekli kişilerin mevcut malzemeleri kullanarak onarımları yapmış olması muhtemeldir. Mozaik döşemelerin çok göz önünde olmayan kısımlarındaki küçük ölçekli tahribatlarda, eldeki malzemelerle, orijinaline uydurulma kaygısı ya da beklentisi olmadan tesseraların gelişigüzel yerleştirildiği onarımlar mevcuttur. Ephesos'da Yamaç Evleri 2'de olduğu gibi, farklı malzemenin kullanıldığı, özensizce yapılmış kimi onarım örnekleri, bir usta elinden çıkamayacak nitelikte olabilmektedir.

Antiochia ad Orontes, Zeugma gibi önemli mozaik merkezlerinde bulunan, orijinaline benzetilmeye çalışılmış ve çalışılmamış mozaik onarım örneklerinden anlaşıldığı kadarıyla, onarımların niteliğini etkileyen faktörler arasında, siparişi verenin talebi de önemli yer tutar. Yapıların triclinium, exedra, impluvium, peristil ve avlu gibi ziyaretçilere açık olan mekanları, ev sahibinin gelir düzeyini ve statüsünü konuklarına sergileyebildiği prestij mekanlarıdır. Bu mekanların estetik görünüşlerine önem verilmiş ve her zaman özen gösterilmiştir. Dolayısıyla mozaik ustalarının birinci sınıf malzemeyle işçiliklerini üst düzeyde uyguladıkları mekanlardır. Aynı durum onarımlar için de söylenebilir. Zeugma'daki Musalar Mozaiği ve Gaia Mozaiği'nde görüldüğü gibi, özel mekanlardaki onarım uygulamaları, diğer mekanlara göre daha özenli ve orijinal kompozisyonla mümkün olduğu kadar uyumludur. Diğer mekanlarda ise, mozaikler nispeten özensizce, aceleyle yapılmış olabilir. Ancak, her durumda, bu ev sahibinin takdiridir.

Bu durum sadece bir tesselarius/musivarius olmayan kentler için geçerli değildir. Antakya ve Zeugma gibi kentlerde, orijinaline uydurulmaya çalışılmış fakat figürler arasında üslup farklılıklarının olduğu onarım uygulamalarının bulunduğu mozaikler bulunmaktadır. Antiochia ad Orontes'de Kırmızı Döşeme Evi'nde bulunan

Mevsimler Mozaiği'ndeki Kalydon Domuz Avı'nın sahnelendiği panelde Meleager'in solundaki figürün yüzünde üslup farklılığı görülmektedir. Zeugma'da Euphrates Villası'ndaki Musalar Mozaiği'ndeki Clio ve Euterpe figürleri de, mozaik döşeme üzerindeki diğer figürlerle farklı bir vücut anatomisine sahiptir. Bu farklılıklar, malzeme ya da teknik eksikliklerden kaynaklı olmayıp, tamamen üslupsal farklılıktan kaynaklıdır.

MS 301 yılında Diocletianus'un kaleme aldığı tavan ve taban fiyatlarda, mozaik ustalarının günlük maliyetleri bilinmektedir. Fakat antik onarımlarla ilgili ne Diocletianus'un listesinde ne de başka bir antik kaynakta bilgi yer almaktadır. Ancak, onarımın yeniden bir mozaik döşeme yapmaktan daha ekonomik olduğu söylenebilir. Pompeii'de Faun Evi'nin sahipleri, MS 62 depreminde oldukça zarar gören İskender Mozaiği'nin yerine yeni bir mozaik yaptırmak yerine onartmışlardır. Bunda, yaşanan felaketten sonra yaşanan ekonomik zorlukların da rolü olmalıdır. Uzun uğraşlar sonucu estetik bir anlayışla yapılan onarımlarla, alelade, özensizce yerleştirilmiş tesseralarla yapılan onarımlar görünüş olarak olduğu gibi bedel olarak da farklıdırlar. Buna bağlı olarak, maliyetlerinin de farklı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Mozaik döşemlerin antik onarımlarıyla ilgili üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri de onarımların yapıldığı tarihtir. Antik onarımların tarihi değerlendirilirken, mekanın ve mozaiğin tarihi, mozaiğin tarihlendiği aralıkta kentin herhangi bir istila, deprem, yangın vb geçirip geçirmediğiyle ilgili bilgilerin olması, tarihleme konusunda yaklaşık bir bilgi edinilmesine yardımcı olur. Savaş, deprem, yangın gibi felaketlerin yıkımları, yapı içinde büyük ölçekli hasarlar bırakırken, zeminde de büyük oranda tahribatlar oluşturabilir. Ayrıca olağan dışı bir durum sonucu oluşan tahribatlar, kent bazında gerçekleştiği için, onarımlar da yerleşim alanı kapsamında gerçekleşmekte ve onarım evreleri her yapıda takip edilebilir nitelikte olmaktadır. Epigrafik veriler, antik kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında yıkımlar ve ardından yapılmış onarımların yaklaşık tarihleri saptanabilir.

İncelenen örnekler ışığında, antik dönemde mozaikler üzerinde çeşitli sebeplerle oluşmuş tahribatların onarımlarıyla ilgili olarak, dönemlere veya bölgelere göre bir ortak üslup, kural ya da teknik olduğunu söylemek mümkün değildir. Onarımı gerçekleştiren ustalar ya da kişiler, mevcut imkanlar doğrultusunda bu onarımları gerçekleştirerek, döşemelerin kullanımın süresini uzatmayı amaçlamışlardır. MÖ 8.

yüzyıldan MS 8. yüzyıla kadar her dönemde görülen onarımlarda, dönemlere göre herhangi bir onarım anlayışının benimsenmiş olduğu ya da dönemler arası keskin farklılıkların olduğuna dair bir durum yoktur. En erken mozaik onarım örneklerinde kullanılan uygulamalar, geç dönemlerdeki mozaikler üzerinde de kullanılmıştır. Onarımlar, bir kurala bağlı gerçekleştirilmemiş, tahribatın onarılması üzerine bir bilinçle yapılmıştır. Bu bilinçle yapılmış onarımlarda, sadece orijinaline benzetme/benzetmeme, farklı malzeme kullanımı gibi uygulama farklılığından kaynaklı ayrımların olduğu söylenebilir.

Kazı çalışmalarıyla birçoğu hasarlı olarak gün ışığına çıkarılan mozaiklerde yapılan modern onarımların esas amacı, mozaiğin mevcut halinin korunarak daha fazla zarar görmesini önlemek ve bu kültür varlıklarını gelecek nesillere taşımaktır. Bu amaç doğrultusunda uygulanan yöntem ve teknikler günümüz teknolojisinin yardımıyla yapılmakta, fakat mozaiğin özgün şekli muhafaza edilmektedir. Günümüz restorasyon anlayışında orijinal görüntüye sadık kalmak en önemli ilkeler arasındadır. Günümüz modern mozaik onarımlarında farklı renkte ve malzemede onarım uygulaması kullanılmamaktadır. Ayrıca, her ne kadar erken dönem restorasyon çalışmalarında restorasyon ilkelerinin tam anlamıyla yerleşmemesinden dolayı, Edessa Üç Ayak Sehpa Mozaiğinde olduğu gibi, onarımlarda orijinaline benzetme çabasıyla yapılmış tamamlama uygulamaları görülse de, günümüz mozaik restorasyonlarında lakunalar gerekmedikçe tesseralarla onarılmaz.

KAYNAKÇA

Antik Kaynakalar

Vitruvius, *De Architectura*

Eusebius Pamphilius, *The Church History of Eusebius*

Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*

Appian, *The Civil Wars*

Plinius, *Naturalis Historia*,

Modern Kaynaklar

Akıllı, Hüseyin. "Mozaik Tahribatları", *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: 11, 1989, s. 165-178.

Alpaslan, Aslı. "Bizans Mozaik Sanatının Türk Sanatı ve Sanatçıları Üzerindeki Etkisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.

Anthony, Edgar Waterman. *A History of Mosaics*, New York: Hacker Art Books, 1968.

Arslan, Nurettin., Bakan, Caner. "Assos Mozaikleri", *Journal of Mosaic Research*, Sayı: 5, 2012, s. 1-11.

Avi-Yonah, Michael. *The Madaba Mosaic Map*, İsrael Exploration Society, Jeruselam: 1954.

Barrett, Caitlín Eilís. *Domesticating Empire; Egyptian Landscapes in Pompeian Gardens,* Oxford University Press, 2019.

Bella, Marcella Di., Quartieri, Simona., Sabatino, Giuseppe. ve diğ., "The Glass Mosaics Tesserae of 'Villa del Casale'(Piazza Armerina, İtaly): A Multi-Technique Archaeometric Study", *Archaeological and Anthropological Sciences*, Vol. 6, 2014, s. 345-362.

Belli, Oktay. "Urartu Krallığı'nın Tarihsel Gelişimi", *Urartu: Savaş ve Estetik*, Der.: Filiz Özdem, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 45-73.

Bingöl, Orhan. *Malerei und Mosaik den Antike in der Türkei*, Mainz: Verlag Philipp Von Zabern, 1997.

Blömer, Michael., Çobanoğlu, Dilek ve Winter, Engelbert. "2017 Yılı Doliche Kazı Sezonu", *40. Kazı Sonuçları Toplantısı I,* Ankara: 2019a, s.651-670.

Blömer, Michael., Çobanoğlu, Dilek ve Winter, Engelbert. "Die Stadtgrabung in Doliche Zu den Ergebnissen der Feldarbeiten 2015-2018", *Istanbuler Mitteilungen*, Band 69, Berlin: 2019b, s.103-185.

Boislève, Julien., Yves Breuil, Jean., Cayn, Philippe ve diğ., "Architecture et décor d'une domus dans le quartier sud-ouest de Nîmes durant le Haut-Empire: la Foulle du Parking Jean-Jaurès, îlot G", Actes du colloque de Toulouse, France: 2008, s. 49-66.

Campbell, Sheila D. *The Mosaics of Aphrodisias in Caria*, Toronto: 1991.

Campbell, Sheila. *The Mosaics of Antioch*, Kanada: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1988.

Can, Birol. "Geometric Mosaics from the Courtyard of the Great Bath at Antiochia ad Cragum in Western Rough Cilica", *Uludag University Journal of Mosaic Research,* Vol. 10 (2017), s. 83-100.

Can, Birol. "Mozaikler Işığında Antik Çağ Yaşamından Kesitler", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı 39, 2014, s. 14-19.

Can, Birol., Beşikçi, Demet. "Sigma Formlu Masalar ve Blaundos Altar Tablası", *Cedrus*, Cilt: 8, 2020, s.383-400.

Caneva, Giulia., Nugari, Maria Pia and Salvadori, Ornella. *Biology in the Conservation of Works of Art*, Rome: ICCROM, 1991.

Cimok, Fatih. *Antioch Mosaic*, A Turizm Yayınları, 2000.

Clarke, John R. *Roman Black and White Figural Mosaics,* Newyork University Press, 1979.

Colledge, Malcolm. *How to Recognize Roman Art*, New York: Penguin Books, 1980.

Cretulescu, Vladimir. “The Iconographical Programme of the Sant Apollinare Nuovo Basilica in Ravenna: An Early Byzantine Palimpsest”, *Revista de Artă şi Istoria Artei,*Vol. 1, 2012, s. 83-99.

Cutler, Antony. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York: Oxford University Press, 1991.

Çambel, Halet., Braidwood, R. J. ve Özdoğan, Mehmet. “Çayönü Kazısı 1981 Yılı Çalışmaları”, *4. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 9-24.

Dal, Murat., Öcal, Ali Durcan. “Tunceli İli Çemişgezek İlçesinin Kent Merkezindeki Tarihi Yapılarındaki Bozulma Analizi”, *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Sayı/Cilt: 19/2, 2017, s. 35-51.

Darmon, Jean-Pierre.“La mosaïque de la pièce P3 (A1) dans la Maison 1 (Maison de” Poséidon), *Zeugma I, Fouilles de l'habitat (1). La mosaïque de Pasiphae,* Ed.: Eric Jean, Hatice Barlak, 2012, s. 239-273.

Dauphin, Claudine. “Carpets of Stone: The Graeco-Roman Legacy in the Levant”, *Classics Ireland*, Vol: 4, 1977, s. 1-32.

Dunbabin, Katherine M. D. *Mosaics of the Greek and Roman World*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 236.

Eckersley, Tracey Elizabeth. “Putting Christians on the Map: Topographic Mosaics from Late Antique Jordan as Representations of Authority and Status”, Doktora Tezi, University of Louisville, 2016.

Er, Yasemin. *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.

Erdoğan, Nihat. “Dara/Anastasiapolis’te Yapılan yakın Tarihli Araştırmalar”, *26. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Ankara: 2017, s. 321-344.

Ergeç, Rıfat. *Belkıs-Zeugma ve Mozaikleri,* İstanbul: Promat Basım Yayın, 2006.

Erkan, Oğuz. “Mozaik Sanatı ve Büyük Saray Mozaikleri Restorasyon Çalışmaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2006.

Ersoy, Akın., Alatepeli, Sarp. "Smyrna Agorası Mozaikli Yapı Mozaikleri", *Uludag University Journal of Mosaic Research,* Vol. 4, 2011, s. 17-26.

Evans, Arthur J. *The Palace of Minos,* Vol. I, Londra: 1921.

Federico, Ugolini. "A New Insight into the Iconography of the Civitas Classis Mosaic at Sant'Apollinare Nuova, Ravenna, *Journal of Mosaic Research,* Sayı: 11, 2018, s. 287-295.

Flood, Finbarr B. "Christian Mosaics in Early İslamic Jordan and Palestine a Case of Regional Iconoclasm", *Byzantium and Islam: Age of Transition,7th-9th Century*, Eds: Helen C. Evans, Brandie Ratliff, Newyork: 2012, s. 117-119.

Friedman, Zaraza. "Boats Depiction in the 8th Century CE Nilotic Frames Mosaic in the Church of St. Stephen, Umm al-Rasas, Jordan", *Liber Annuus*, Vol. 55, 2005, s. 395-417.

Friedman, Zaraza. "Iconoclasts and Fishermen; Christian Symbols Survive", *Biblical Archaeology Review*, Vol. 41/3, 2015, s. 40-43.

Friedman, Zaraza. "Sailing in the Dead Sea: Madaba Map Mosaic", *Christ is Here!: Studies in Biblical and Christian Archaeology in Memory of Michele Piccirillo,* Milano: 2012, s. 341-354.

Friedman, Zaraza."The Ship Depicted on the North Colonnade of the Great Mosque at Damascus: A Nilotic Theme or the Representation of Paradise?" Journal of Mosaic Research, Sayı: 8, 2015, s. 17-31.

Glare, P. G. W., *Oxford Latin Dictionary*, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Gold, Victor Roland. "The Mosaic Map of Madeba", *The Biblical Archaeologist,* Vol. 21, 1958, s. 49-71.

Grant, Michael. *Roma'dan Bizans'a; İS. Beşinci Yüzyıl*, Çeviren: Z. Zühre İlkgelen, İstanbul: Homer Kitabevi, 2000.

Guimier-Sorbets, Anne Marie., Dominique Nenne, Marie. "L'emploi du vere de la faïence et de la peinture dans les mosaïques de Délos", *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Vol. 116/2, 1992, s. 607-632.

Güngördü, Sedat. "İznik Koimesis Kilisesi ve Önemi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

Habas, Lihi. "Crosses in the Mosaic Floors of Churches in Provincia Arabia and Nearby Territories, Against the Background of the Edict of Theodosius II", *Journal of Mosaic Research*, Sayı: 8, 2015, s. 33-60.

Hall, H. R., Woolley, C. L. *Ur Excavations Al-'Ubaid,* Vol. I, Oxford University Press, 1927.

Hoff, Michael., Can, Birol. "Tuvalette Mizah; Binlerce Yıldır Değişmeyen Toplumsal İçgüdü*"*, *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 67, 2019, s. 4-7.

Houix, Bertrand., Blanc-Bijon, Véronique., Breuil, Jean-Yves., Darmon, Jean-Pierre., de Bellefonds, Pascale Linant. "Mosaïques à thèmes mythologiques récemment découvertes sous l'avenue Jean-Jaures à Nimes (France)", *XI. Uluslararası Antik Mozaik Sempozyumu 16-20 Ekim 2009 Bursa*, İstanbul: Ege Yayınları, 2012.

Işıklı, Mehmet. "Ayanis/Urartu Mozaik Sanatı", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı:39, 2014, s. 133-135.

Kaplan, Zişan., İpekoğlu, Başak ve Böke, Hasan. "Roma Dönemi Döşeme Mozaiklerinin Yapım Tekniği ve Malzeme Özellikleri", *Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu,* Trabzon: 2017, s. 237-245.

Karaosmanoğlu, Mehmet., Korucu, Halim. "Erzincan Altıntepe Kalesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35, 2015, s. 36-59.

Kropff, Antony. "An English Translation of the Edict on Maximum Prices, Also Known as The Price Edith of Diocletian" *Published Academia.edu*, 2016, s. 1-69.

Lavagne, Henri. “The Conservation of Pavement Mosaics Before Modern Times: A Selection From the Mosaics of Gaul”, *Mosaics No: 1 Deterioration and Conservation*, Rome: ICCROM, 1977, s. 15-19.

Levi, Doro. “Aion”, *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 13, 1944, s. 269-314.

Levi, Doro. *Antioch Mosaic Pavements I*, Princeton: Princeton University Press, 1947.

Liddell, Henry George., Scott, Robert. *Greek- English Lexico,* New York: Harper-Brothers Franklin Square, 1883.

Ling, Roger. *Ancient Mosaics*, Princeton: Princeton University Press, 1998.

Majewski, Lawrence. “The Cleaning, Consolidation and Treatment of Wall Mosaics”, *Mosaics No: 1 Deterioration and Conservation*, Rome: ICCROM, 1977, s. 54-61.

Marrey, Bernard. *La* Mosaïque *dans l'*architecture *a* Paris *aux XIX et XX Siècles*, Paris: Editions du Linteau, 2012.

Martinez, José Maria Blazquez. “Mosaics of Roman Spain Restored in the Antiquity”, *VIII. Conference of the International Committe fort he Conservation of Mosaics (ICCM)*, Thessaloniki: 2005, s. 127-135

Matney, Timothy., Rainville, Lynn. “Seventh Preliminary Report on Excavations at Ziyarettepe(Diyarbakır Province) 2003 Season”, *26. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: 2005, s. 63-74.

Mavromichali, Katherina. “ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΜΕΙΣ ΣΕ ΨΗΦΙΔΩΤΑ” *VIII th Conference of the International Committe fort he Conservation of Mosaics (ICCM); 29 October-3 November 2002*, Thessaloniki: 2005, s. 111-126.

Meiggs, Russell. *Roman Ostia*, Oxford University Press, 1973.

Meyboom, Paul G. P. *The Nile Mosaic of Palestrina Early Evidence of Egyptian Religion in Italy*, Leiden: Brill, 1995.

Morey, Charles Rufus. *The Mosaics of Antioch*, New York: Longmans, Green and Co, 1938.

Muscolino, Cetty. “The Observation and Conservation of Mosaics in Ravenna in the 5th and 6th Centuries” *New Light on old Glass: Recent Research on Byzantine Mosaics and Glass,* Eds: Chris Entwistle-Liz James, London: The British Museum, 2013, s. 42-50.

Nelson, Harold Hayden. “The Mosaic Map at Medaba”, *The Biblical World,* Vol. 29, 1907, s. 370-375.

Önal, Mehmet. “Euphrates Evinin Mozaikleri”, *IV. Uluslararası Türkiye Mozaik Köprüsü Sempozyum Bildirileri “Geçmişten Günümüze Mozaik Köprüsü Sempozyum Bildirileri”*, Ed.: Mustafa Şahin, Gaziantep: Uludağ University Press, 2008, s. 79-91.

Önal, Mehmet. “Fouilles du Musée de Gaziantep dans la Maison de Poséidon (ou Maison 1) et la Maison de l'Euphrate (ou Maisons 2 et 3). Années 1999-2000”, *Zeugma I, Fouilles de l'habitat (1). La mosaïque de Pasiphae,* Ed.: Eric Jean, Hatice Barlak, 2012, s. 65-182.

Önal, Mehmet. *Urfa-Edessa Mozaikleri,* Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2017.

Özdoğan, Mehmet. “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ”, *Arkeo Atlas,* Sayı: 1, 2002, s. 66-83.

Özdoğan, Mehmet. “Çanak Çömleksiz Neolitik”, *Arkeo Atlas,* Sayı/Cilt: 1/1, (2011), s. 56-72.

Özügül, Ayşin. “Antik Döşeme Mozaiklerinde Bordür Motifleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 1996.

Patacı, Sami. “Paphlagonia Hadrianoupolis’i Mozaik ve Fresko Buluntuları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012.

Patacı, Sami. Öz, Ali Kasım ve Laflı, Ergün. “Paphlagonia Hadrianoupolis’i Mozaik Buluntuları: Ön Değerlendirme”, *Uludag University Journal of Mosaic Research,* Vol. 5, 2012, s. 163-172.

Perrot, Georges., Chipiez, Charles. *Histoire de l’Art dans l’Antiquite*, Vol. I, Paris: 1882.

Piccirillo, Michele. “The Mosaics at Um er-Rasas in Jordan”, *The Biblical Archaeologist*, Vol. 51, 1988, s. 208-231.

Polat, Yusuf. “Antik Mozaiklerin Restorasyonu-Konservasyonu ve Kaldırılması*”, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı/Cilt: 3/1, 2002, s. 287-305.

Ramage, Nancy H., Ramage, Andrew. *Roman Art: Romulus to Constantine,* New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2009.

Rice, David Talbot. *Byzantine Art*, İngiltere: Penguin Books, 1968.

Robertson, Martin. “Early Greek Mosaic”, *Studies in the History of Art*, Vol. 10, Symposium Series I: Makedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times, National Gallery of Art, 1982, s. 240-249.

Robertson, Martin. “Greek Mosaics”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 85, 1965, s. 72-89.

Roller, Lynn E. *Incised Drawings From Early Phrygian Gordion:Gordion Special Studies IV*, Philadelphia: 2009.

Sagona, Antonio., Zimansky, Paul. *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin En Eski Kültürleri; MÖ 1.000.000-550*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.

Salman, Barış. “Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa ve Samosata Mozaikleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.

Saltuk, Secda. *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 1993.

Salzmann, Dieter. *Untersuchungen zu den Antiken Kieselmosaiken von den Anfangen: von den Anfängen bis zum Beginn der Tesseratechik*, Berlin: Gebr Mann Verlag, 1982.

Scheibelreiter-Gail, Veronika. *Die Mosaiken Westkleinasiens: Tessellate des 2. Jahrhunderts v. Chr. bis Anfang des 7. Jahrhunderts n. Chr.,* Wien, Österreichisches Archäologisches Institut: 2011.

Smirniou, Melina., Verri, G., Roberts, P. ve diğ. “Investigating the Construction Metods of an Opus Vermiculatum Mosaic Panel”, *The British Museum Technical Research Bulletin*, Vol. 4, 2010, s. 67-78.

Smith, James K. “The Temple of Zeus at Olympia”, *Memoirs of the American Academy in Rome*, Vol. 4, Rome: 1924, s. 153-168.

Şahin, Derya. *Amisos Mozaiği*, Ankara: Dösimm Basımevi, 2004.

Şahin, Mustafa. “İskender Mozaiği” *Aktüel Arkeoloji* 39, 2014, 50-52.

Şener, Yaşar Selçuk. “Arkeolojik Alanda Taban Mozaiklerinde Karşılaşılan Bozulmalar”, *Türkiye’de Arkeometrinin Ulu Çınarları: Prof. Dr. Ay Melek Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci’ye Armağan*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2012a, s. 329-344.

Şener, Yaşar Selçuk. “Side Antik Kenti Sütunlu Cadde Mozaiklerinin Konservasyonu”, *20. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 1, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi, 2005, s. 53-66.

Şener, Yaşar Selçuk.“Arkeolojik Alnda In Situ (Yerinde)Mozaik Koruma Yöntemleri”, *Journal of Mosaic Research*, Sayı: 5, 2012b, s. 201-220.

Texier, Charles. *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi I,* (Çev.: Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002

Tiryaki, Ayça. “Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi’nin Geometrik Desenli Taban Mozaikleri”, *Olba,* XXIV, 2016, s. 493-534.

Uğuryol, Mehmet. “Arkeolojik Taban Mozaiklerinin Restorasyon, Konservasyonu ve Sergilenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2005.

Underwood, Paul A. “The Evidence of Restorantions in the Sanctuary Mosaics of the Church of the Dormition at Nicaea”, *Dumbarton Oaks Papers,* Vol. 13, 1959, s. 235-243.

Urbano, Arthur. “Donation, Dedication, and Damnatio Memoriae: The Catholic Reconciliation of Ravenna and the Church of Sant’Apollinare Nuovo”, *Journal of Early Christian Studies,* Vol. 13/1, 2015, s. 71-110.

Üstüner, Ali Cengiz. *Mozaik Sanatı*, İstanbul: Engin Yayıncılık, 2002.

Veloccia, Maria Luisa. “Consevation Problems of Mosaics In Situ”, *Mosaics No: 1 Deterioration and Conservation*, Rome: ICCROM, 1977, s. 39-46.

Venedik Tüzüğü, Çev.: Cevat Ender, II. Uluslararası Tarihi Eserlerin Mimar ve Teknisyenleri Kongresi, Venedik: 1964.

Warland, Rainer. "Die Mosaikkarte von Madaba und ihre Kopie in der Sammlung des Archäologischen Instituts der Universitä Göttingen, *Originalbeitrag Erschienen in: Georgia Augusta*, 71, 1999, s. 41-48.

Werlin, Steven H. *Ancient Synagogues of Southern Palestine, 300- 800 CE*, Leiden: Brill, 2015.

Young, Rodney S. "Early Mosaics at Gordion", *Expedition,* Vol. 7, No. 3, Philadelphia: 1965, s. 4-13.

Young, Rodney S. "Gordion 1956 Preliminary Report", *American Journal of Archaeology*, Vol. 61,1957, s. 319-331.

Elektronik Kaynaklar

http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.02.0072:book=7:chapter=1&highlight=structurae%2Cstruantur%2Ctesseris%2Ctessera%2Cstruatur%2Cstructum%2Cstructa

https://www.academia.edu/23644199/New_English_translation_of_the_Price_Edict_of_Diocletianus

https://iccm-mosaics.org/

http://alexandermosaik.de/en/

http://www.nbcnews.com/id/34770241/ns/technology_and_science-science/t/scientists-figure-out-how-ancient-art-was-seen/

http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/19078#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-500%2C0%2C2022%2C950

http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/27514#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-112%2C-75%2C2222%2C1390

http://ceres.mcu.es/pages/Main

https://www.ostia-antica.org/regio3/10/10-2.htm

https://www.ostia-antica.org/regio3/10/10-2.htm

https://www.ostia-antica.org/regio2/4/4-2.htm

https://www.ostia-antica.org/regio2/2/2-3.htm

http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/27629#?c=&m=&s=&cv=&xywh=18%2C-76%2C2222%2C1405

http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/item/17729#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-139%2C73%2C1411%2C663

https://www.ostia-antica.org/piazzale/p-contents-rest-frames.htm

https://www.ostia-antica.org/regio5/5/5-1.htm

https://www.ostia-antica.org/regio5/5/5-1.htm

https://www.ostia-antica.org/regio4/5/5-1.htm

https://www.ostia-antica.org/regio4/5/5-1.htm

http://vrc.princeton.edu/archives/items/show/17754

http://www.nbcnews.com/id/34770241/ns/technology_and_science-science/t/scientists-figure-out-how-ancient-art-was-seen/#.Xt9vQGgzbIU

GÖRSELLER

Harita 1: Mozaiklerde antik onarımın bulunduğu bazı merkezler

Sayı	Mozaiğin Adı	Yeri	Tarihi
Orijinaline Benzetilmeye Çalışılan Mozaik Onarım Uygulamaları			
1	Alexander Mozaiği	Pompeii İtalya	MÖ 101
2	Nilotic Sahne Mozaiği	Pompeii İtalya	MÖ 90-80
3	Pentheus Mozaiği	Nimes Fransa	MS 2. yüzyıl
4	Dört Mevsim (Red Pavement)	Antiochia ad Orontes Türkiye	MS 2. yüzyıl
5	Villa di Baccano Mozaiği	Roma İtalya	MS 2. yüzyıl ortaları - 3. yüzyıl başı
6	Euphrates Mozaiği	Zeugma Türkiye	MS 2-3. yüzyıl
7	Musalar Mozaiği	Zeugma Türkiye	MS 2-3. yüzyıl
8	Gaia Mozaiği	Zeugma Türkiye	MS 2-3. yüzyıl
9	Ketos Mozaiği	Zeugma Türkiye	MS 2-3. yüzyıl
10	Yamaç Evler 2, SR2 Mekanı Mozaiği	Ephesos Türkiye	MS 3. yüzyılın 1. çeyreği
11	Kuşlar ve Çiçekler	Antakya Türkiye	MS 3. yüzyıl
12	Venüs'ün Taçlandırılması Mozaiği	Elles Tunus	MS 4. yüzyıl
13	Adonis Mozaiği	Merida İspanya	MS 4. yüzyıl
14	Phoenix Mozaiği	Antakya Türkiye	MS 5. yüzyıl
Orijinaline Benzetilmeye Çalışılmayan Mozaik Onarım Uygulamaları			
A-Tessera Kullanılarak Yapılan Mozaik Onarım Uygulamaları			
A.1. Kasıtlı Tahribatlar Sonucu Yapılan Mozaik Onarım Uygulamaları			
1	Mozaikli Yapı Mozaiği	Dara Türkiye	MS 514
2	Madaba Haritası Mozaiği	Madaba Ürdün	MS 6. yüzyıl ortaları
3	Piskopos Sergius Kilisesi	Umm Al-Rasas Ürdün	MS 587-588
4	Beit Loya Kilisesi Mozaiği	Kheir beit Lei İsrail	MS 6. yüzyıl

5	Theodoric Sarayı, St.Apollinare Nuovo Bazilikası Mozaikleri	Ravenna İtalya	MS 6. yüzyıl
6	Aslanların Kilisesi	Umm Al-Rasas Ürdün	MS 6. yüzyılın sonları
7	Nicaea Dormition (Koimesis) Kilisesi Apsis Mozaiği	Nicaea Türkiye	MS 7-8. yüzyıl
8	St. Stephan Kilisesi Mozaiği	Umm Al-Rasas Ürdün	MS 718-56
9	Ma'in Mozaiği	Madaba Ürdün	MS 719-20
10	Yedi Bilge Hamamı Mozaiği	Ostia İtalya	MS 130-150
A.2. Kasıtlı Olmayan Tahribatlar Sonucu Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları			
1	Megaron 2 Mozaiği	Gordion Türkiye	MÖ 8. yüzyıl
2	H Yapısı Ön Oda Mozaiği	Gordion Türkiye	MÖ 6. yüzyıl
3	Yedi Bilge Hamamları Mozaiği	Ostia İtalya	MS 130-150
4	Neptün Hamamları Mozaiği	Ostia İtalya	MS 139
5	Koçlar Hamamı Mozaiği	Ostia İtalya	MS 2. yüzyıl ilk yarısı
6	Çobanlığa Ait Sahne Mozaiği	Antiochia ad Orontes Türkiye	MS 2. yüzyılın ilk yarısı
7	Narkisos Mozaiği	Antiochia ad Orontes Türkiye	MS 2. yüzyıl
8	Latrina Mozaiği	Antiocheia ad Cragum Türkiye	MS 2. yüzyıl
9	Achilles ve Deidameia Mozaiği	Antiochia ad Orontes Türkiye	MS 2. yüzyıl
10	Şirketler Meydanı Stoa Mozaikleri	Ostia İtalya	MS 2. yüzyıl sonu-3. yüzyıl başı
11	Üç Ayak Sehpa Mozaiği	Edessa Türkiye	MS 3. yüzyıl
12	Keber Tepe Kilise Mozaiği	Doliche Türkiye	MS 4. yüzyılın ikinci yarısı
13	Kuzeydoğu Surlarındaki Binaya Ait Mozaik	Aphrodisias Türkiye	MS 4. yüzyılın üçüncü ya da son çeyreği
14	Epikosmesis Mozaiği	Antiochia ad Orontes Türkiye	MS 5. yüzyıl

B. Taş Plakalarla Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları			
1	Yamaç Evi 2, SR25 Mekanı Mozaiği	Ephesos Türkiye	MS 1. yüzyılın başları
2	Caseggiato dell'Invidioso Mozaikleri	Ostia İtalya	MS 3. yüzyılın ilk yarısı
3	Taberne dei Pescivendoli (Balıkçı Pazarı) Mozaiği	Ostia İtalya	MS 3. yüzyılın ilk yarısı
4	Yamaç Evi 2, 31 Mekanı Mozaiği	Ephesos Türkiye	MS 3. yüzyılın üçüncü çeyreği
5	Yamaç Evi 2, 31a Mekanı Mozaiği	Ephesos Türkiye	MS 3. yüzyılın üçüncü çeyreği
6	Deniz Tanrıçası Evi Koridor Mozaiği	Antiochia ad Orontes Türkiye	MS 494-496
7	Büyük Hamam Mozaiği	Antiocheia ad Cragum Türkiye	MS 3. yüzyıl
8	Aion ve Chronoi Mozaiği	Antiochia ad Orontes Türkiye	MS 3. yüzyılın ortası
C. Lakunaya Harç Doldurularak Yapılmış Mozaik Onarım Uygulamaları			
1	Alexander Mozaiği	Pompeii İtalya	MÖ 101
Mekansal Onarımlar			
1	Agora, Mozaikli Yapı Mozaikleri	Smyrna Türkiye	MS 2-3. yüzyıl
2	Bikinili Kız Mozaiği	Piazza Armerina İtalya	MS 4. yüzyıl
3	Çökertme Köyü'nde Bulunan Mozaik	Keramos Türkiye	MS 4. yüzyıl
4	Keber Tepe, Kilise Mozaiği	Doliche Türkiye	MS 4. yüzyılın ikinci yarısı
5	Piskoposluk Kilisesi Mozaikleri	Rhodiapolis Türkiye	MS 5. yüzyıl
6	B Kilisesi Mozaikleri	Hadrianoupolis Türkiye	MS 7. yüzyıl

Tablo 1: Mozaiklerde antik onarım bulunan merkezlerin kronolojik sıralaması

Görsel 1: Egeria Nymphe Grotto, Herman van Swanevelt Gravürü (1600-1655)

Görsel 2: Göbekli Tepe-Nevali Çori yerleşimleri terazzo tabanları, Şanlıurfa

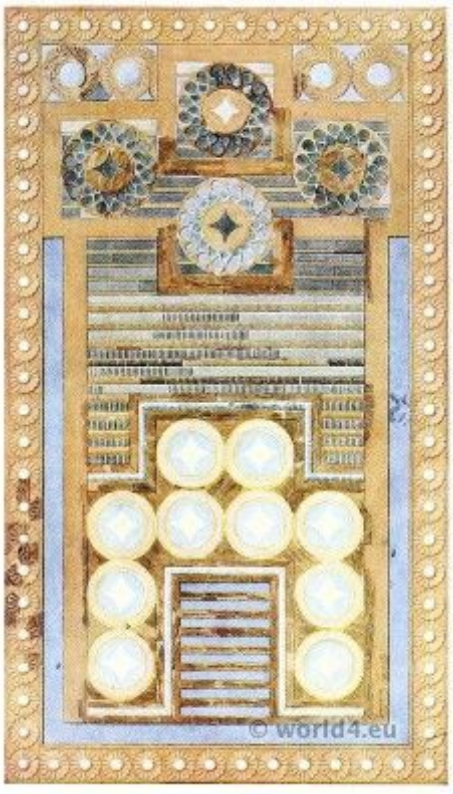
Görsel 3: Uruk-Warka, C Tapınağı sütunları, Sümer, MÖ 3000-3100

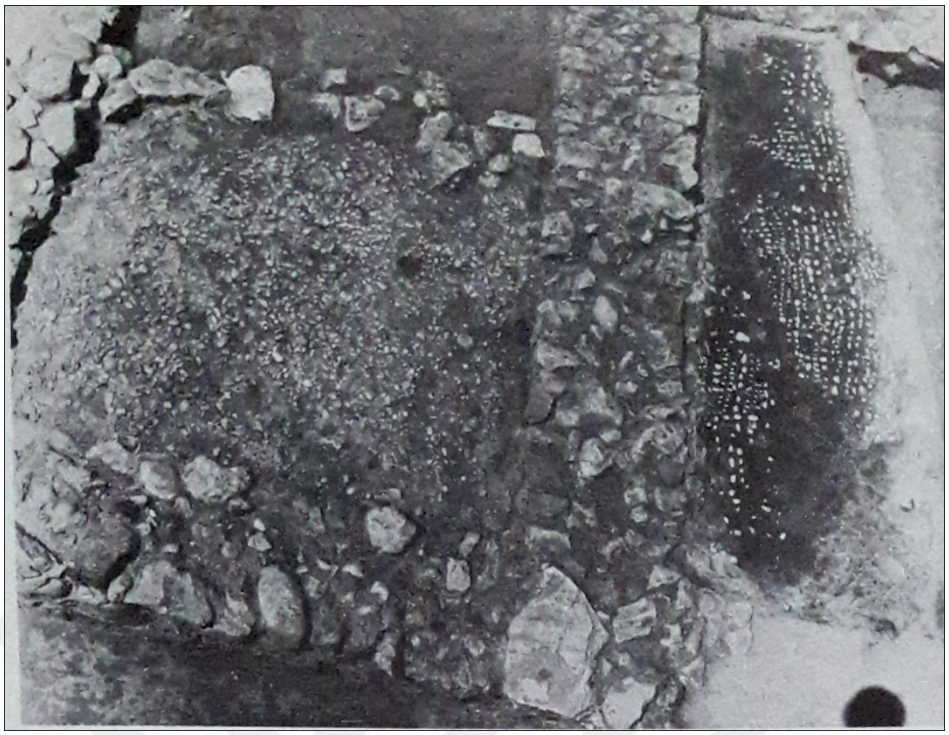
Görsel 4: Al-Ubaid, Ninhursag Tapınağı sütunları, MÖ 2400-2250

Görsel 5: Horus Zoser'in mezar odasının girişini süsleyen sırlı seramikler, Sakkarah Piramidi, MÖ 2668-2649

Görsel 6: Oyun Levhası, Knossos Sarayı, MÖ 1600

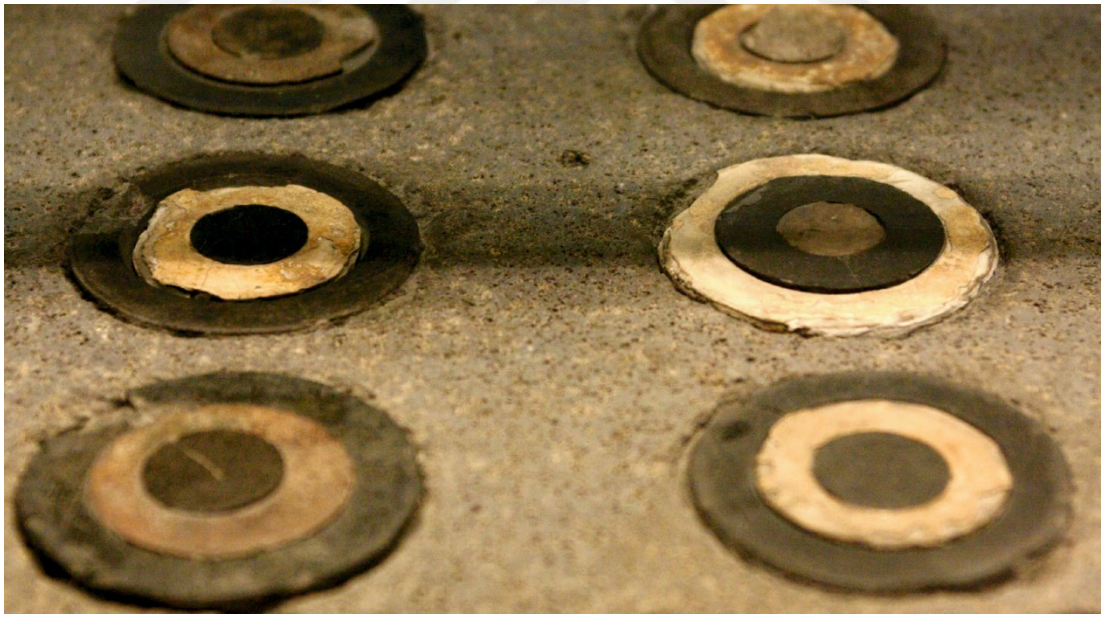
Görsel 7: Tiryns, Çakıl Taşı Mozaikler, MÖ 14. Yüzyıl

Görsel 8: Ziyarettepe çakıl taşı mozaikleri, Diyarbakır, MÖ 8. yüzyıl

Görsel 9: Altıntepe çakıl taşı mozaikleri, Erzincan, MÖ 8. yüzyılın 2. yarısı

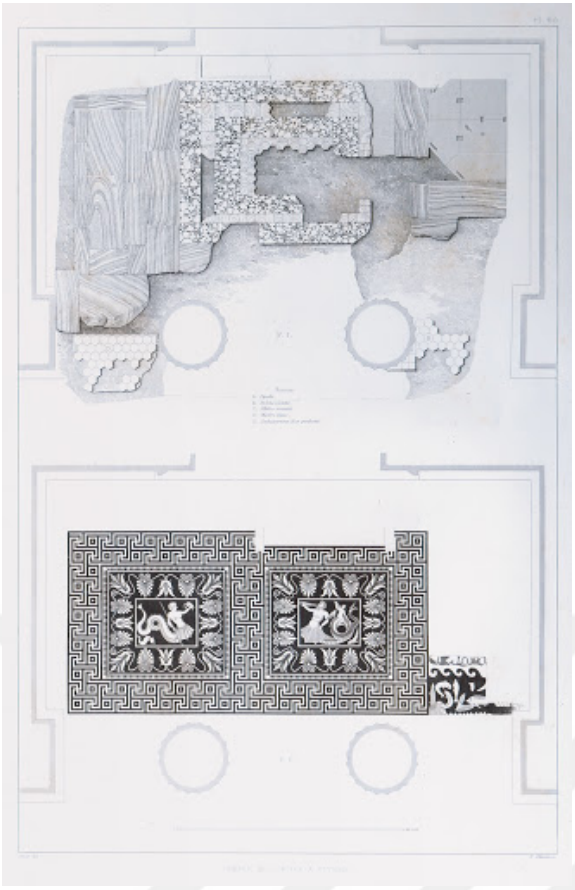
Görsel 10: Bronz halka çiviler, Ayanis Kalesi, Van, MÖ 685-650

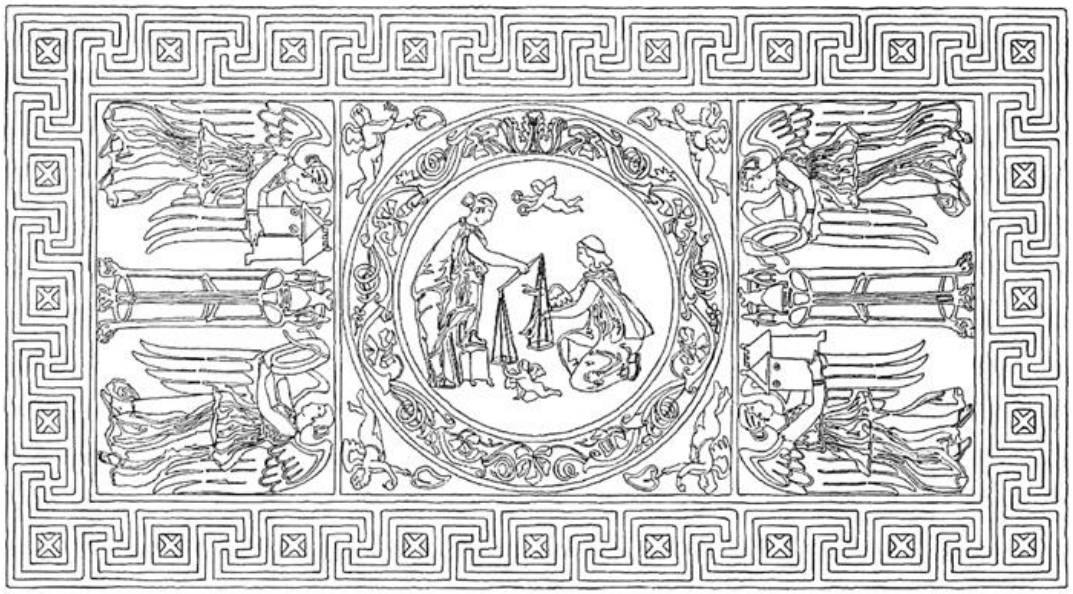
Görsel 11: Geometrik ve bitkisel bezemeli çakıl taşı mozaik, Olynthos, MÖ 5-4. yüzyıl

Görsel 12: Renkli çakıl taşı mozaik, Pella, MÖ 4. yüzyıl

Görsel 13: Olympia Zeus Tapınağı pronaosu, çakıl taşı mozaik döşeme, MÖ 4. yüzyıl

Görsel 14: Assos antik kenti bouleuterion mozaik döşemesi, MÖ 4. yüzyılın sonu-3. yüzyıl

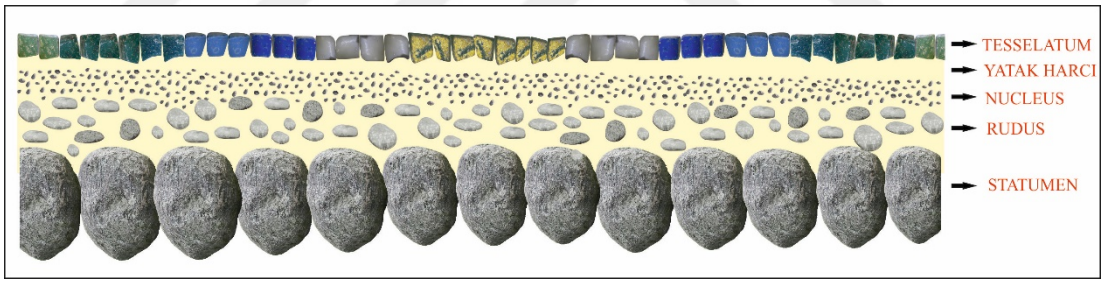
Görsel 15: "Su İçen Güvercinler ve Süpürülmemiş Oda" mozaikleri, MÖ 2. yüzyıl

Görsel 16: Seremoni öncesi hazırlık, Bardo Müzesi, Tunus, MS 5. yüzyıl

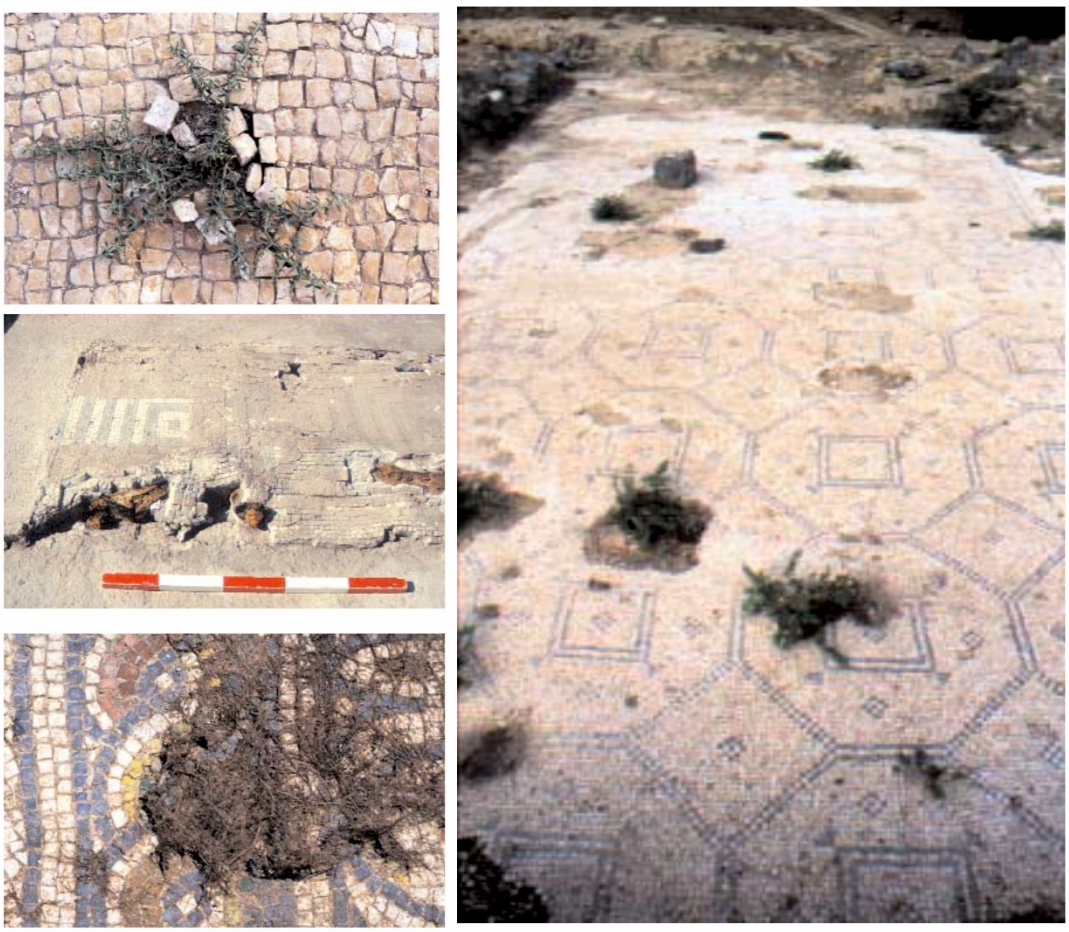
Görsel 17: Hagia Sophia güney kapısının üzerinde bulunan mozaik, İstanbul, MS 10. yüzyıl

Görsel 18: Mozaiklerin katmanları (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 19: Tortul kayaçların doğa koşullarından etkilenerek daha kolay tahrip olduklarına dair mozaik

Görsel 20: Bitki tohumlarının tessera aralarında büyüdüğünü gösteren mozaik örneği

Görsel 21: Doğa koşullarından etkilenen mozaik döşemede görülen pullanma ve dökülmeler

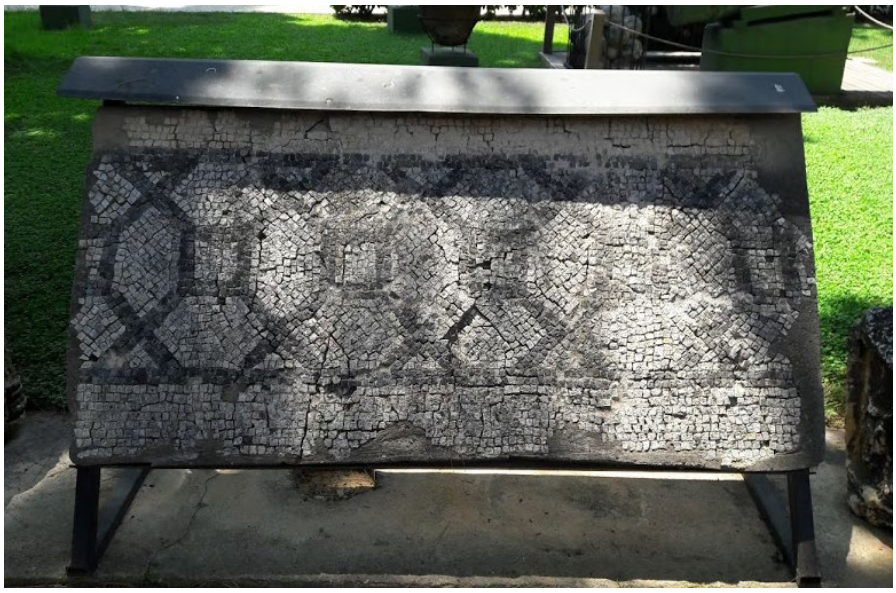
Görsel 22: Doğa koşullarından etkilenen mozaiklerde oluşabilecek lakuna boşlukları

Görsel 23: Mozaiklerde görülen yosun ve likenli görüntü

Görsel 24: Mozaikler üzerindeki çiçeklenmeler

Görsel 25: Mozaiklerin müzedeki hatalı korunmasına bir örnek

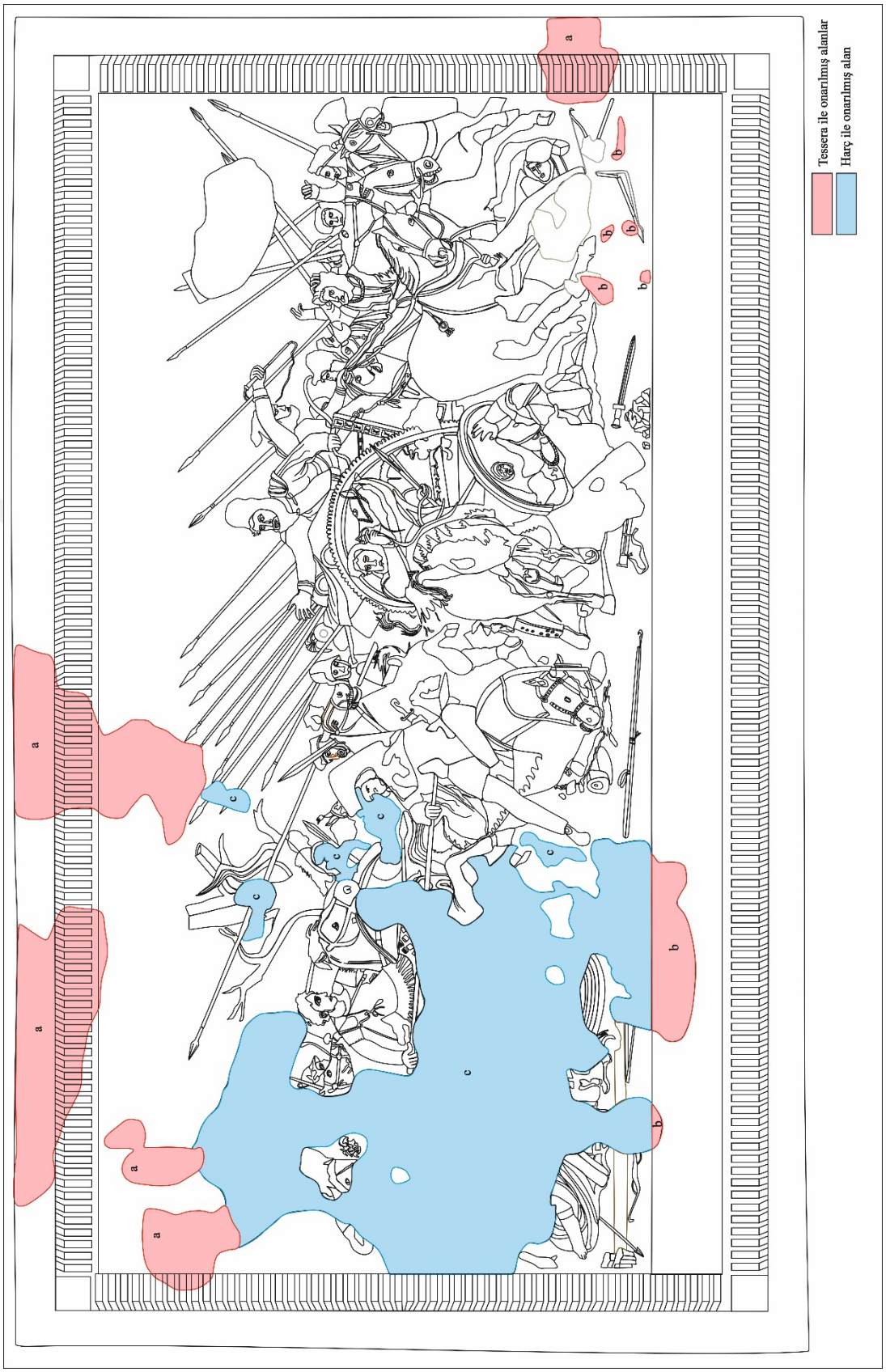
Görsel 26: Mozaiklerin mekanik temizliğiyle ilgili çalışmalar

Görsel 27: Mozaiklerin boşluk onarım uygulamaları

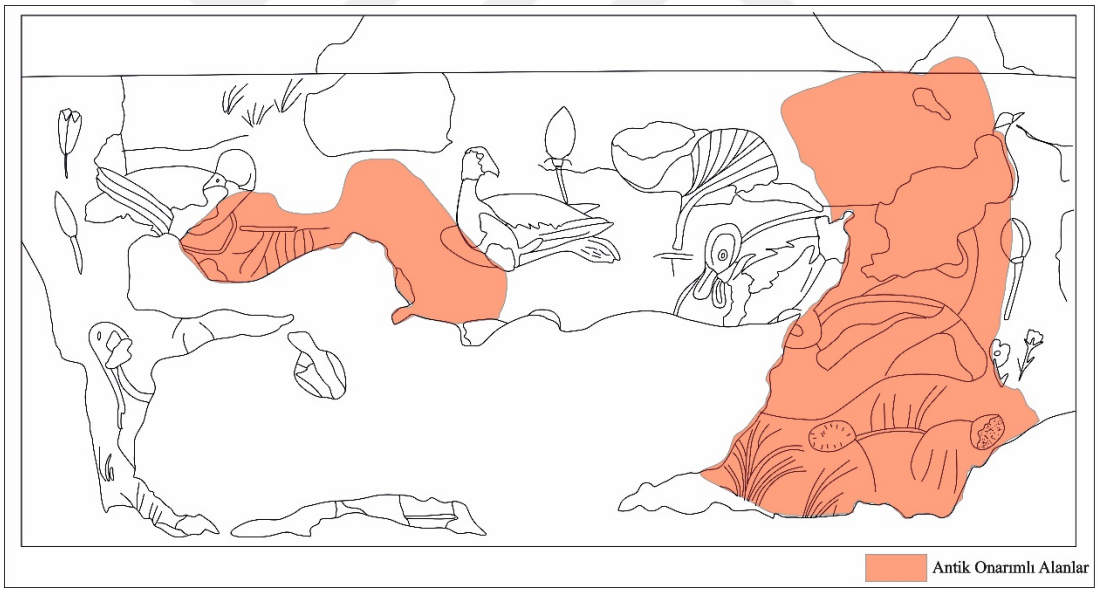
Görsel 28: Alexander Mozaiği genel fotoğrafı, Pompeii, Faun Evi, MÖ 101

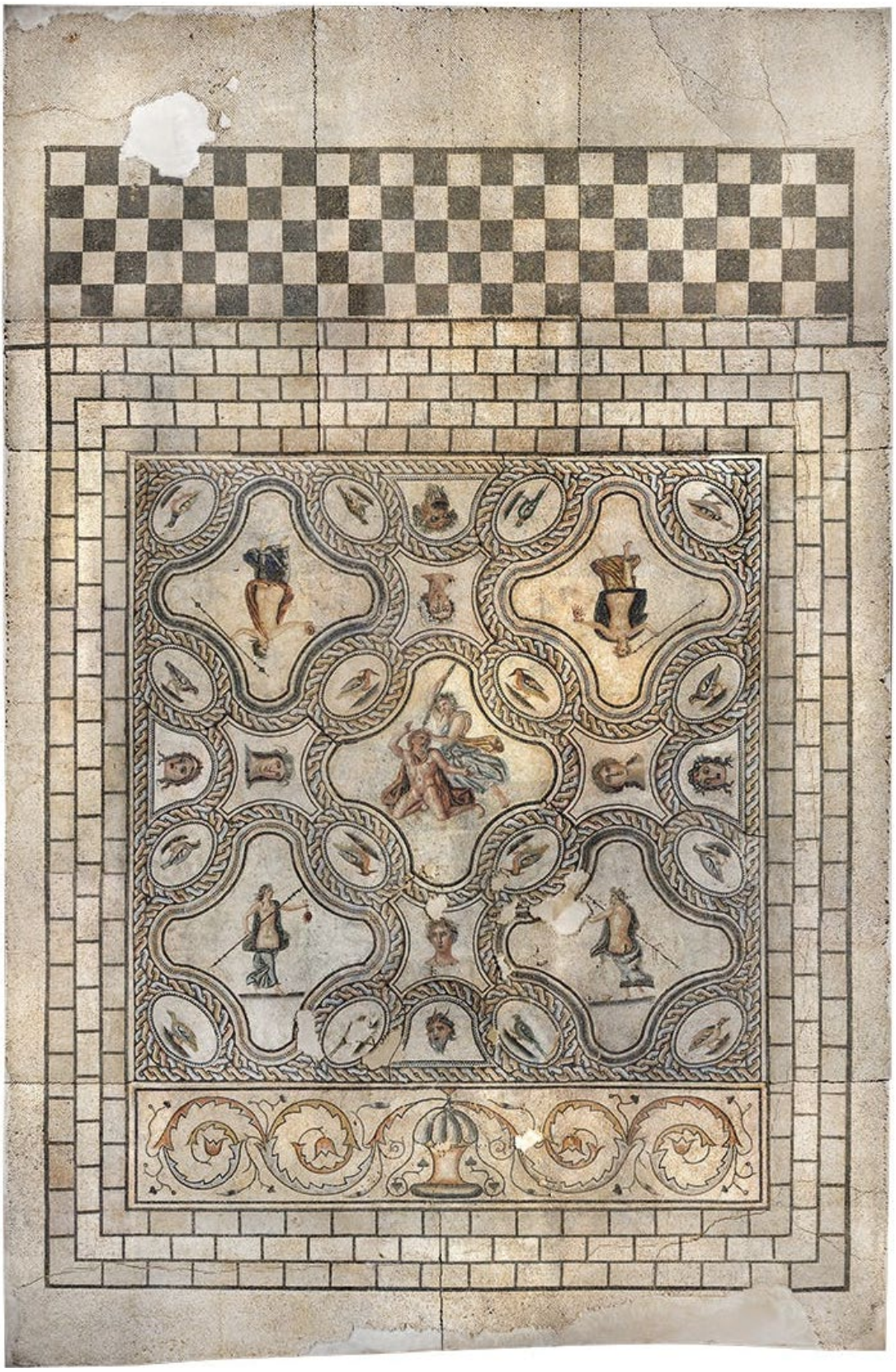

Görsel 29: Alexander Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar **a.** Bordürdeki onarımlı alanlar, **b.** Koyu tesseralarla yapılmış onarımlar, **c.** Harçla yapılmış onarımlı alan (Çizim: Buket Beşikçi)

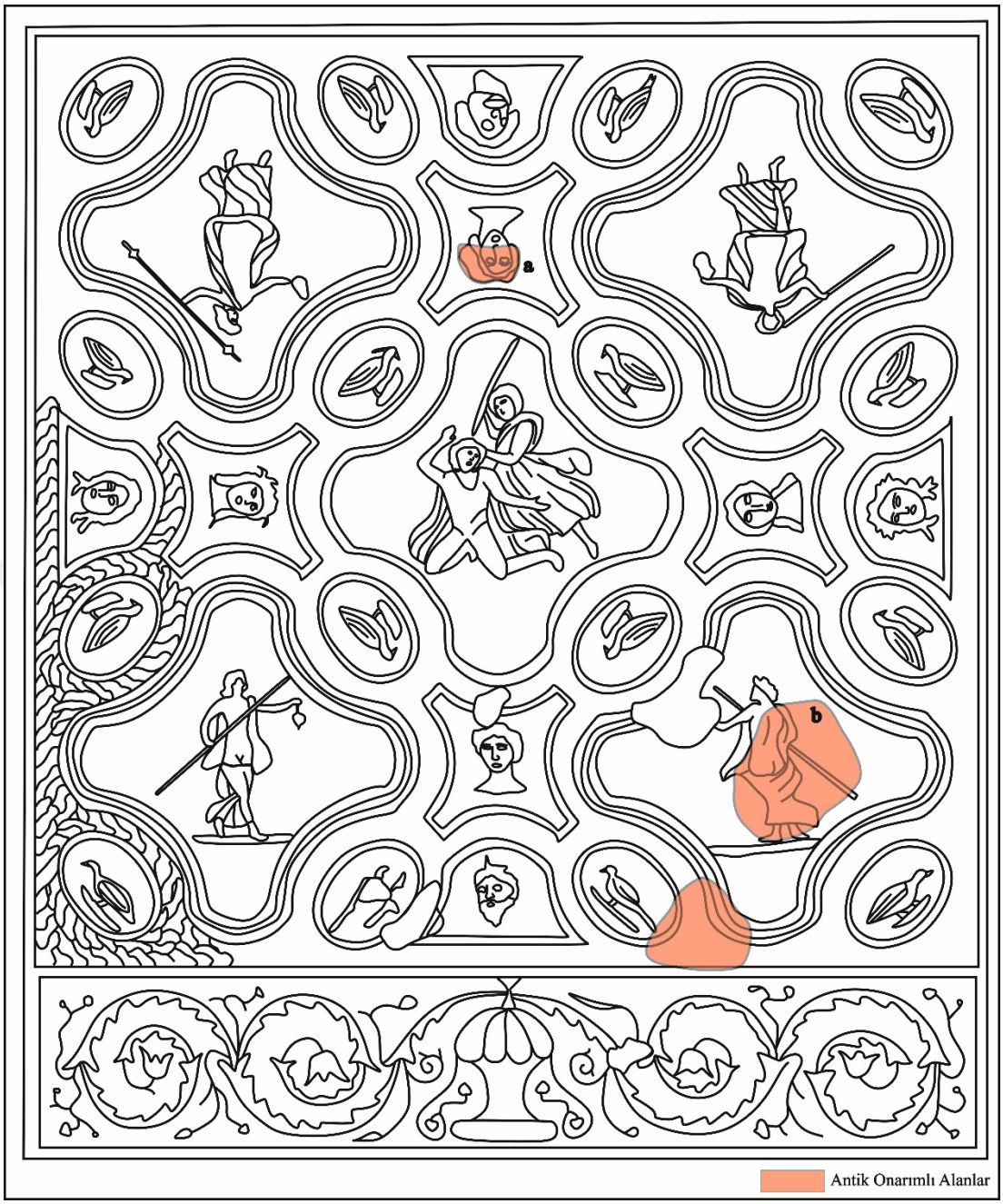
Görsel 30: Nilotik Mozaik, Pompeii, Faun Evi, MÖ 90-80

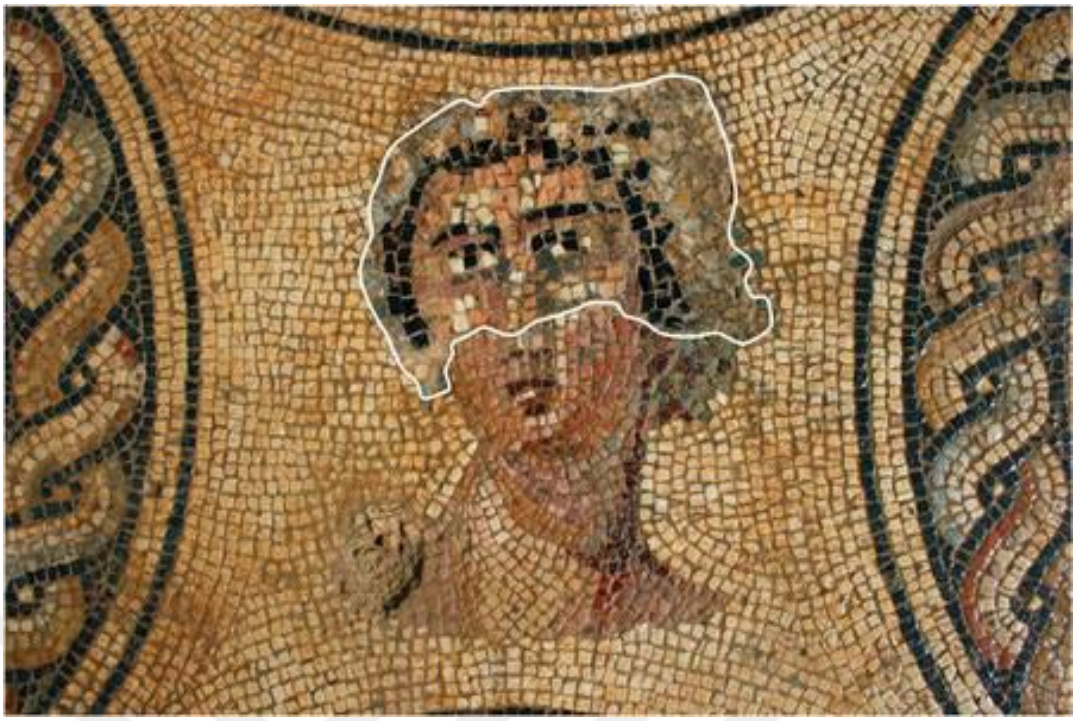

Görsel 31: Nilotik Mozaik üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 32: Pentheus Mozaiği, Nimes Arkeoloji Müzesi, Fransa, MS 2. Yüzyıl

Görsel 33: Pentheus Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

a

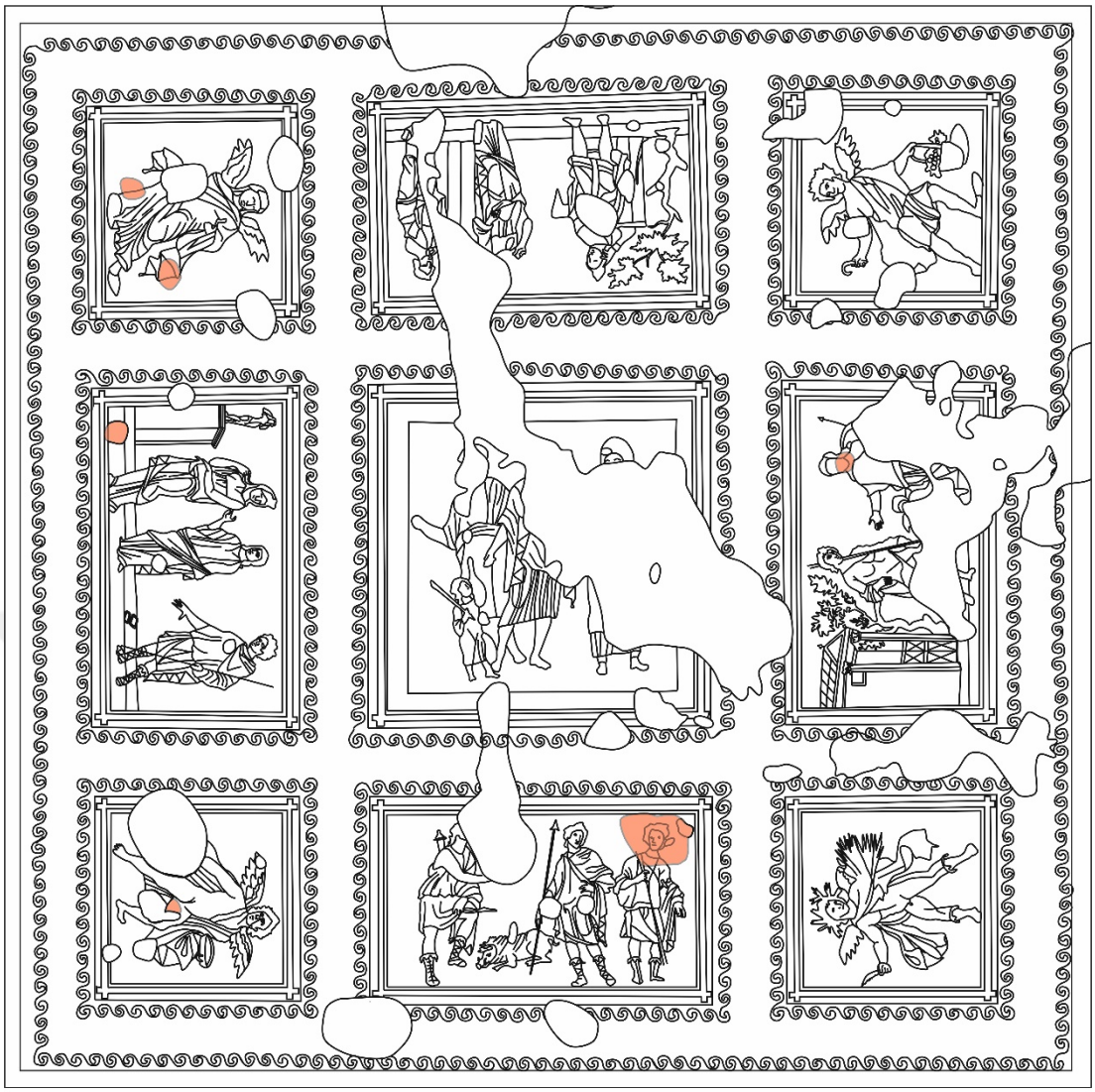

b

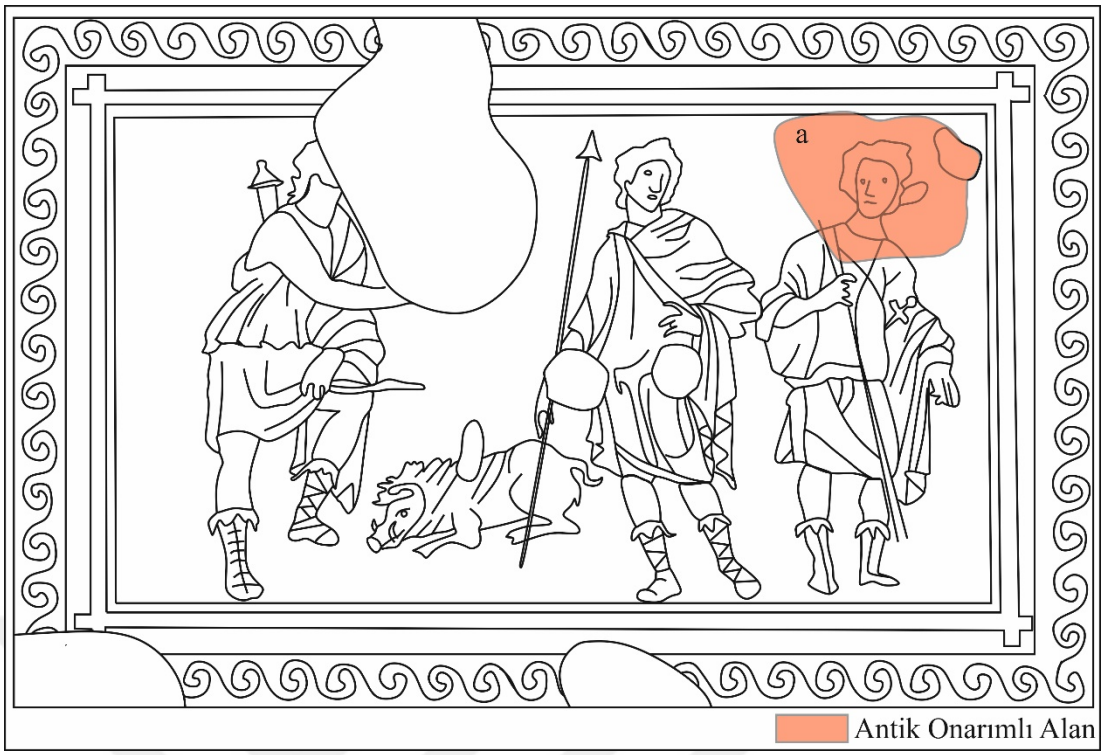
Görsel 34: Pentheus Mozaiği detay; **a.** Sonbahar betimlemesi üzerindeki antik dönem onarım, **b.** Menad betimlemesi üzerindeki antik dönem onarım, Fransa, MS 2. yüzyıl

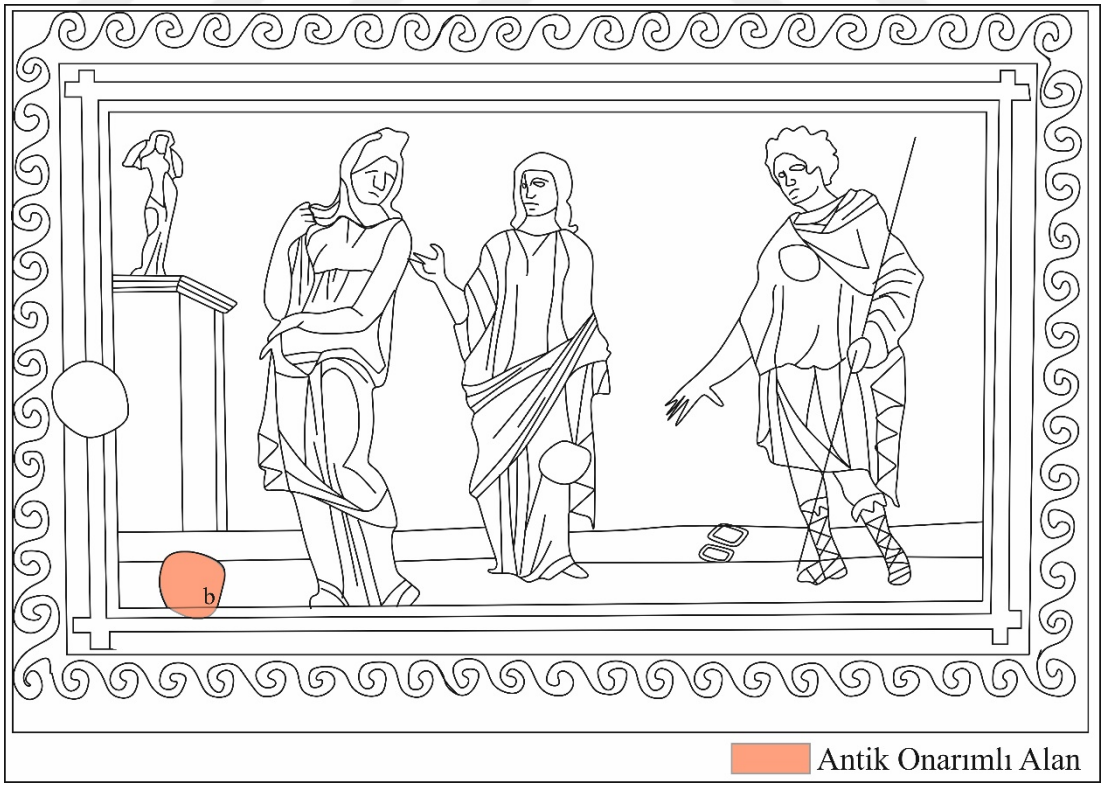
Görsel 35: Dört Mevsim Mozaiği (Red Pavement), Antiochia ad Orontes, MS 2. yüzyıl

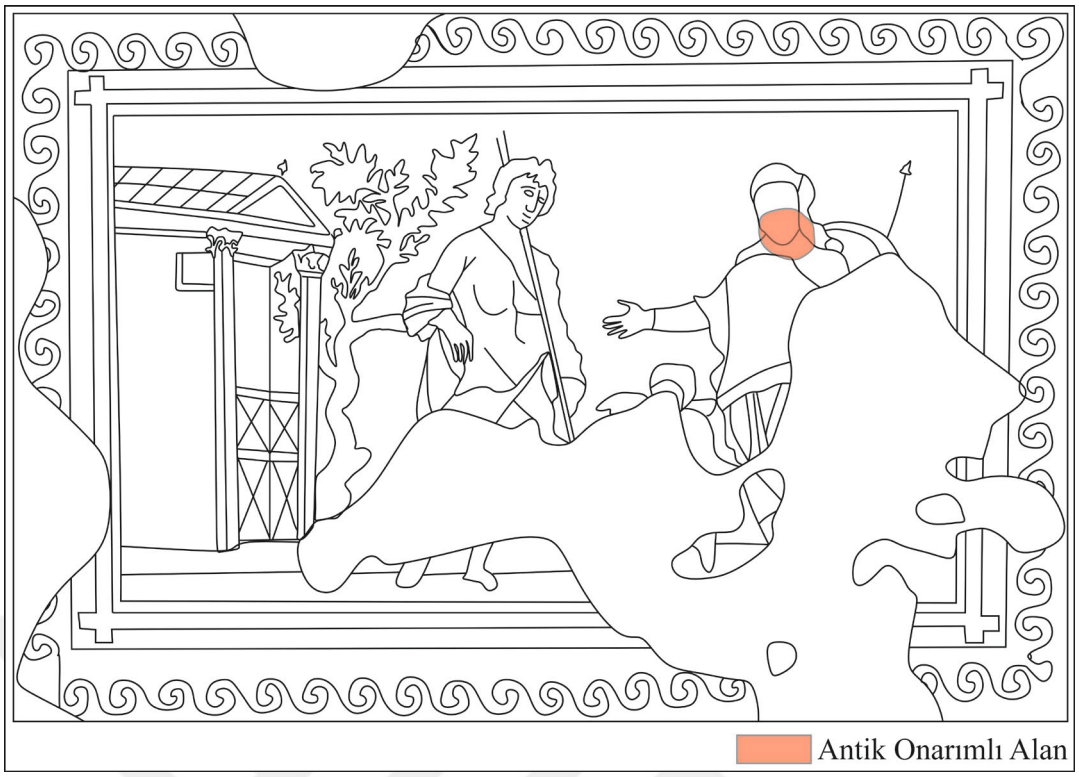
Görsel 36: Dört Mevsim Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

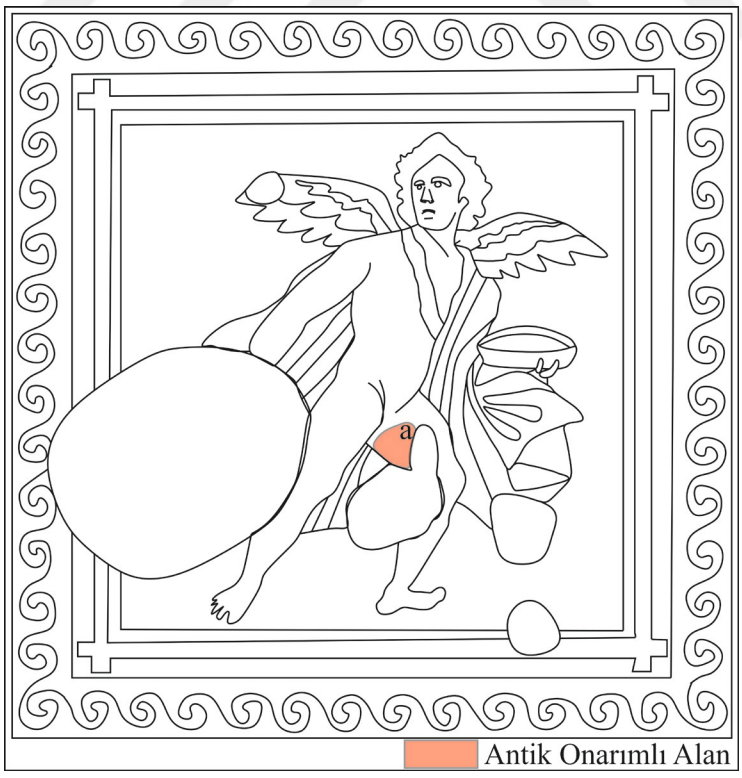

Görsel 37a: Kalydon Domuz Ayı'nın betimlendiği sahne üzerindeki antik onarım (Çizim: Buket Beşikçi)

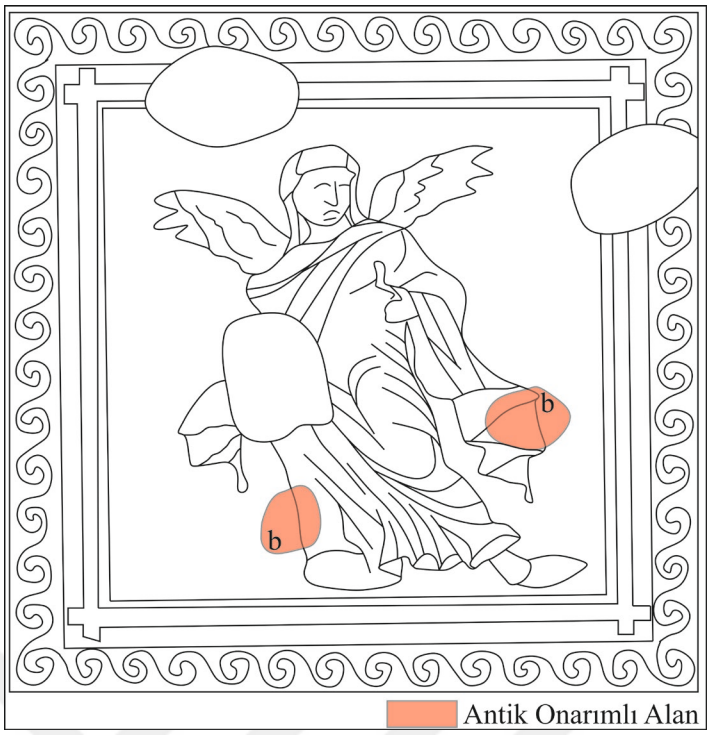

Görsel 37b: Phaedra ve Hippolytos'un betimlendiği sahne üzerindeki antik onarım, (Çizim: Buket Beşikçi)

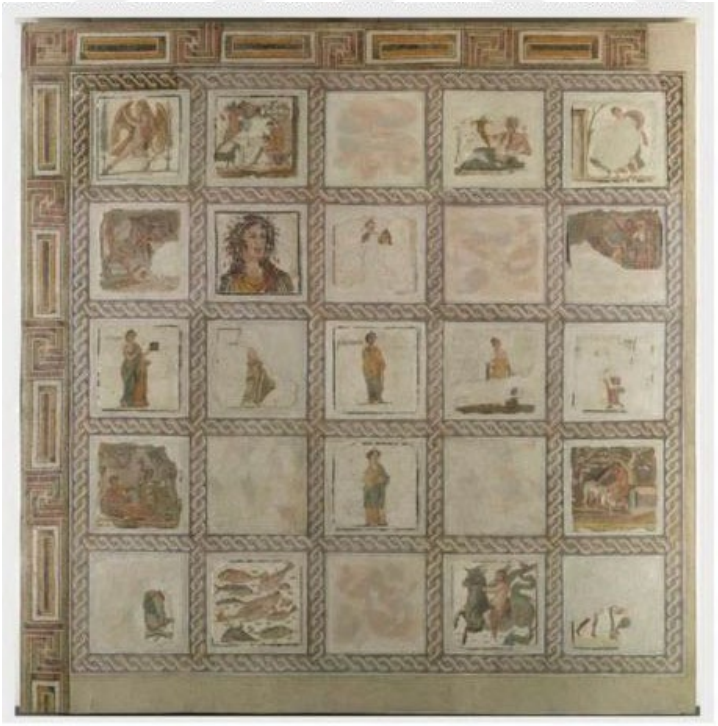

Görsel 38: Dört Mevsim Mozaiği detay; Adonis ve Aphrodite'nin betimlendiği sahne üzerindeki antik onarım, (Çizim: Buket Beşikçi)

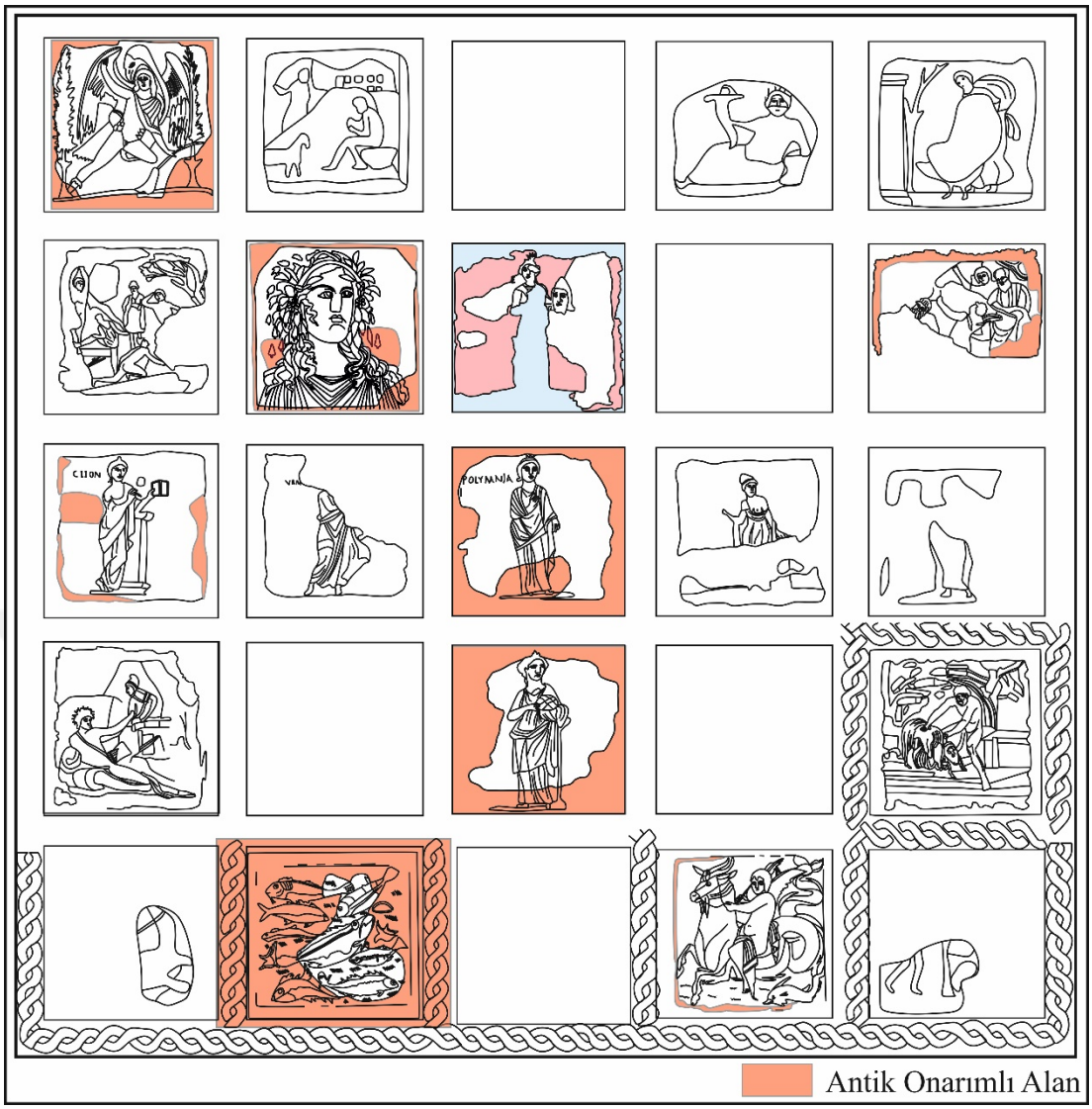

Görsel 39a: Dört Mevsim Mozaiği detay; Bahar Puttosu üzerindeki antik onarım, (Çizim: Buket Beşikçi)

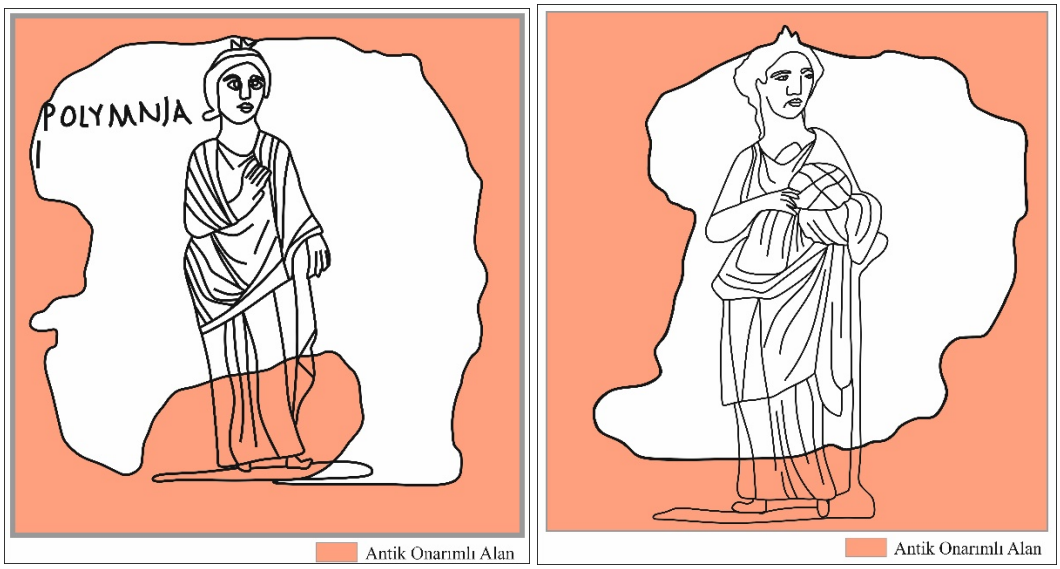

Görsel 39b: Dört Mevsimler Mozaiği detay; Kış Puttosu üzerindeki antik onarım, (Çizim: Buket Beşikçi)

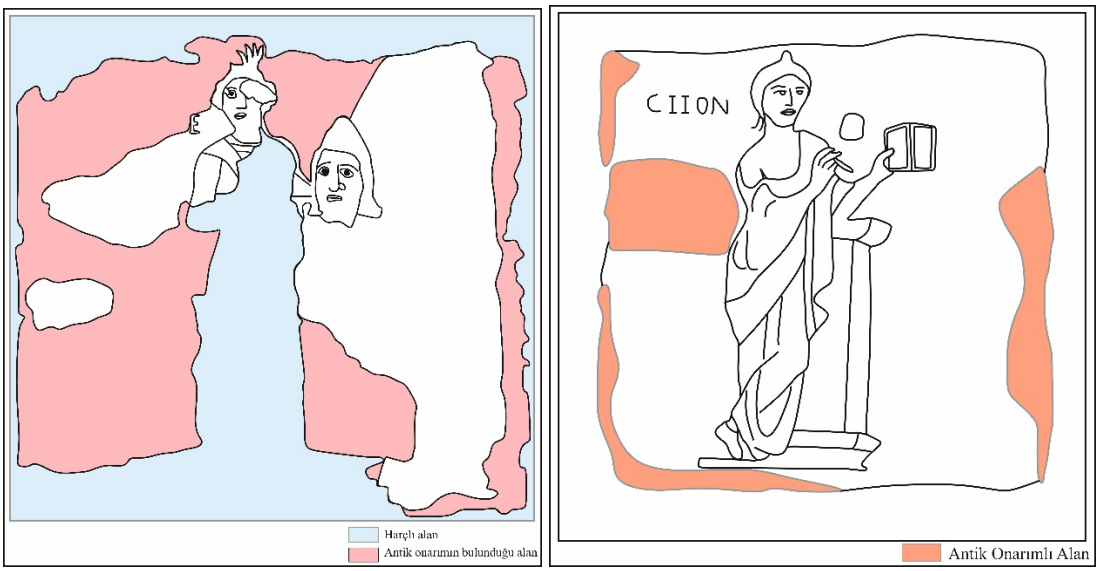

Görsel 40: Baccano Villası Musalar mozaiği, Roma Ulusal Müzesi, İtalya, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyıl başı

Görsel 41: Baccano Villası üzerindeki antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

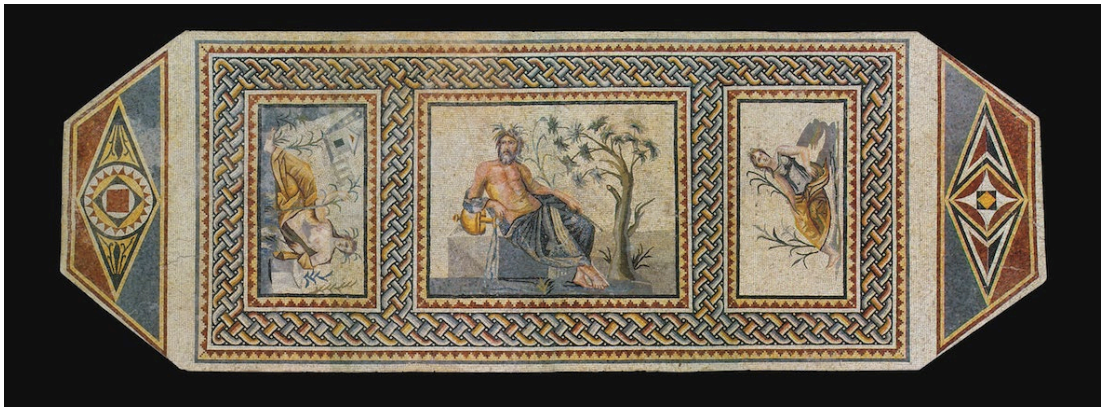

Görsel 42a: Baccano Villası Mozaiği detayı; Musalar üzerindeki antik onarım detayları (Çizim: Buket Beşikçi)

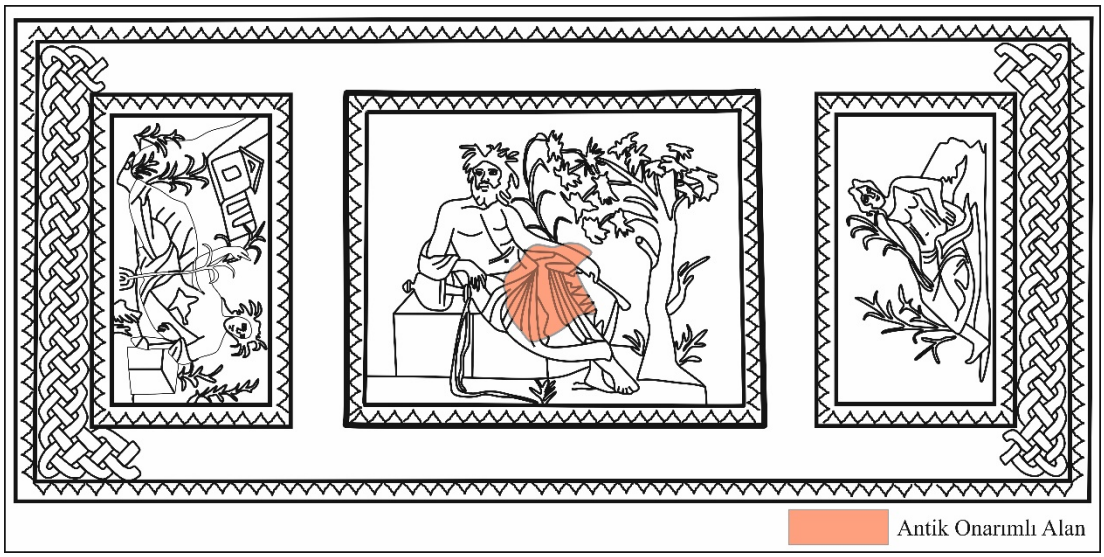

Görsel 42b: Ganymedes ve Balıklar panellerindeki antik onarım detayları (Çizim: Buket Beşikçi)

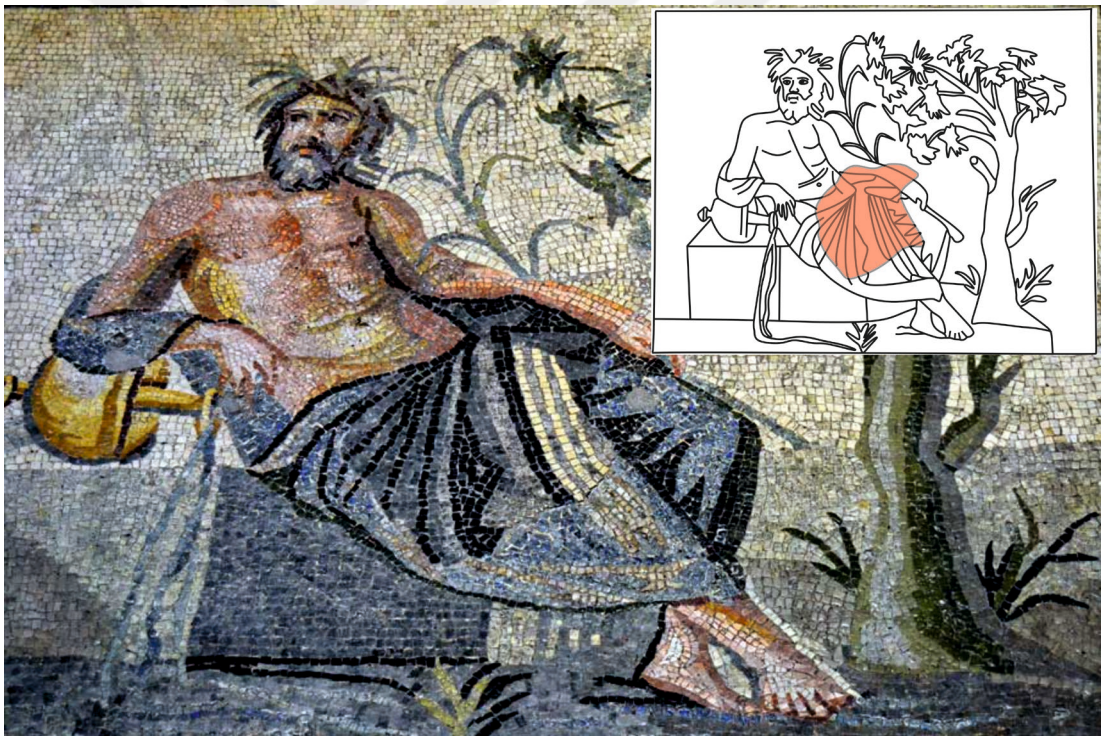

Görsel 43: Baccano Villası bahar figüründeki antik onarım detayları (Çizim: Buket Beşikçi)

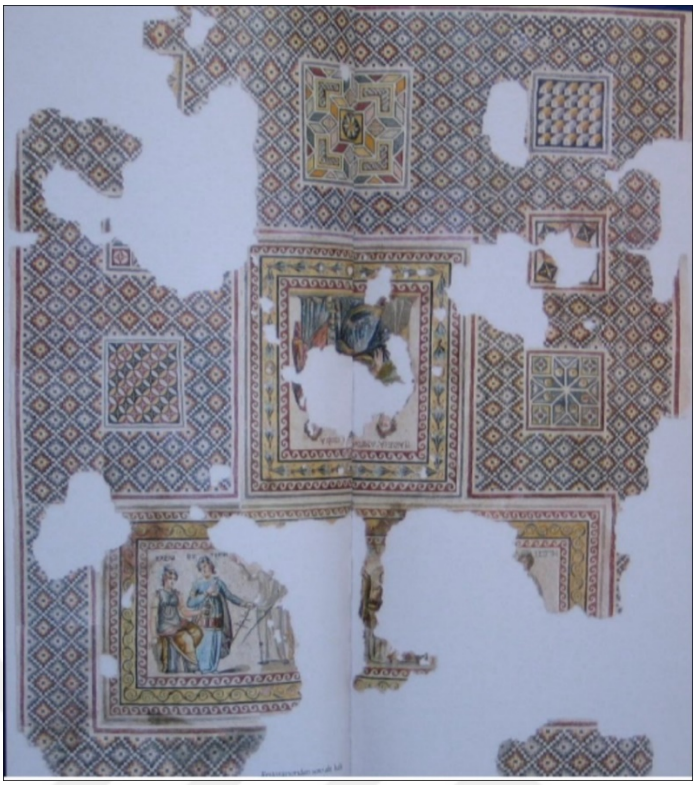
Görsel 44: Euphrates mozaiği, Zeugma Antik Kenti, MS 2. yüzyıl

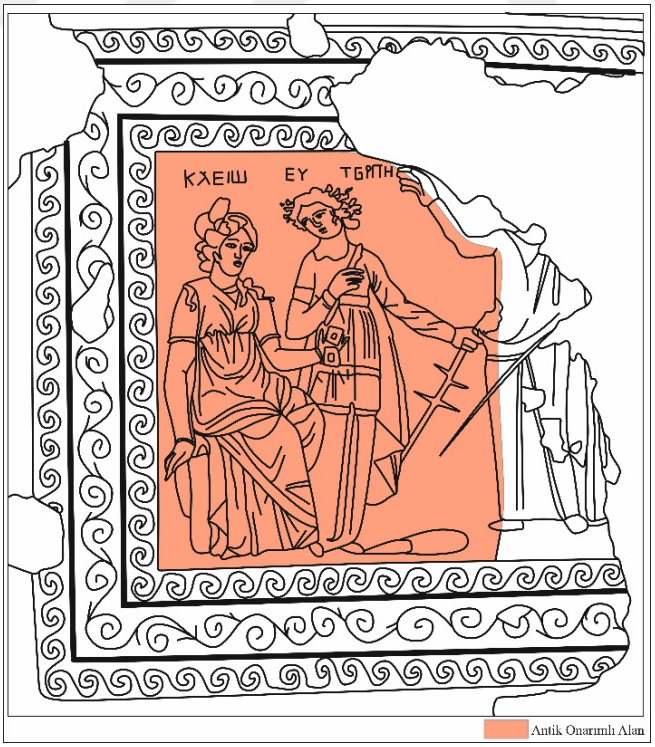

Görsel 45: Euphrates Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 46: Euphrates betimlemesindeki antik onarım detayı

Görsel 47: Musalar mozaiği, Euphrates Villası, Zeugma Antik Kenti, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı

Görsel 48: Musalar Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Buket Beşikçi)

a

b

Görsel 49a-b: Musalar Mozaiği'nin Zeugma'daki diğer mozaiklerle stil benzerliklerini gösteren görseller

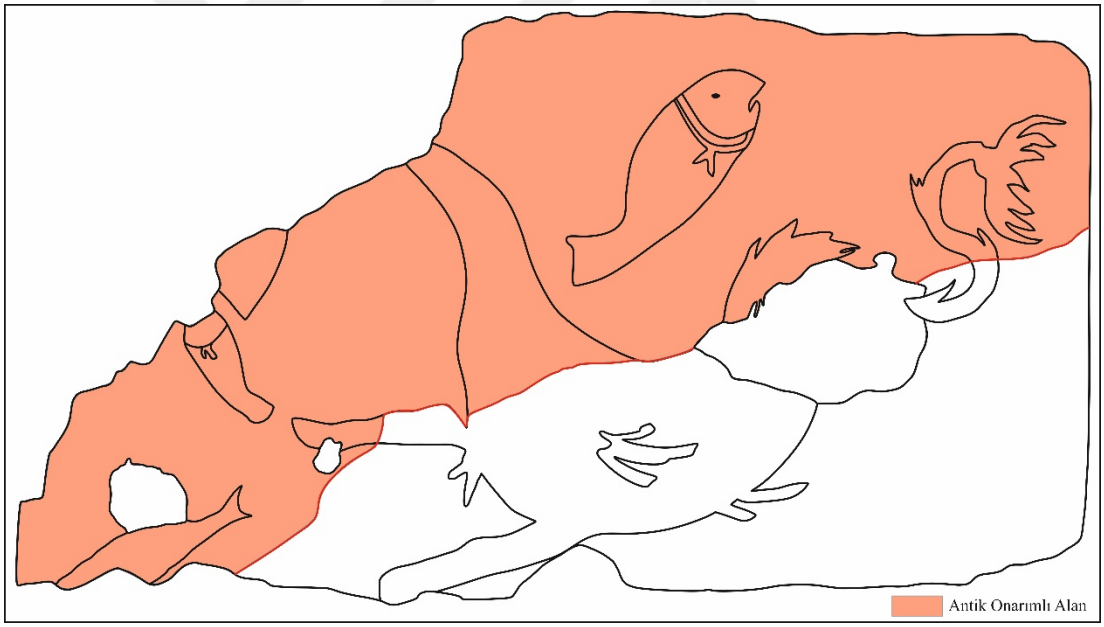
Görsel 50: Gaia Mozaiği, Zeugma Antik Kenti, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı

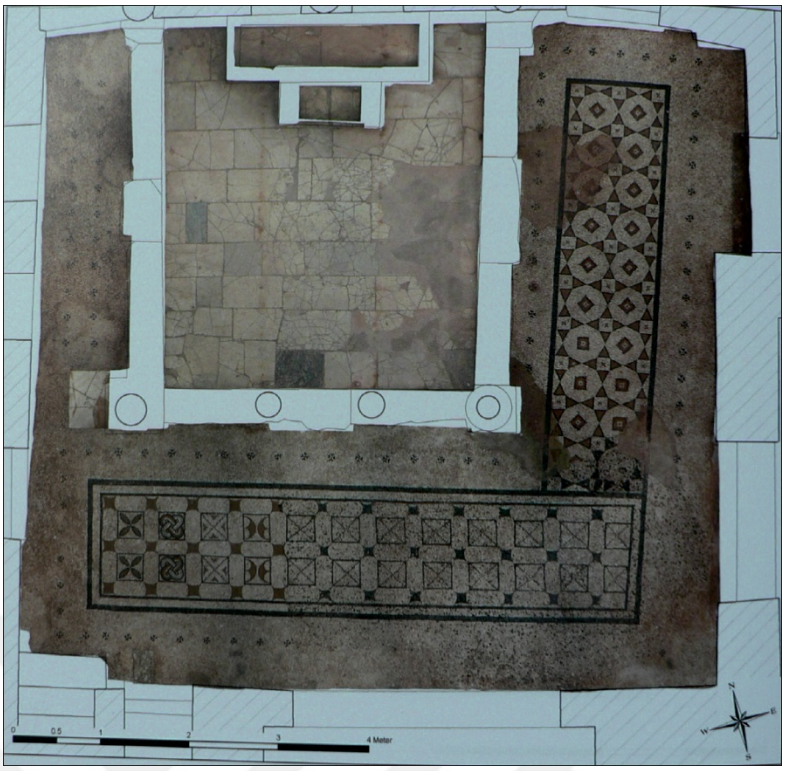

Görsel 51: Gaia Mozaiği, üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

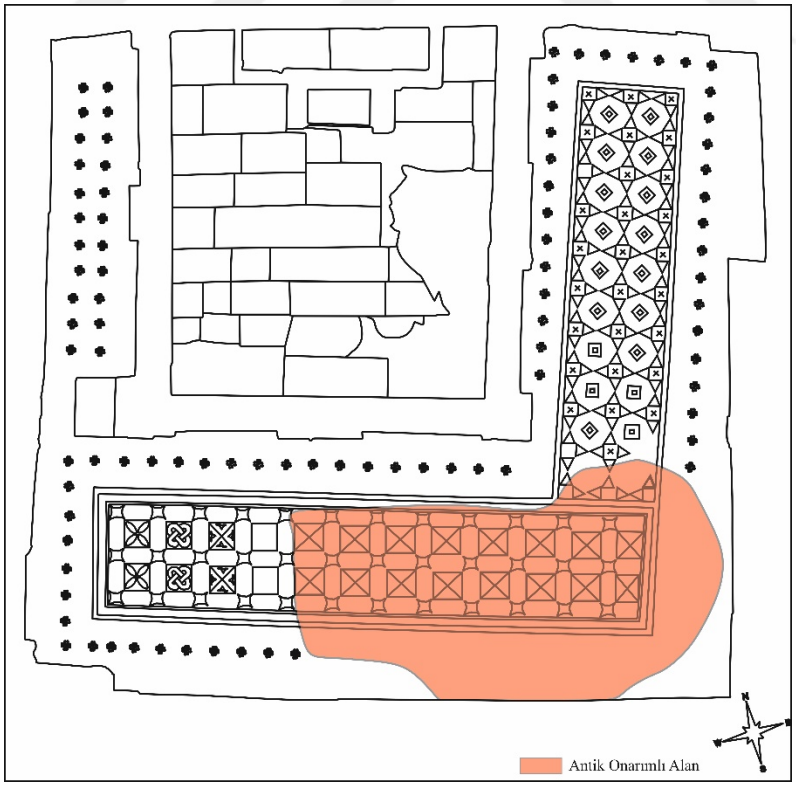
Görsel 52: Ketos Mozaiği, Zeugma Antik Kenti, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı

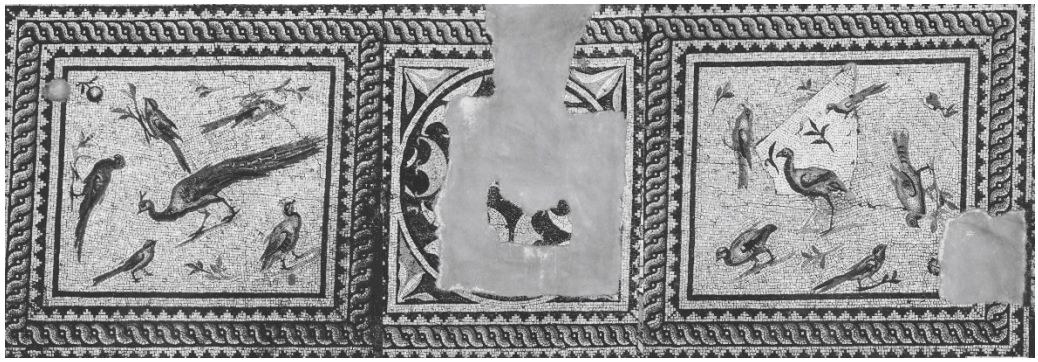

Görsel 53: Ketos Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

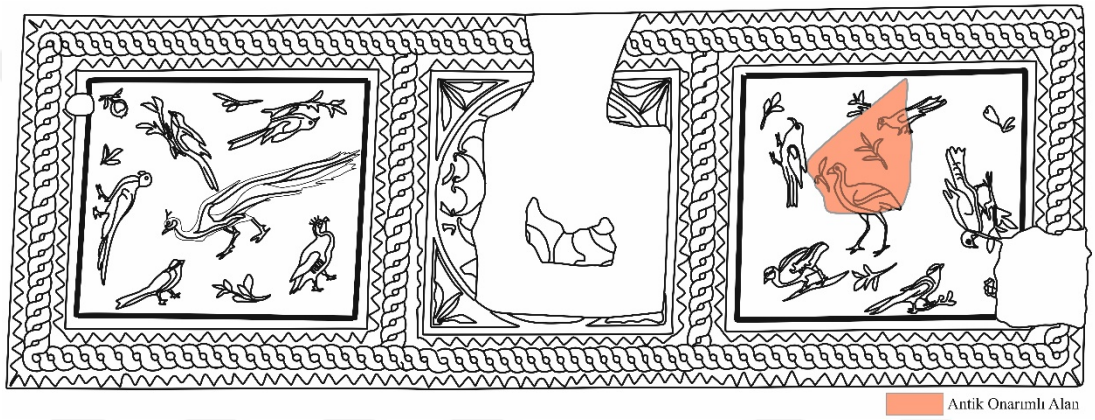
Görsel 54: Ephesos, Yamaç Evleri 2, SR2 Mekanı Mozaiği, İzmir, MS 3. yüzyılın 1. çeyreği

Görsel 55: Ephesos, Yamaç Evler 2-SR2 mekanı mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

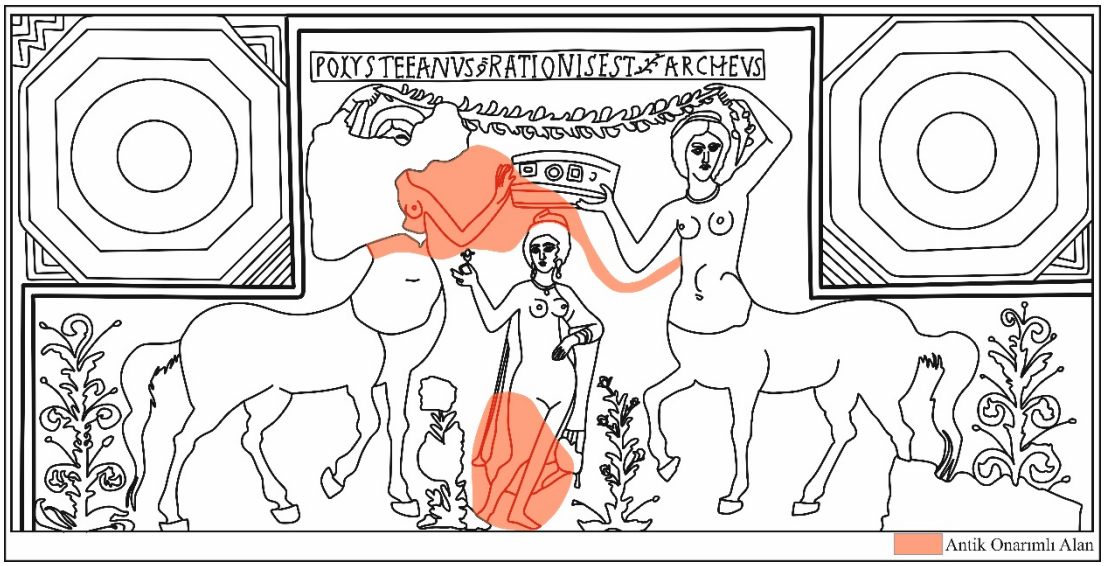
Görsel 56: Kuşlar ve Çiçekler Mozaiği, Antiochia ad Orontes, MS 3. yüzyıl

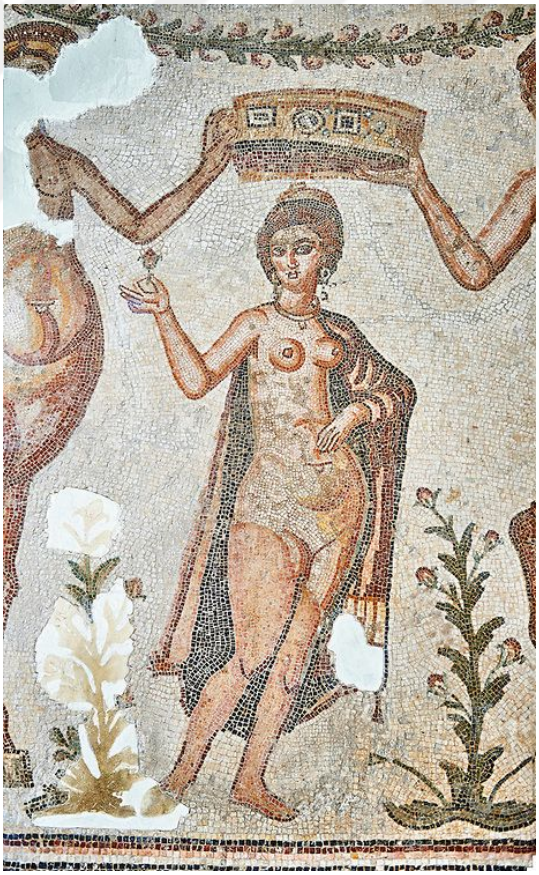

Görsel 57: Kuşlar ve Çiçekler Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 58: Venüs'ün Taçlandırılması Mozaiği, Elles, Tunus, MS 4. yüzyıl

Görsel 59: Venüs'ün Taçlandırılması Mozaiği üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

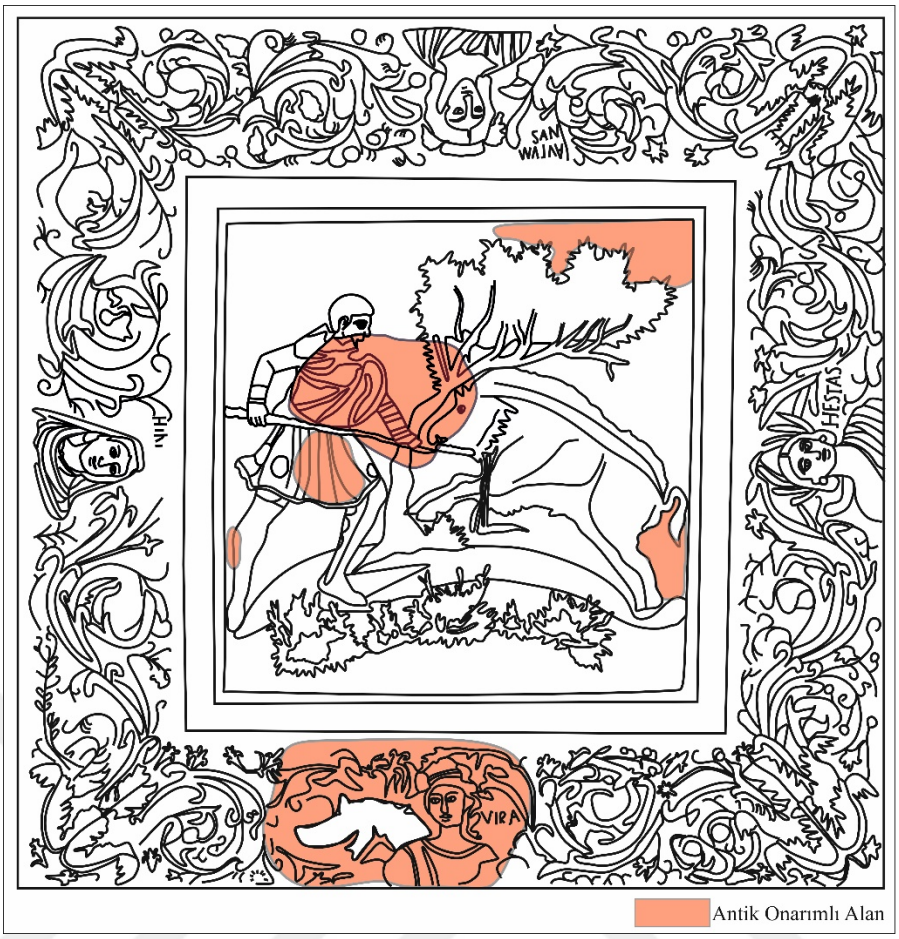
Görsel 60: Venüs'ün Taçlandırılması Mozaiği detay, Elles, Tunus, MS 4. yüzyıl

Görsel 61: Adonis Mozaiği, Merida, İspanya, MS 4. yüzyıl

Görsel 62: Adonis Mozaiği, kare panel görünüm detay, Merida, İspanya, MS 4. yüzyıl

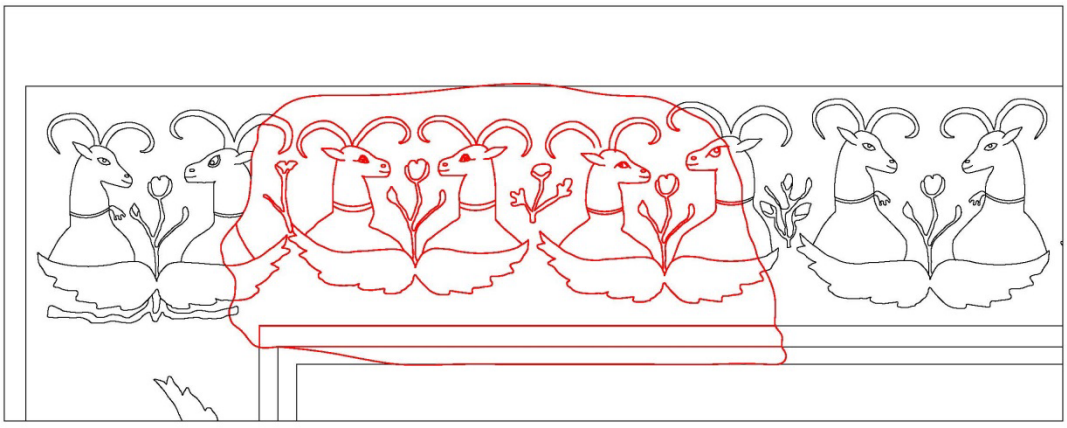

Görsel 63: Adonis Mozaiği, üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

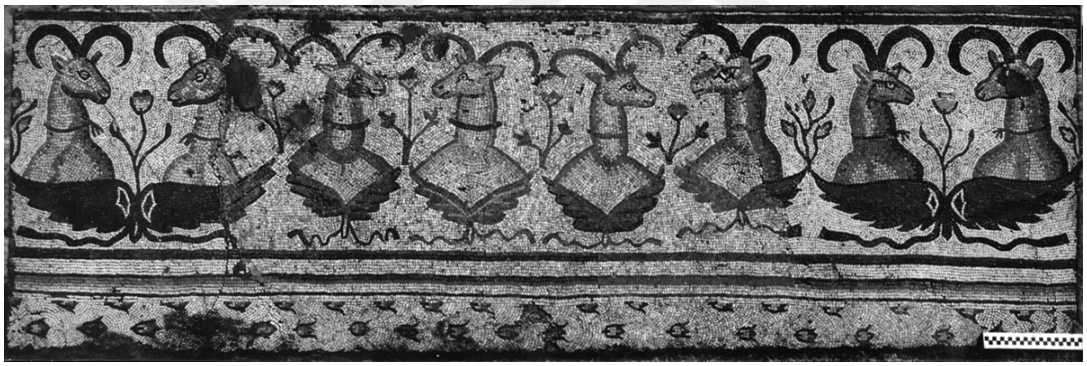

Görsel 64: Adonis Mozaiği, ilkbahar onarımı detay, Merida İspanya, MS 4. yüzyıl

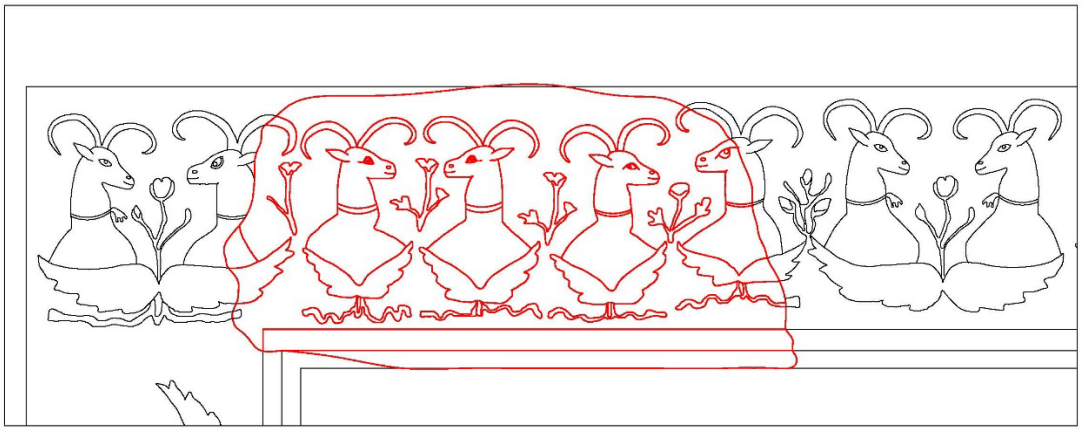

Görsel 65: Phoenix Mozaiği, Antiochia ad Orontes, MS 5. yüzyıl

Görsel 66a: Phoenix Mozaiği detayı; onarımın olması gereken görüntüsü (Çizim: Demet Beşikçi)

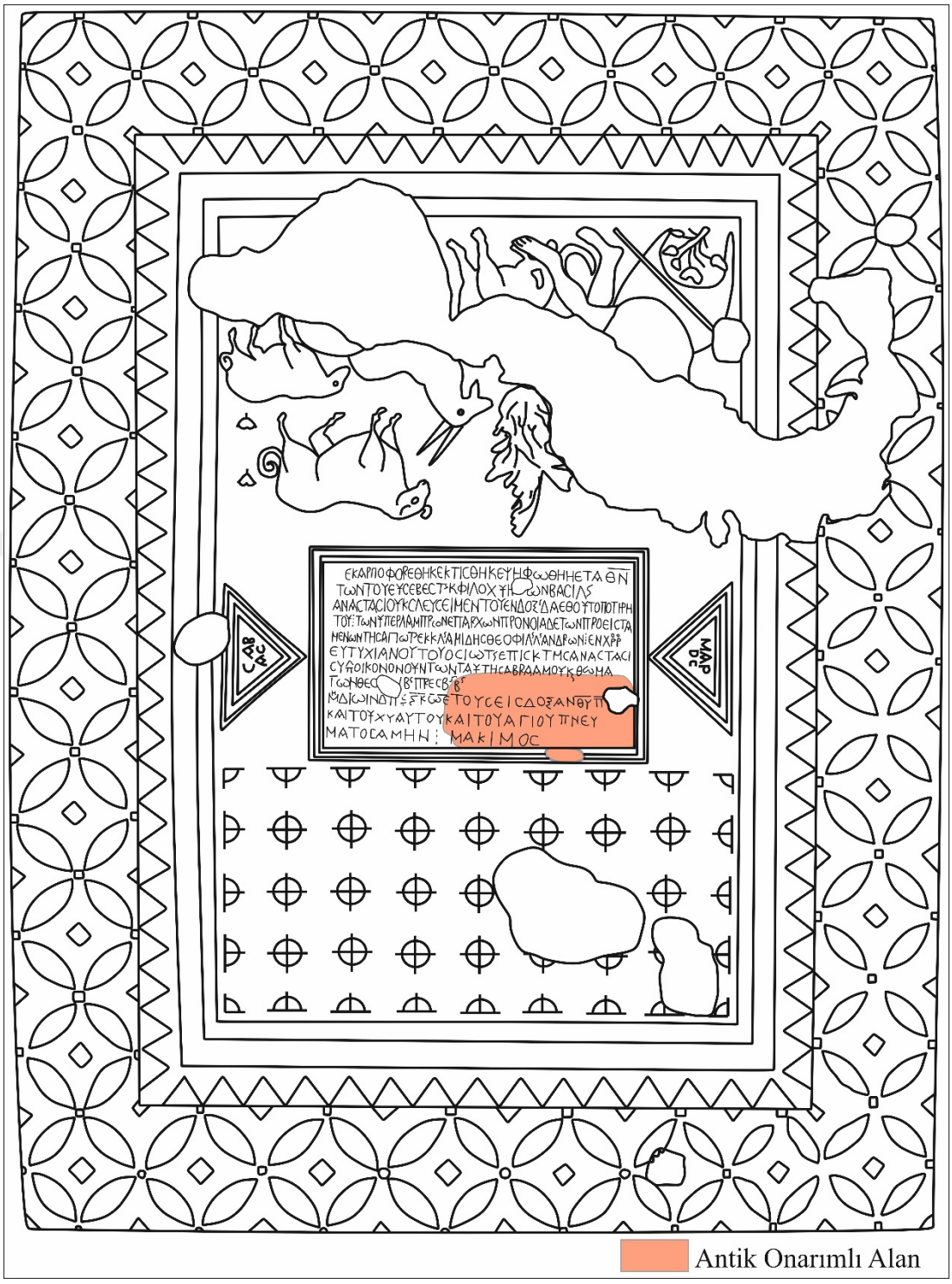

Görsel 66b: Phoenix Mozaiği detayı; mozaiğin onarım görmüş hali (Çizim: Demet Beşikçi)

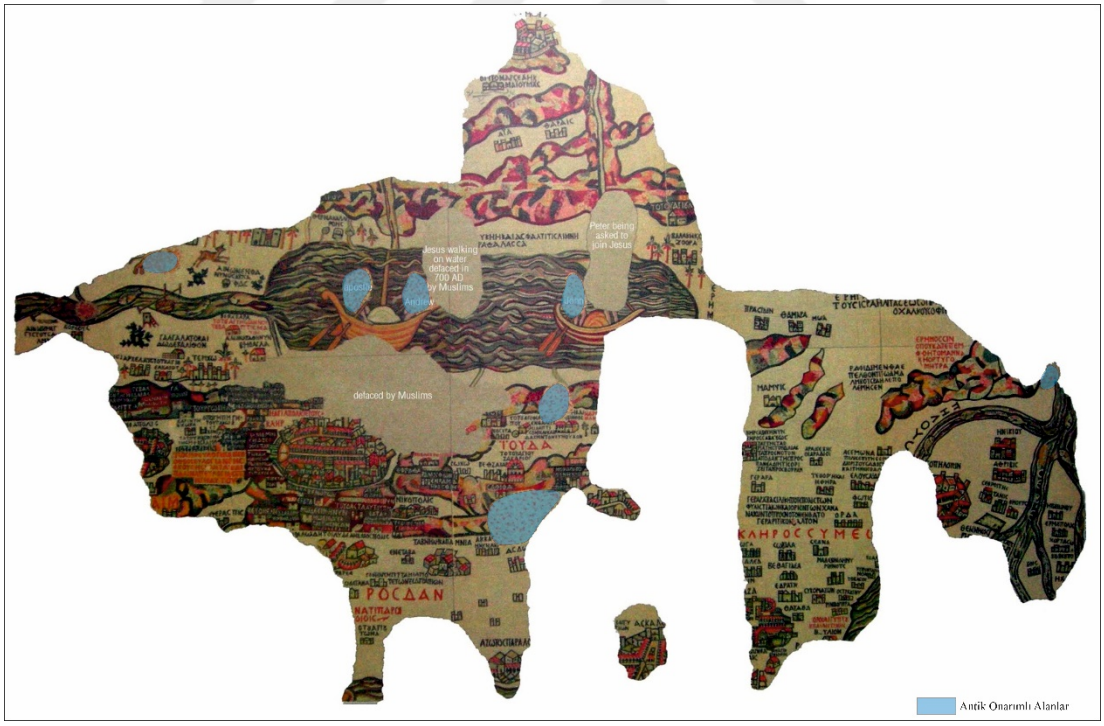
Görsel 67: Dara Mozaiği, Dara antik kenti, Mardin, MS 514

Görsel 68: Dara Mozaiği, üzerinde antik onarım bulunan alanlar (Çizim: Demet Beşikçi)

Görsel 69: Dara Mozaiği yazıt detayı, Dara antik kenti, Mardin, MS 514

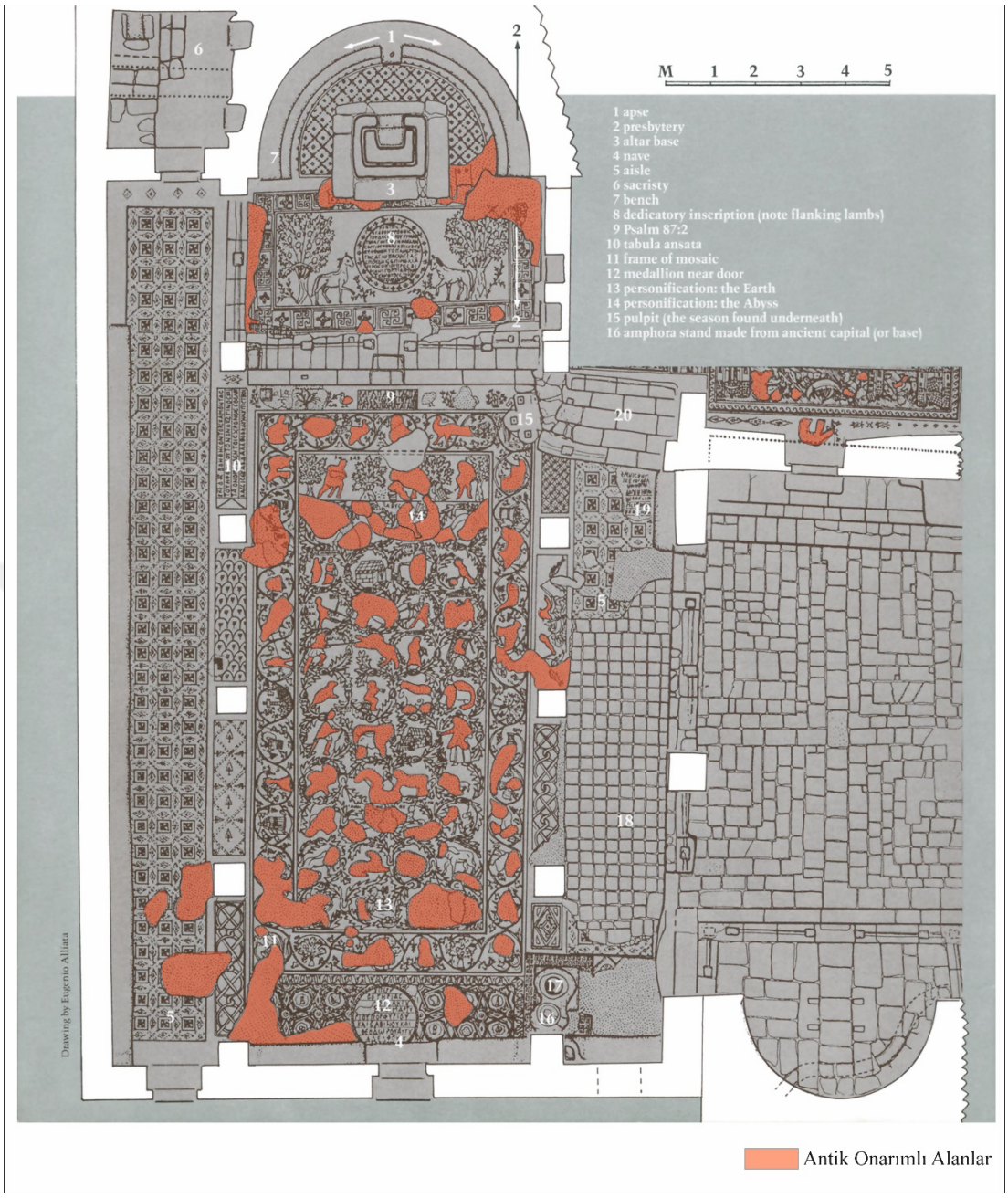

Görsel 70: Madaba Haritası Mozaiği, Ürdün, MS 6. yüzyılın ortaları

Görsel 71: Madaba Haritası Mozaiği, ikonoklastik tahrip ve onarım detayı; kayıkçıların ikonoklastik düşünceyle tahrip edilerek yeniden onarılması

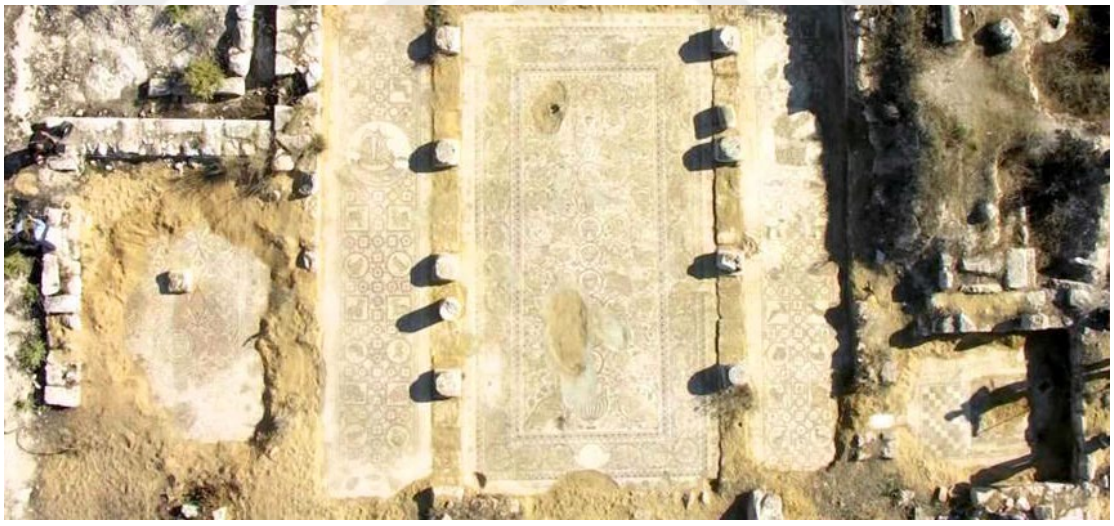

Görsel 72: Madaba Haritası Mozaiği, ikonoklastik tahrip ve onarım detayı; aslan tarafından kovalanan ceylan

Görsel 73: Piskopos Sergius Kilisesi planı, Ürdün, MS 587-588 (Düzenleme: Demet Beşikçi)

Görsel 74: Piskopos Sergius Kilisesi, onarım detayları

Görsel 75: Kherbet Beit Lei Kilisesi onarımlarının detayları

Görsel 76: Kherbet Beit Lei Kilisesi onarımlarının detayları (Çizim: Buket Beşikçi)

a

b

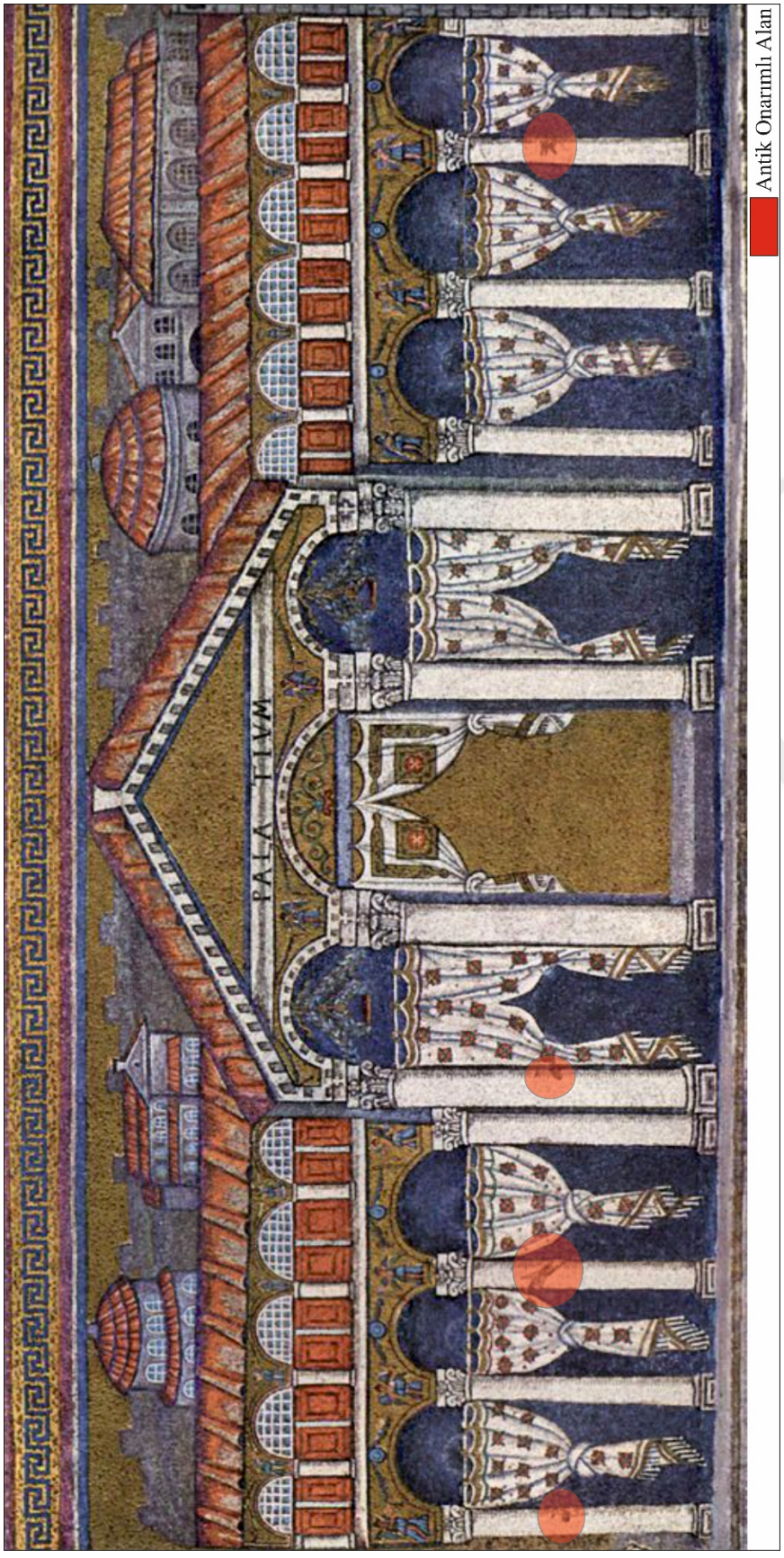
Görsel 77a-b: St. Apollinare Nuova Bazilikası mozaikleri **a.** Güney nef mozaikleri **b.** Kuzey nef mozaikleri, Ravenna, MS 6. yüzyıl

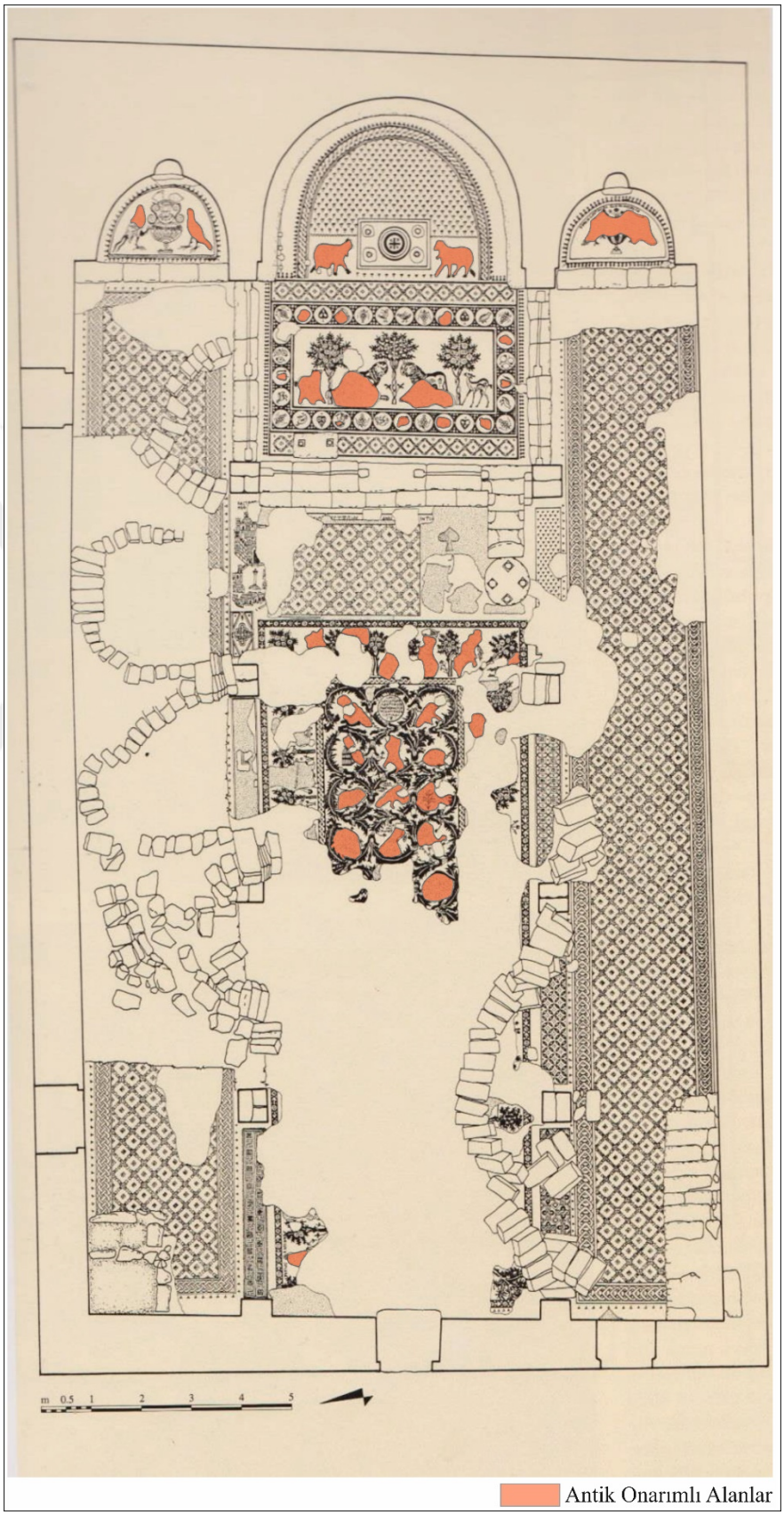

Görsel 78: St. Apollinare Nuova Bazilikası, Orta nef kuzey duvarı üzerinde kadın detaylarındaki onarımlar

Görsel 79: St. Apollinare Nuova Bazilikası, Orta nef kuzey duvarı üzerinde Classe şehrinin liman detayındaki onarımlar

PALATIVM
Antik Onarımlı Alan

Görsel 80: St. Apollinare Nuova Bazilikası, Theodoric'in sarayı antik onarım detayı (Domnatio memoria)

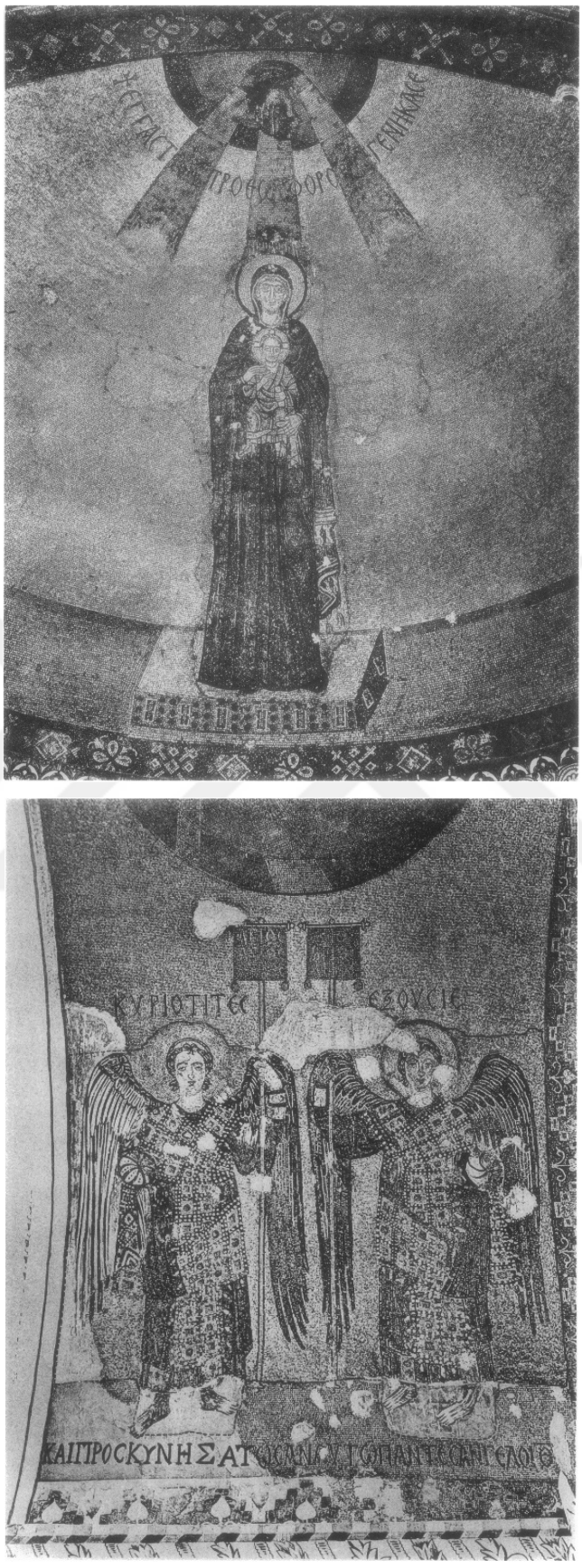
Görsel 81: Aslanlar Kilisesi planı, Umm al'Rasas, Ürdün, MS 6. yüzyılın sonları (Düzenleme: Demet Beşikçi)

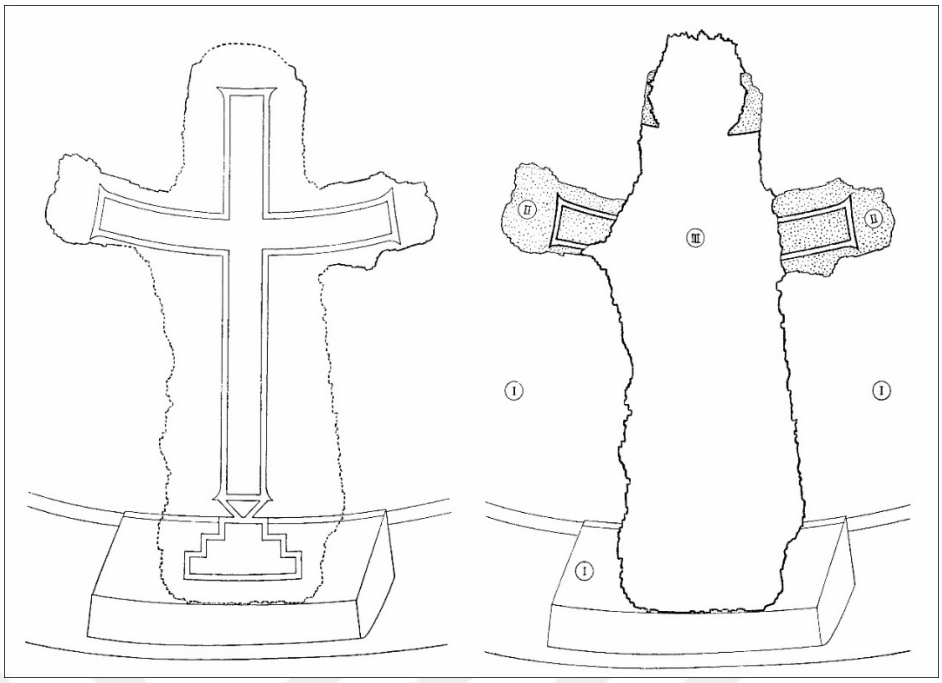
Görsel 82: Aslanlar Kilisesi mozaiklerindeki tahribat ve onarım detayları

Görsel 83: Alanlar Kilisesi apsis mozaiklerindeki tahribat ve onarım detayları

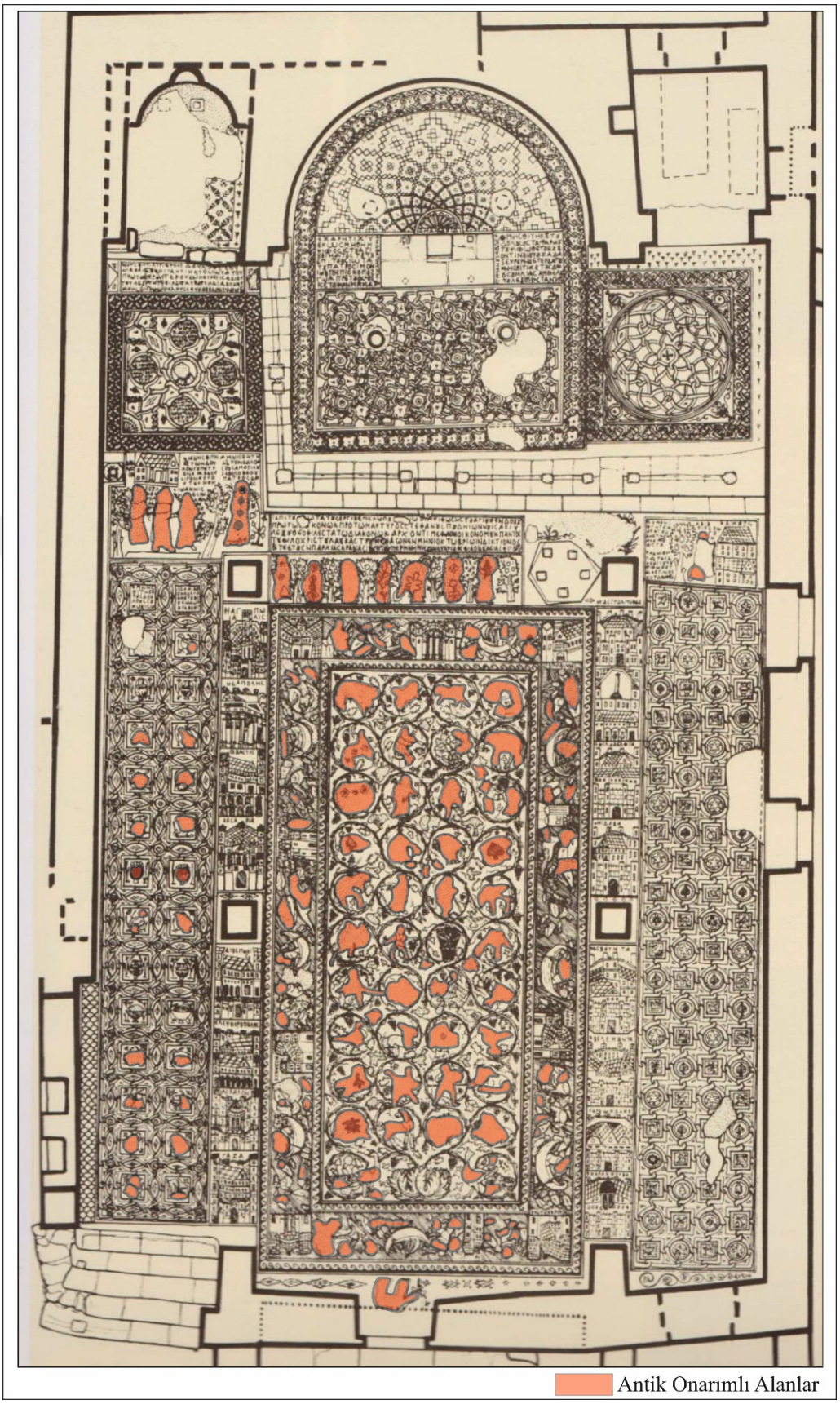
Görsel 84a-b: Nicaea Dormition (Koimesis) Kilisesi, **a.** Apsis mozaikleri **b.** Bema mozaikleri, İznik, Bursa, MS 7-8. yüzyıl

Görsel 85: Nicaea Dormition (Koimesis) Kilisesi Apsis mozaiği detayı (Çizim: Underwood, 1959, Fig. 1-2, s. 243.)

Görsel 86: Nicaea Dormition (Koimesis) Kilisesi Bema mozaikleri detayı (Çizim: Underwood, 1959, fig. 8, s. 249)

Görsel 87: St. Stephan Kilisesi planı, orta nef mozaiklerindeki onarımlar (Düzenleme: Demet Beşikçi)

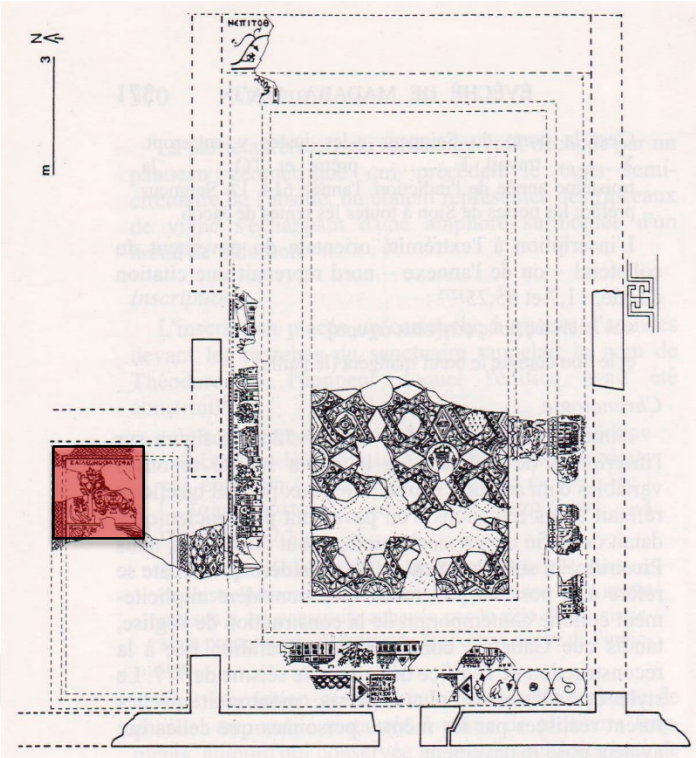
Görsel 88: St. Stephan Kilisesi, orta nef mozaiklerindeki onarımlar

Görsel 89: St. Stephan Kilisesi, berna önündeki dikdörtgen alanın onarımı

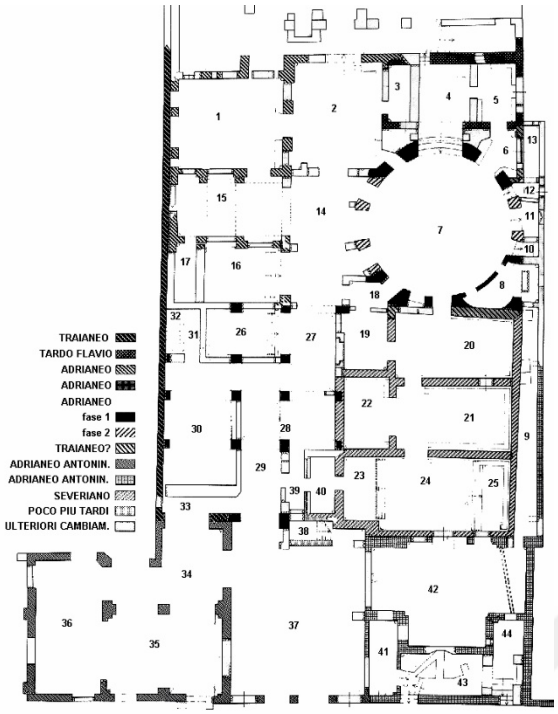

Görsel 90: St. Stephan Kilisesi ikonoklast tahrip ve onarım detayları

Görsel 91: Ma'in Akropolis Kilisesi planı, Ürdün, MS 719-720

Görsel 92: Ma'in Akropolis Kilisesi mozaiği antik onarım detayı

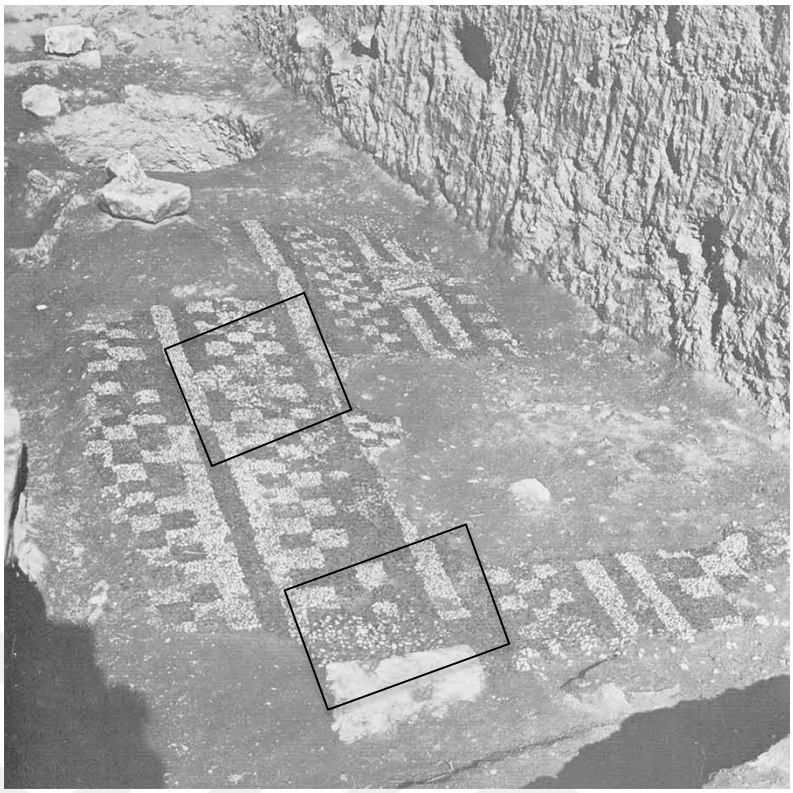

Görsel 93: Ostia Yedi Bilge Hamamı planı, İtalya, MS 130-150

Görsel 94: Ostia Hamamı, Frigidarium mozaiği üzerindeki antik onarım detayı

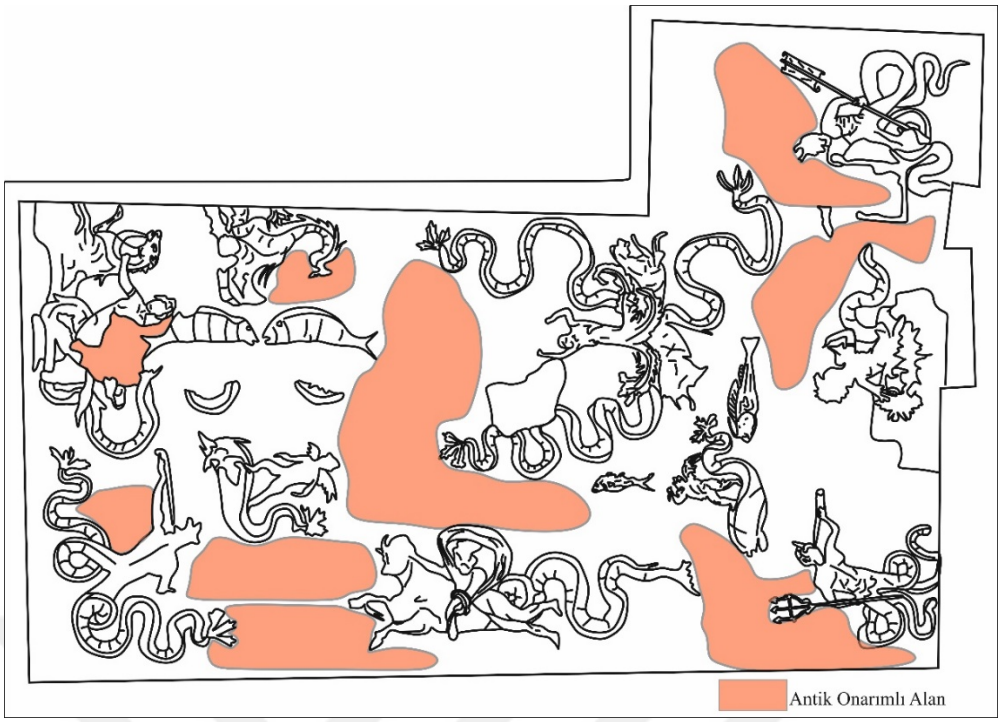
Görsel 95: Gordion Megaron 2 Mozaiği, antik onarımlı alanlar, Ankara, MÖ 8. yüzyıl

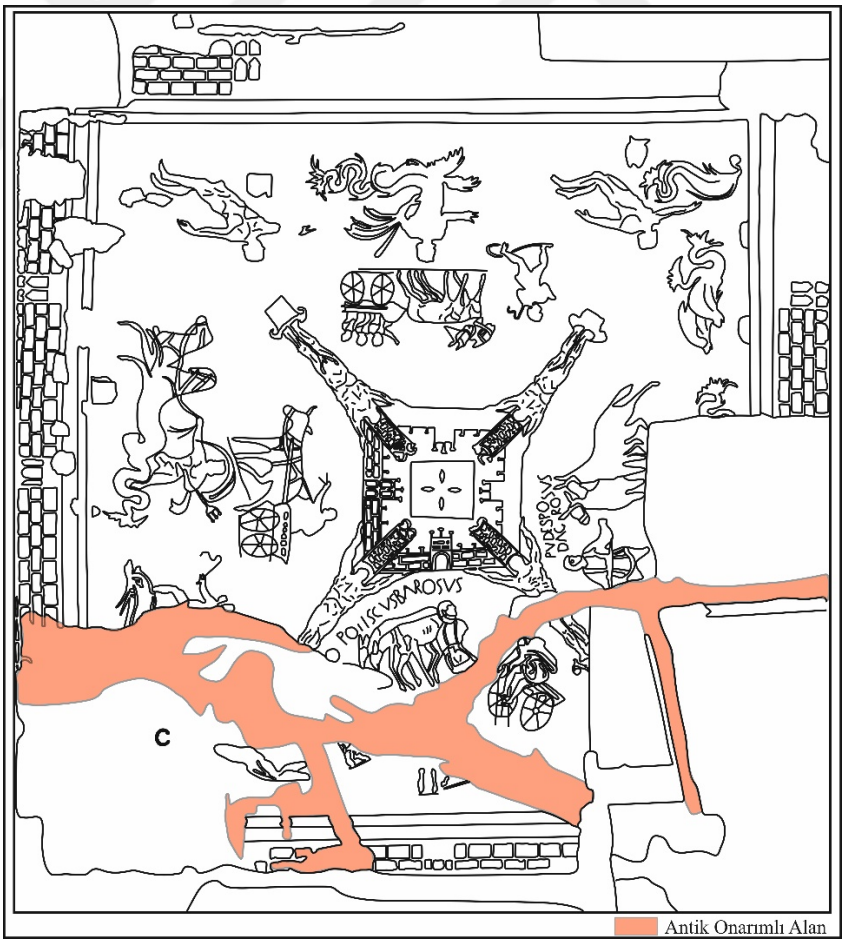
Görsel 96: Gordion H yapısı Ön Oda Mozaiği, antik onarımlı alanlar, Ankara, MÖ 6. yüzyıl

Görsel 97: Ostia Yedi Bilge Hamamı mozaiği, İtalya, MS 130-150

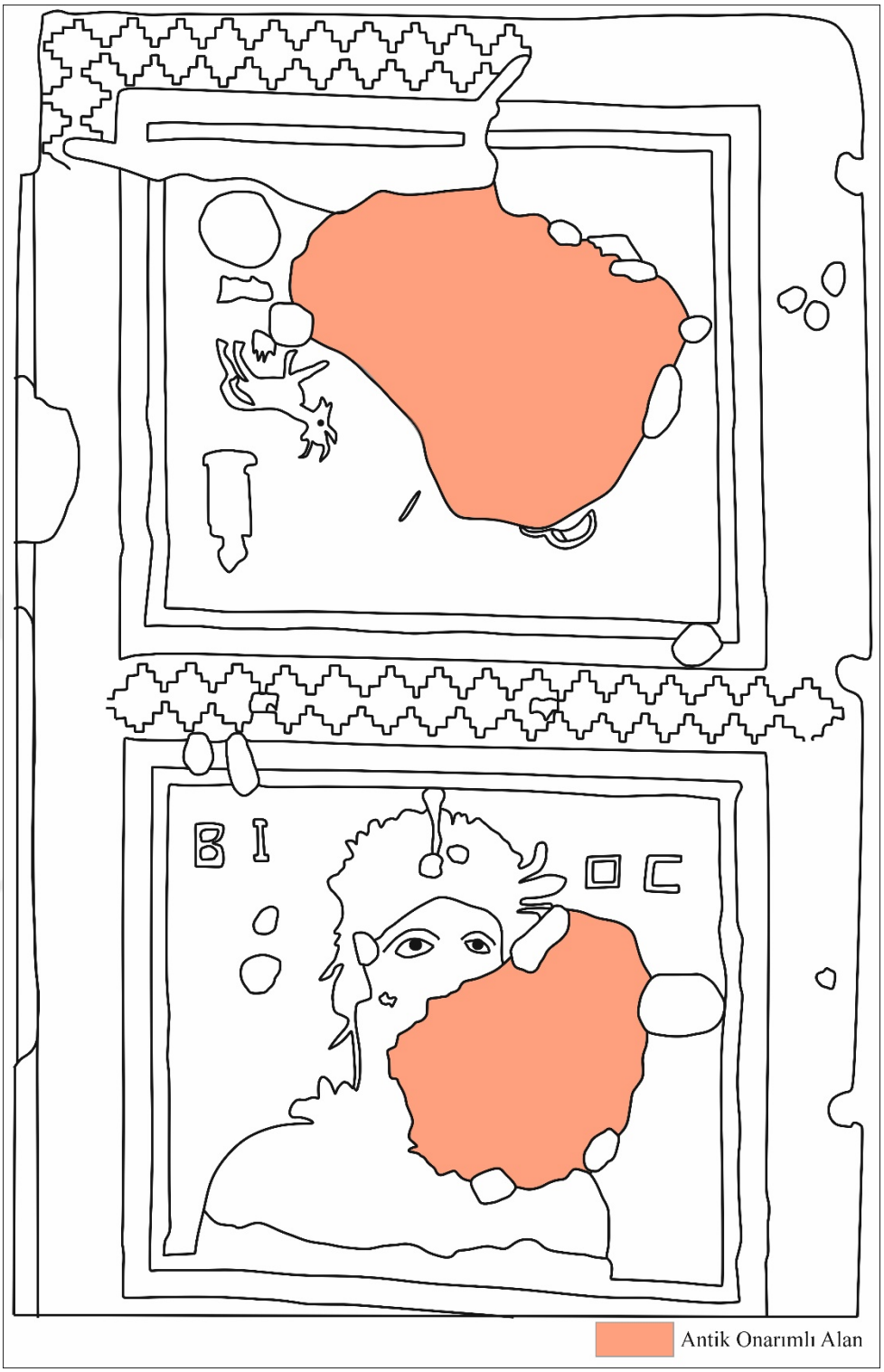

Görsel 98: Ostia Neptün Hamamı mozaiği, İtalya, MS 139 (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 99: Ostia Koçlar Hamamı mozaiği, İtalya, MS 2. yüzyılın ilk yarısı (Çizim: Büşra Kileci)

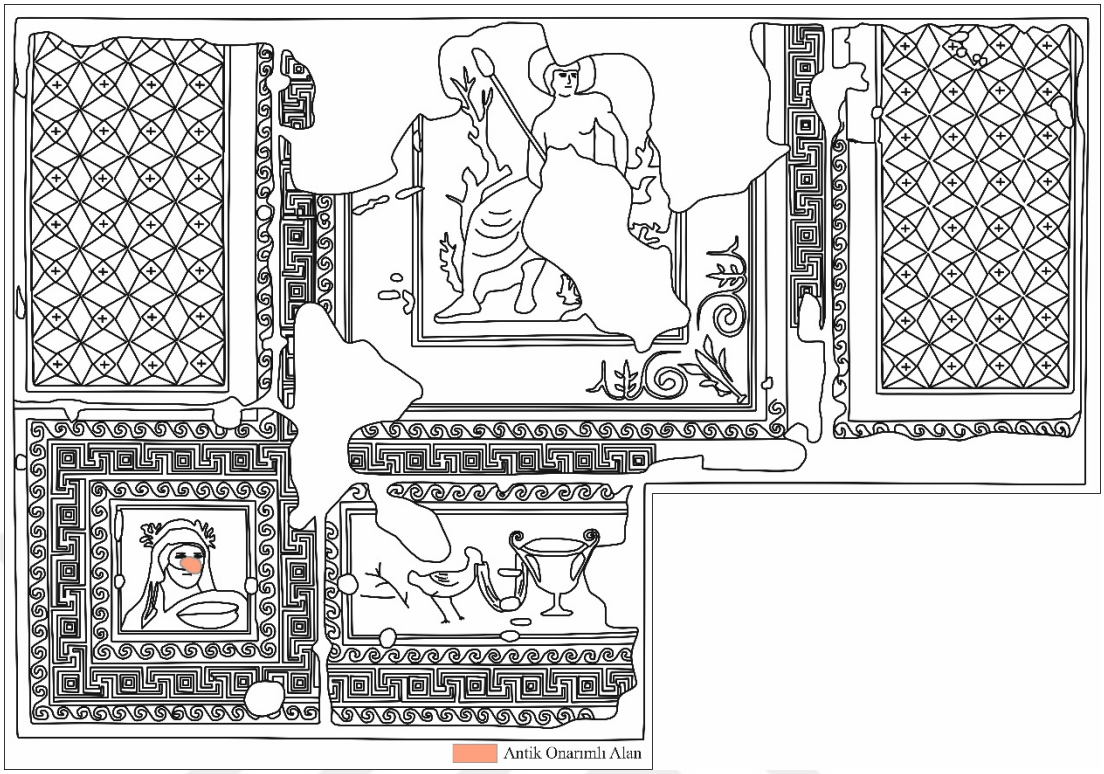

a

b

Görsel 100: a. Antiochia ad Orontes Çobanlığa Ait Sahne Mozaiği, MS 2. yüzyılın ilk yarısı **b.** Antiochia ad Orontes Çobanlığa Ait Sahne Mozaiği, antik onarımlı alanlar, (Çizim: Büşra Kileci)

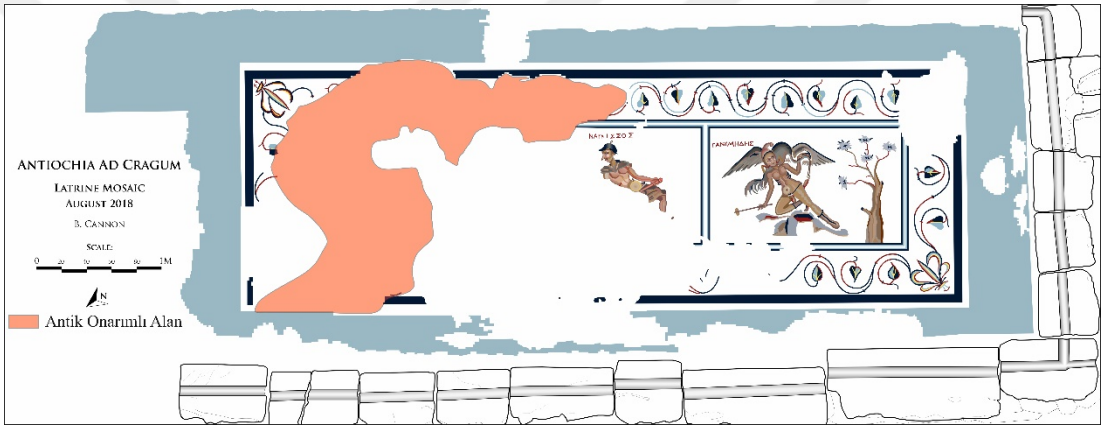

Görsel 101: Antiochia ad Orontes Narkisos Mozaiği, MS 2. yüzyıl (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 102: Antiochia ad Orontes Narkisos Mozaiği, onarım detayı (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 103: Antiochia ad Cragum Latrina Mozaiği, Antalya, MS 2. yüzyıl

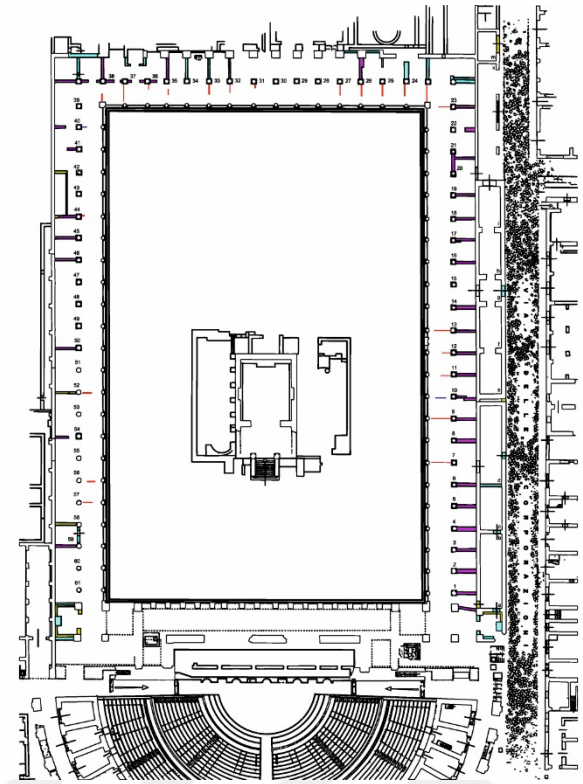

Görsel 104: Antiochia ad Cragum Latrina Mozaiği, antik onarımın bulunduğu alan (Çizim: Brian Cannon)

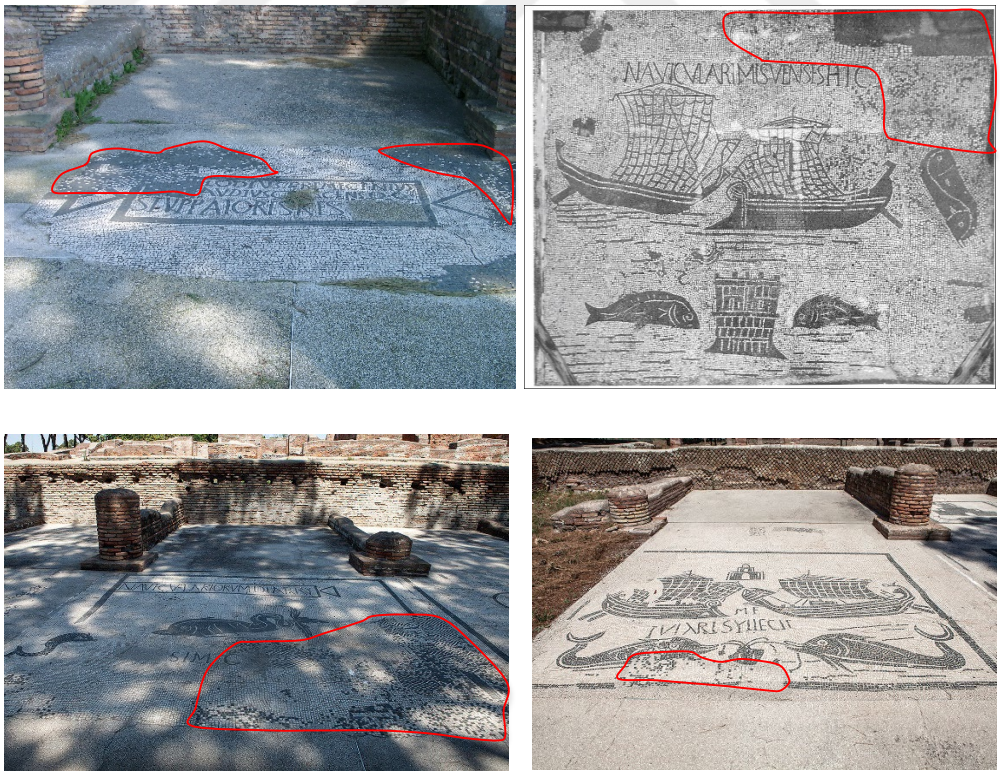

Görsel 105: Antiochia ad Orontes Akhilleus ve Diedeima Mozaiği, MS 2. yüzyıl (Çizim: Demet Beşikçi)

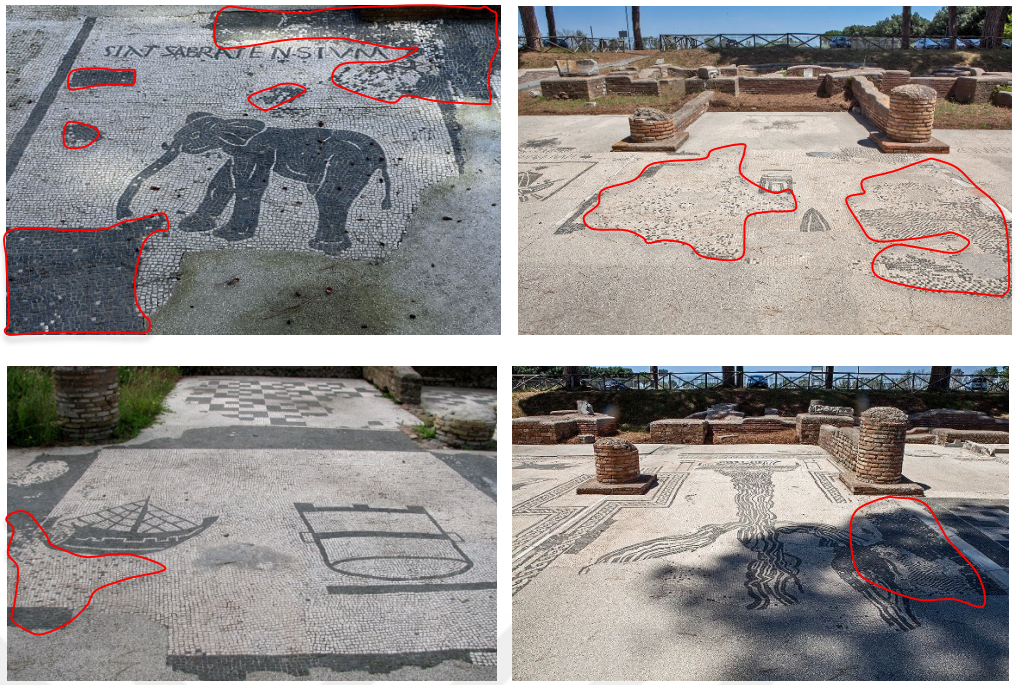
Görsel 106: Antiochia ad Orontes Akhilleus ve Diedeima Mozaiği, antik onarım detayı

Görsel 107: Ostia Şirketler Meydanı planı, İtalya, MS 2. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başı

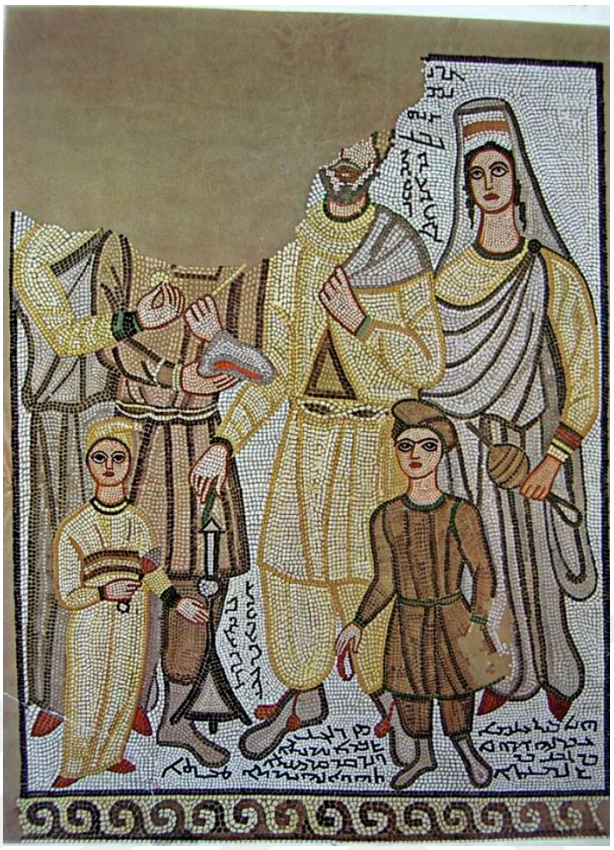
Görsel 108: Ostia Şirketler Meydanı stoa mozaiklerinden antik onarım örnekleri

Görsel 109: Ostia Şirketler Meydanı stoa mozaiklerinden antik onarım örnekleri

Görsel 110: Ostia Şirketler Meydanı stoa mozaiklerinden antik onarım örnekleri

Görsel 111: Edessa Üç Ayaklı Sehpa Mozaiği, Şanlıurfa, MS 3. yüzyıl

Görsel 112: Üç Ayaklı Sehpa Mozaiği, A parçası detay (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 113: Üç Ayaklı Sehpa Mozaiği, B parçası detay (Çizim: Demet Beşikçi)

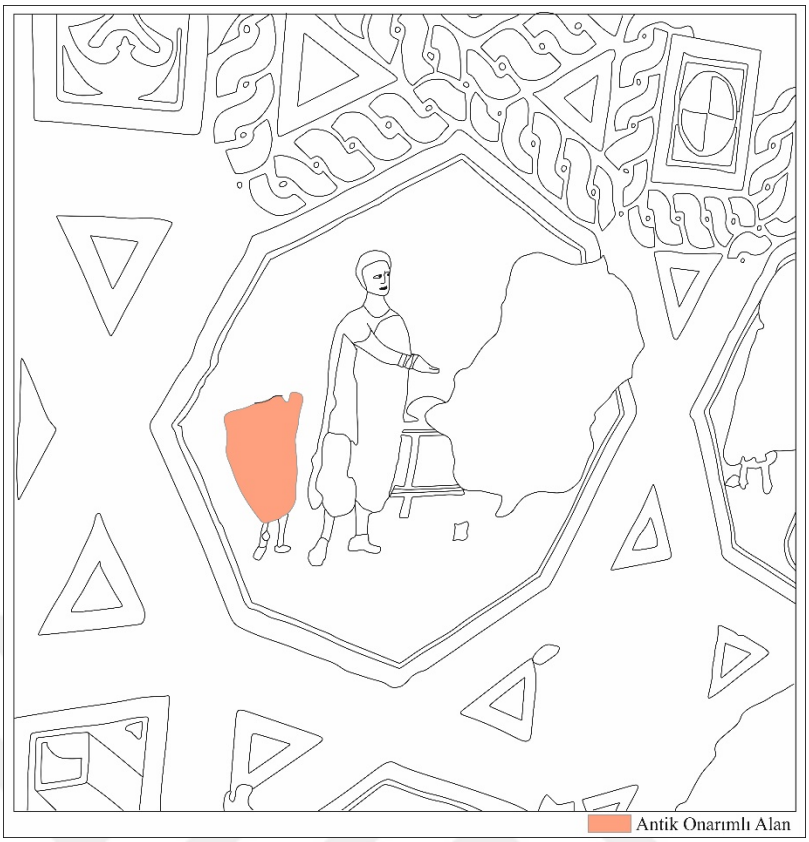
Görsel 114: Doliche Kilisesi Mozaiği, Gaziantep, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı

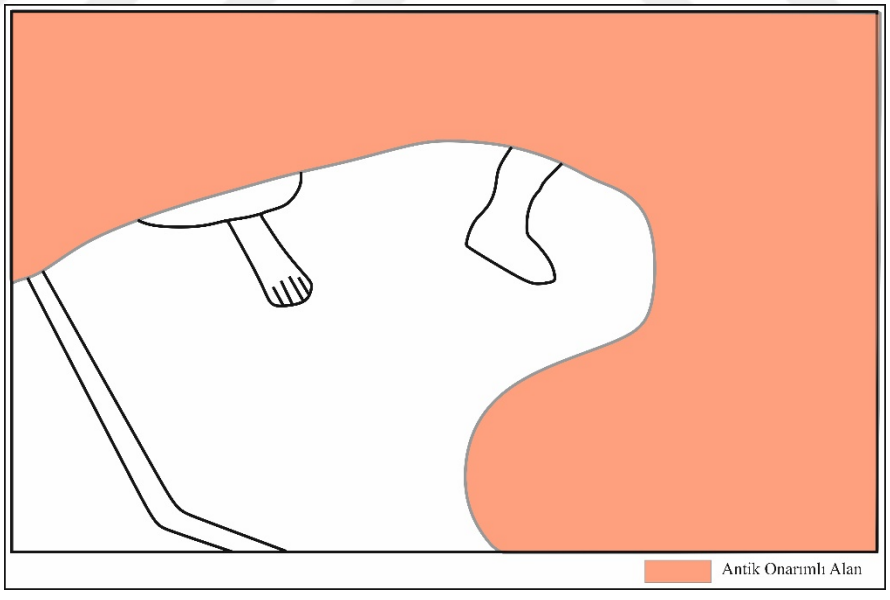
Görsel 115: Doliche Kilisesi Mozaiği, antik onarım detayı

Görsel 116: Aphrodisias kuzeydoğu surlarındaki binaya ait mozaik, Aydın, MS 4. yüzyılın üçüncü ya da son çeyreği

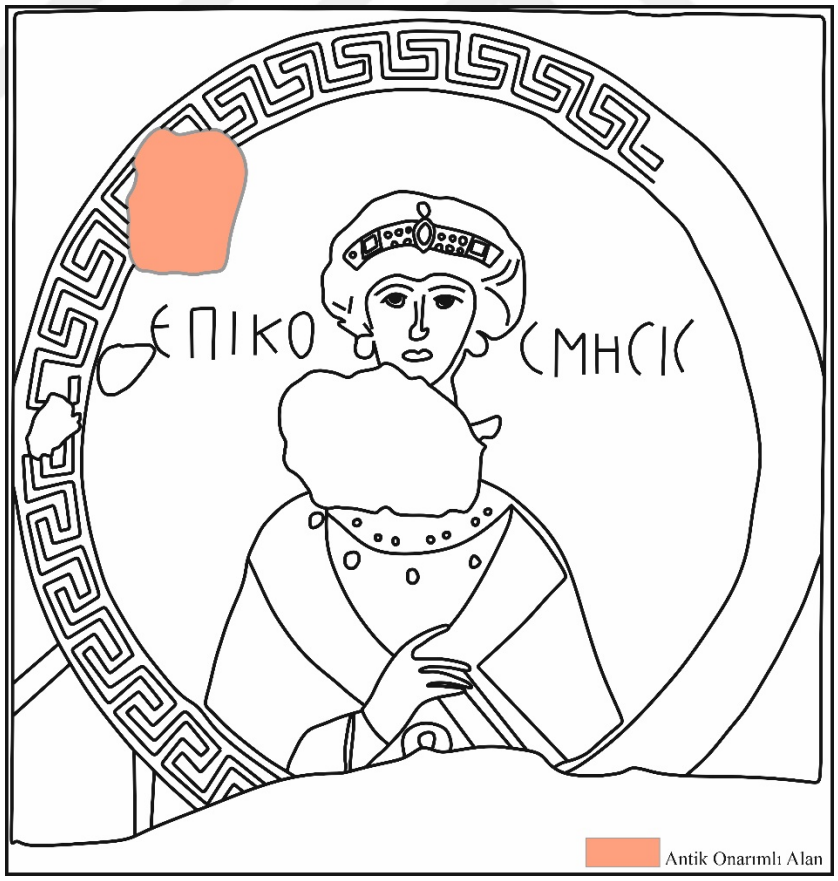

Görsel 117: Aphrodisias kuzeydoğu surlarındaki binaya ait mozaik, antik onarımlı alan (Çizim: Büşra Kileci)

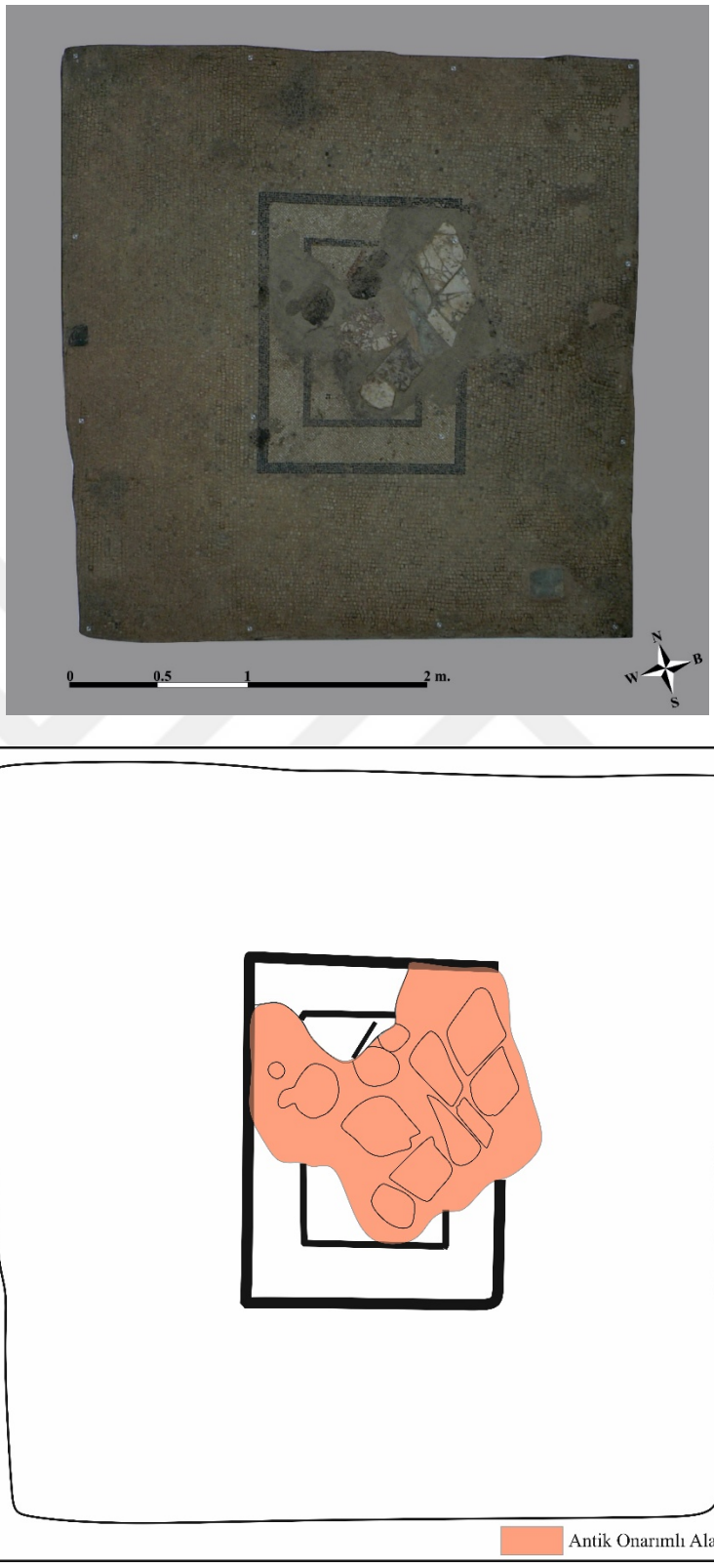

Görsel 118: Aphrodisias kuzeydoğu surlarındaki binaya ait mozaik, antik onarımlı alan (Çizim: Büşra Kileci)

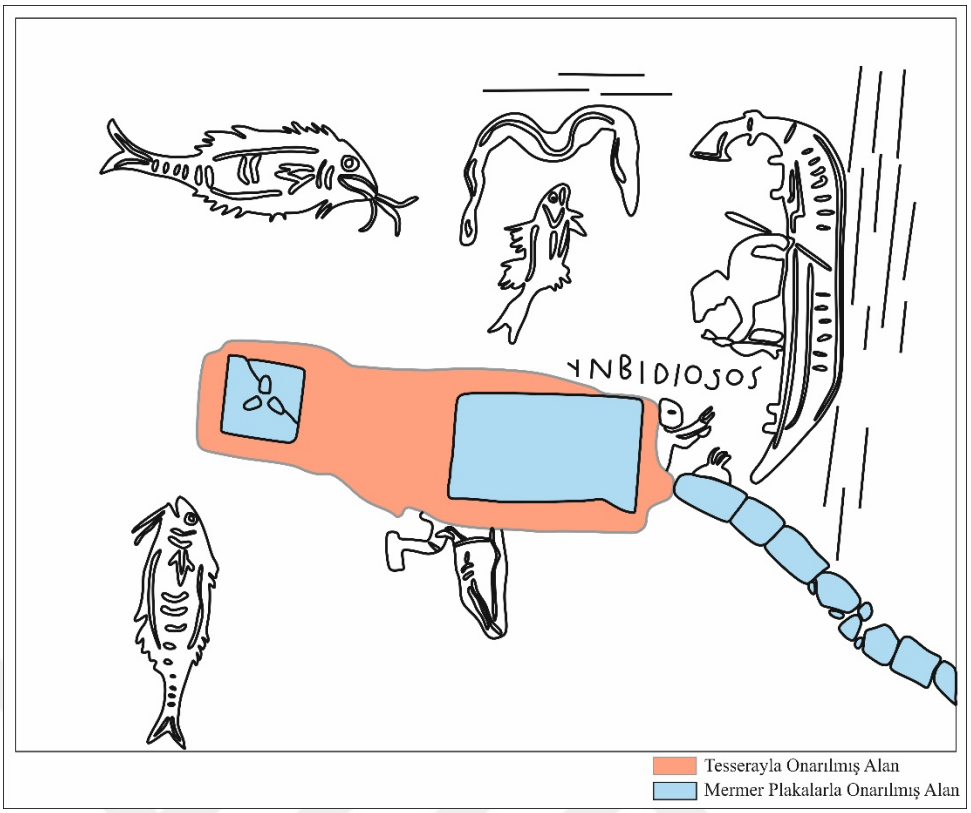
Görsel 119: Antiochia ad Orontes Epikosmesis Mozaiği, MS 5. yüzyıl

Görsel 120: Epikosmesis Mozaiği, antik onarım detayı (Çizim: Büşra Kileci)

Görsel 121: Ephesos Yamaç Evi 2, SR25 Mekânı Mozaiği, İzmir, MS 1. yüzyılın başları (Çizim: Buket Beşikçi)

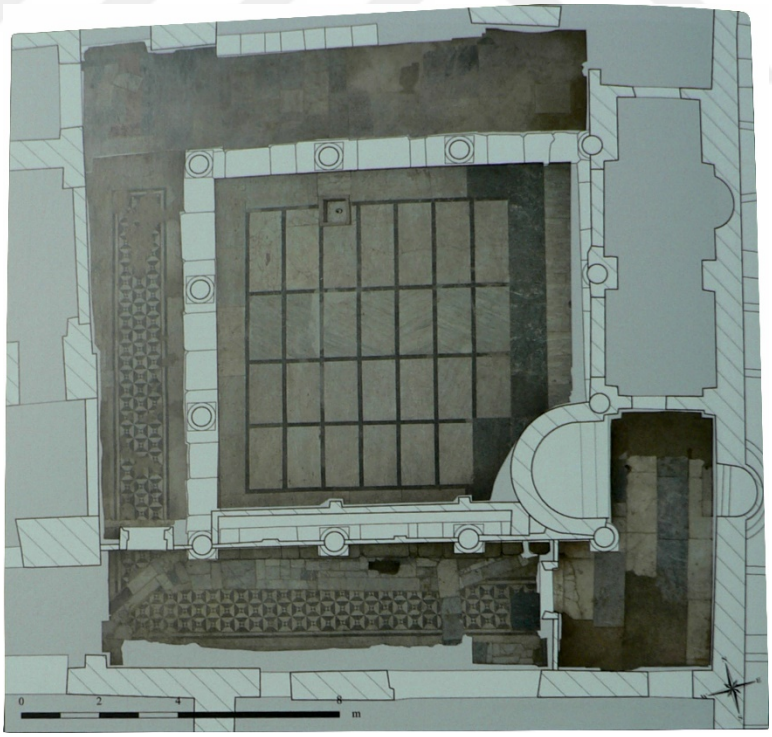

Görsel 122: Ostia Caseggiato Dell'İndivioso yapısı, İtalya, MS 3. yüzyılın ilk yarısı (Çizim: Demet Beşikçi)

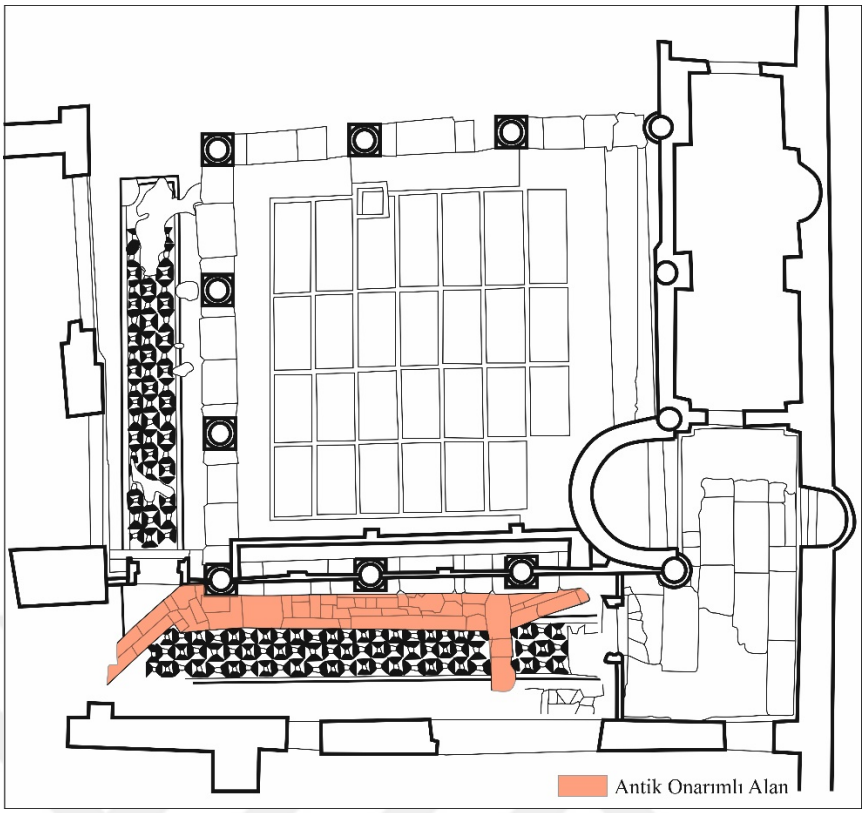
Görsel 123: Ostia Taberne dei Pescivendoli, İtalya, MS 3. yüzyılın ilk yarısı

Görsel 124: Ostia Taberne dei Pescivendoli antik onarıma ait görsel

a

b

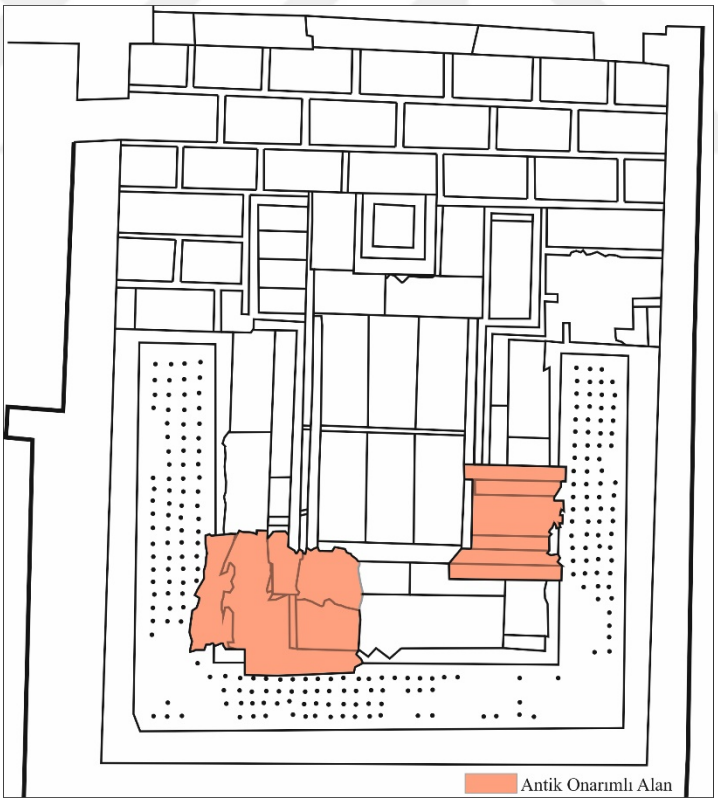
Görsel 125: a. Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6-31a **b.** Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6-31a (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 126: Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6-31a detay

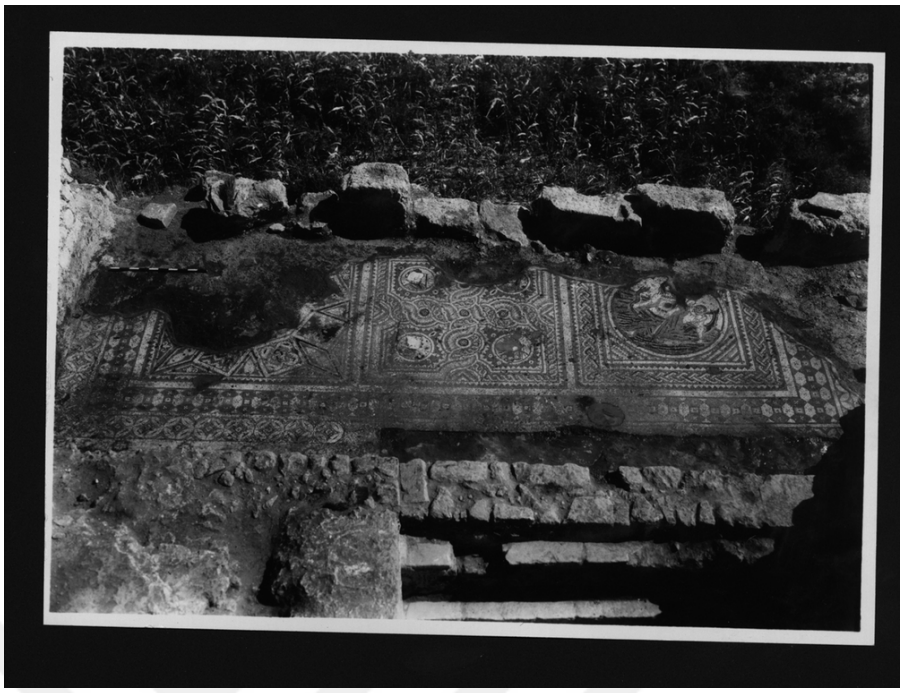

a

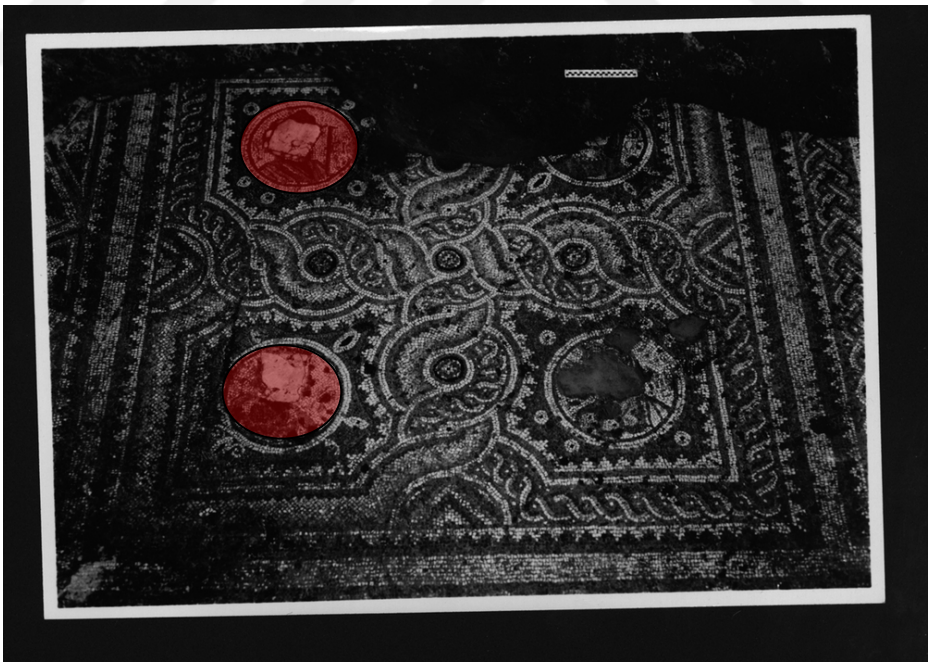

b

Görsel 127: a. Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6-31 **b.** Ephesos Yamaç Ev 2, Konut 6-31 (Çizim: Buket Beşikçi)

Görsel 128: Antiochia ad Orontes Deniz Tanrıçası Evi, MS 494-496

Görsel 129: Antiochia ad Orontes Deniz Tanrıçası Evi, antik onarım detayı

Görsel 130: Antiochia ad Cragum Büyük Hamam Havuz Mozaiği, Antalya, MS 3. yüzyıl

Görsel 131: Antiochia ad Cragum Büyük Hamam, kare paneldeki drenaj kanalına ait antik düzenleme

Görsel 132: Antiochia ad Cragum Büyük Hamam, Güney uçtaki taş kullanılarak yapılmış antik onarım uygulaması

Görsel 133: Antiochia ad Orontes Aion ve Chronoi Mozaiği, MS 3. yüzyılın ortası

Görsel 134: Antiochia ad Orontes Aion ve Chronoi Mozaiği, antik onarım detayı

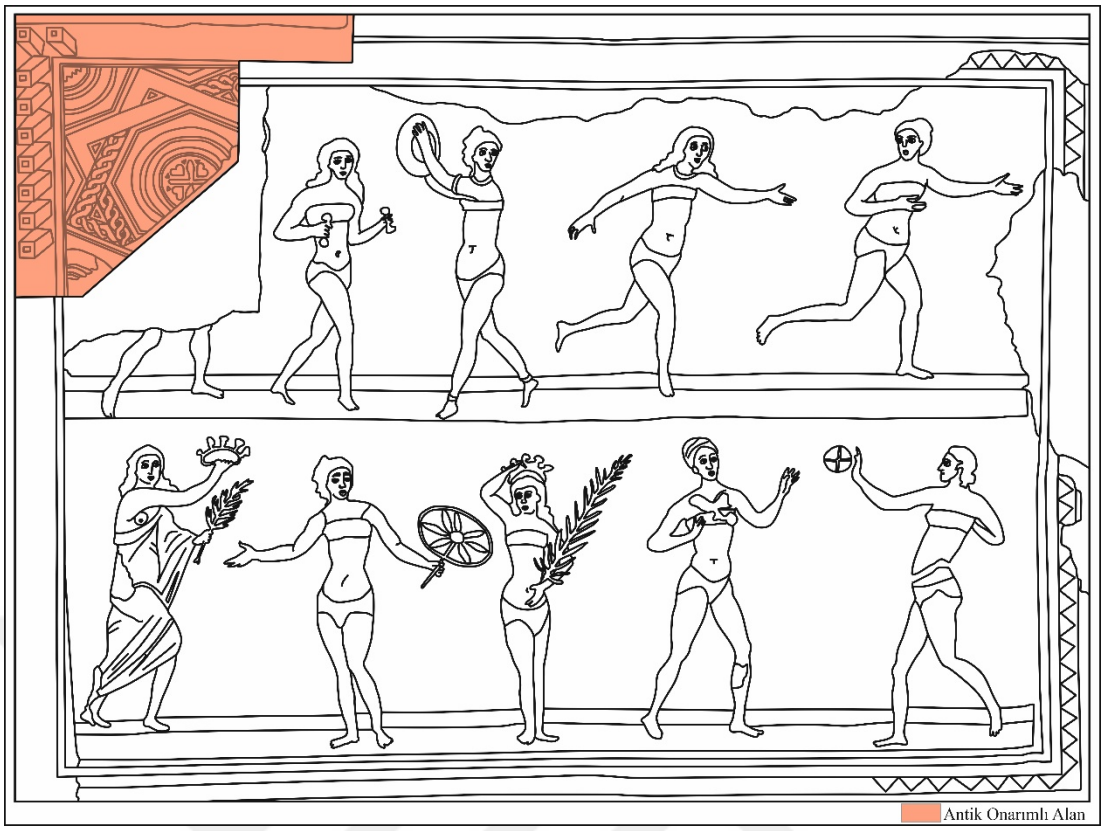
Görsel 135: Alexander Mozaiği, harçla yapılmış antik onarım uygulaması, Pompeii, Faun Evi, MÖ 101 (Çizim: Buket Beşikçi)

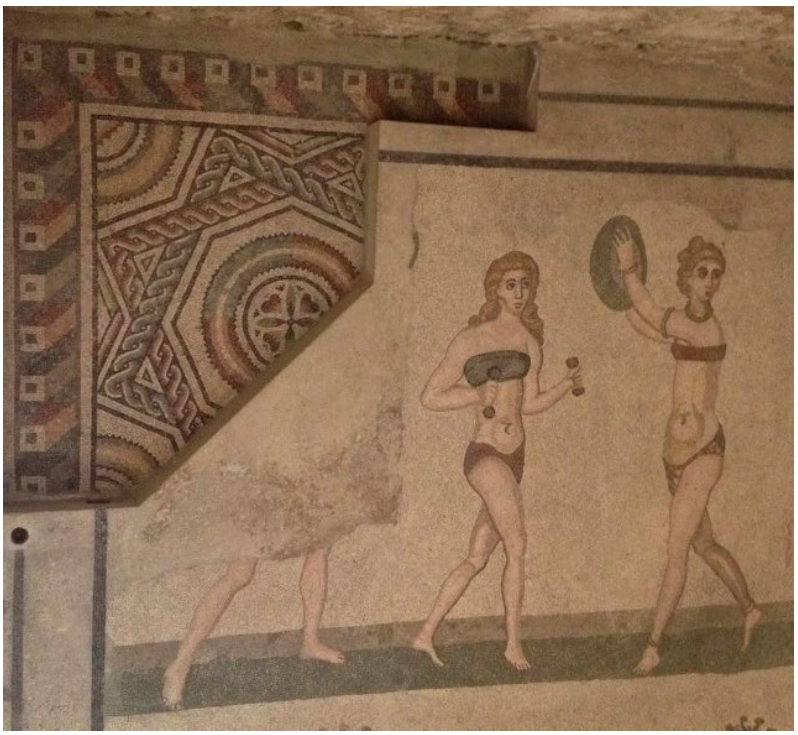
Görsel 136: Smyrna Agora Mozaiği, İzmir, MS 2-3. yüzyıl

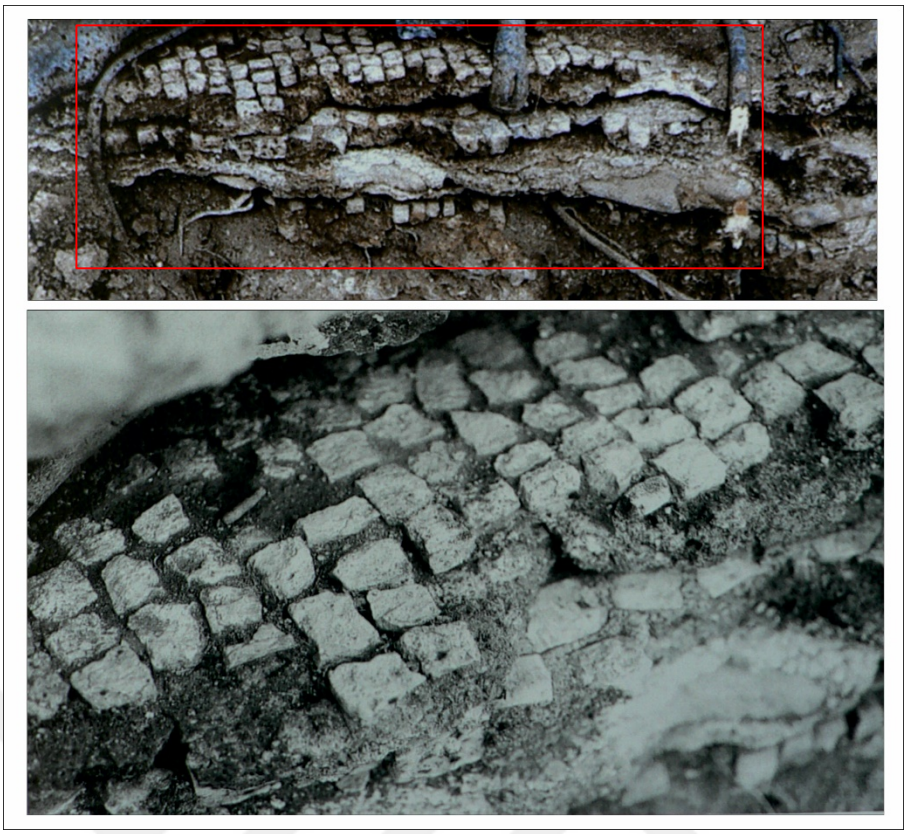
Görsel 137: Smyrna Agora Mozaiği, mozaiklerdeki mekânsal onarımlar

Görsel 138: Piazza Armerina, Bikinili Kızlar Mozaiği, İtalya, MS 4. yüzyıl (Çizim: Büşra Kileci)

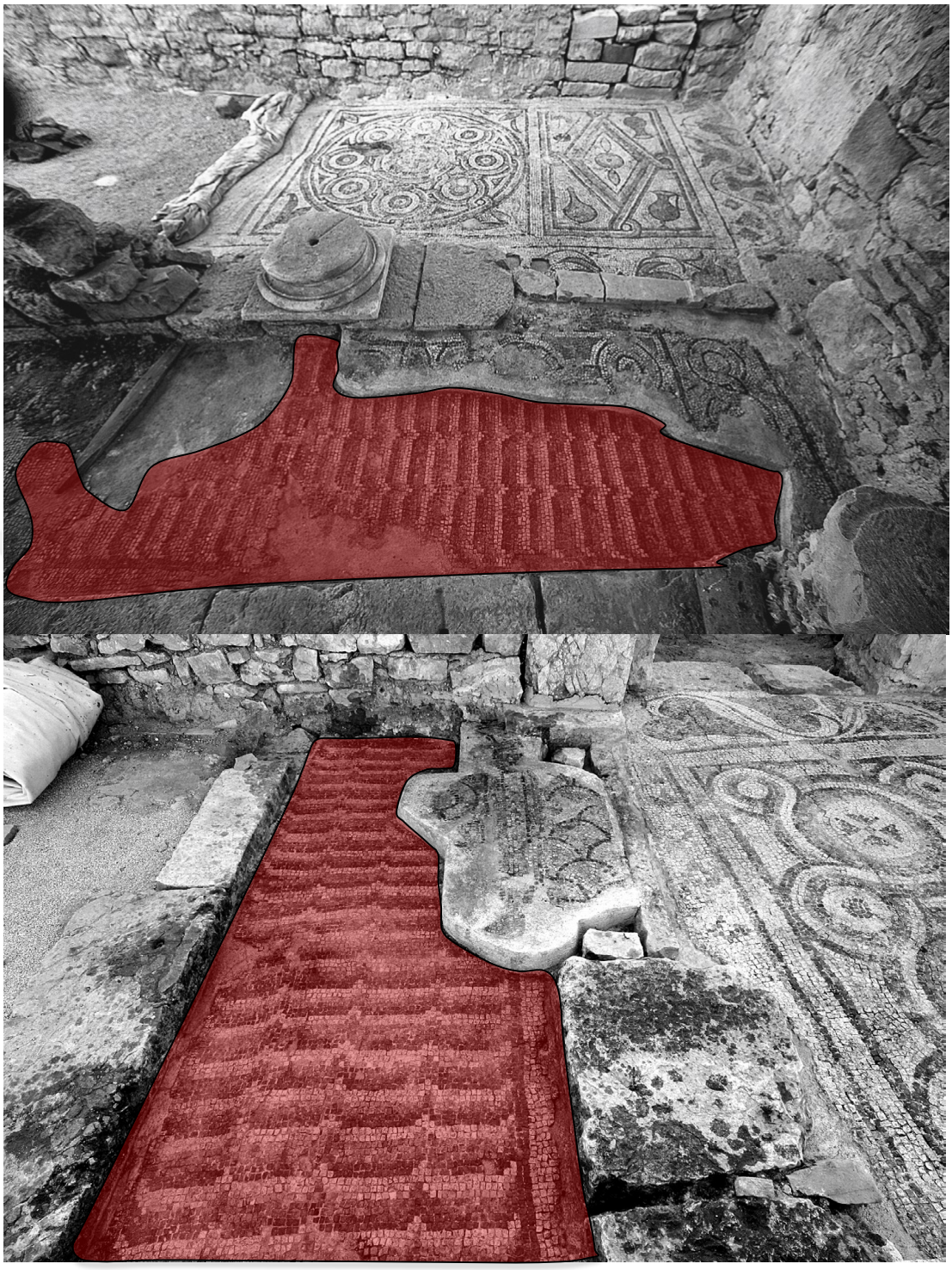
Görsel 139: Piazza Armerina, Bikinili Kızlar Mozaiği, erken mozaik döşemeden görüntü

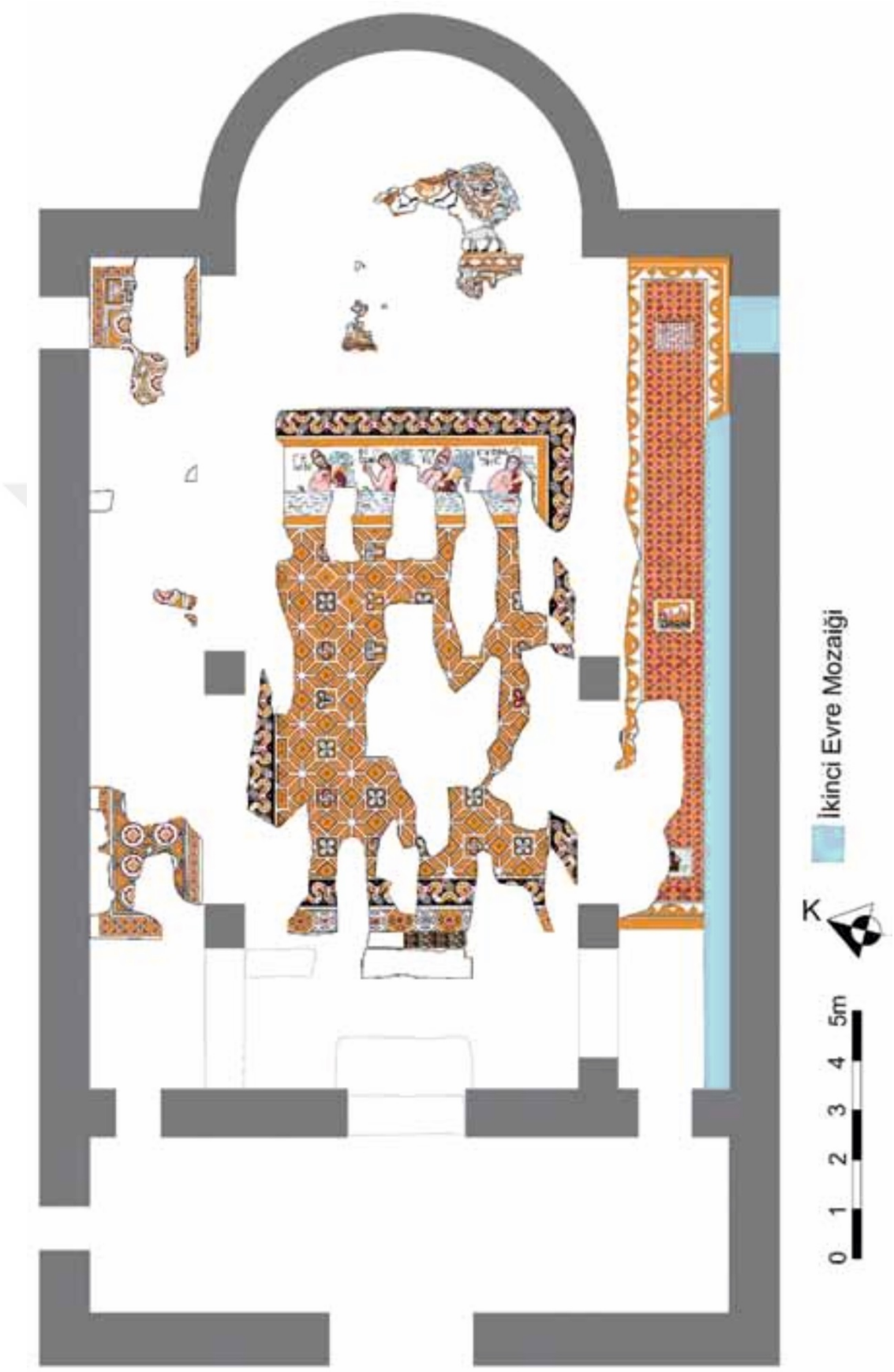
Görsel 140: Keramos, Çökertme köyündeki üç evreli mekânsal mozaik onarımı, MS 4. yüzyıl

Görsel 141: Doliche Keber Tepe, Kilise Mozaiği, Gaziantep, MS 4. yüzyılın ikinci yarısı

Görsel 142: Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Mozaikleri, iki evreli mozaik zemin, Antalya, MS 5. yüzyıl

Görsel 143: Hadrianapolis B Kilisesi planı, Karabük, MS 7. yüzyıl

Görsel 144: Hadrianapolis B Kilisesi mozaiğindeki mekânsal onarım detayı